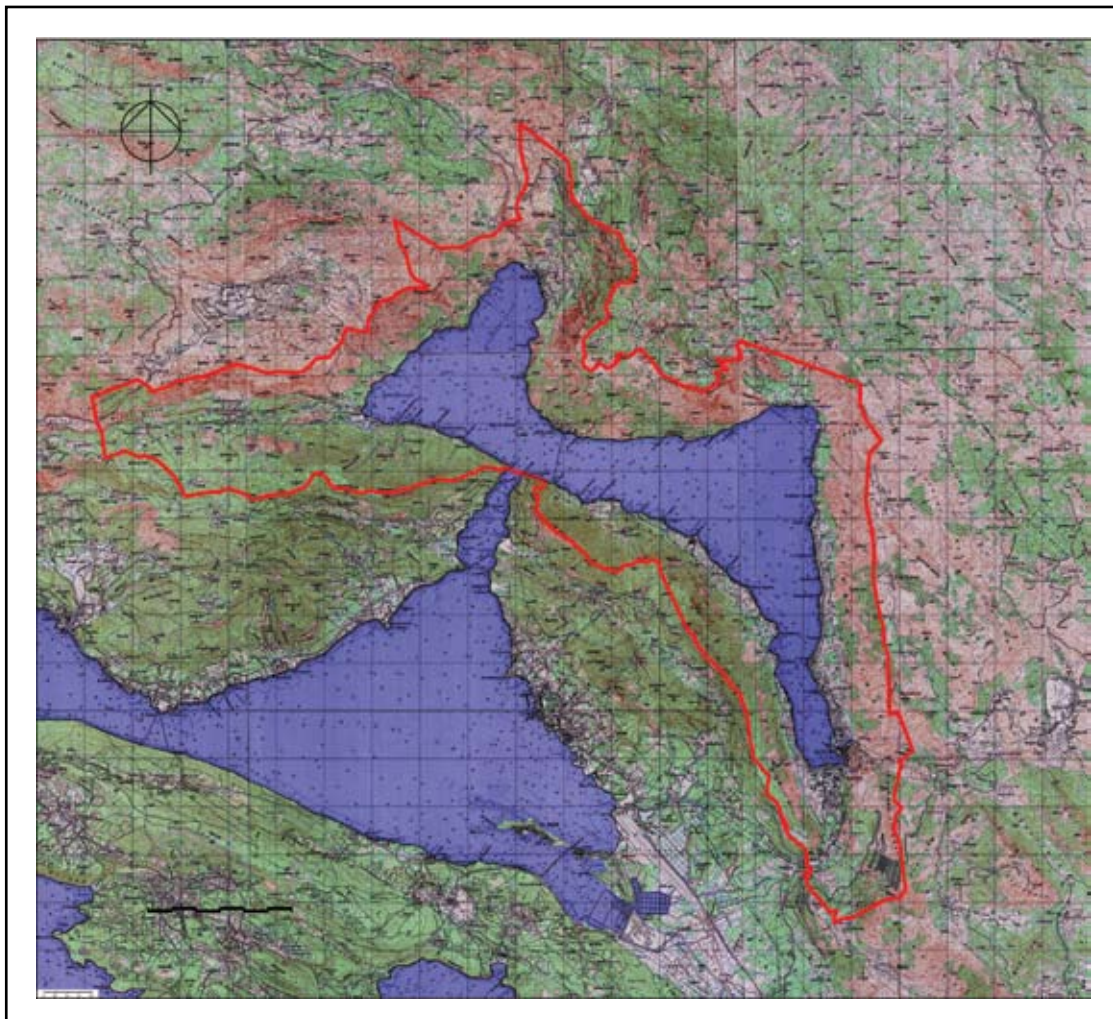

Menadžment Plan

PRIRODNOG I KULTURNO - ISTORIJSKOG PODRUČJA KOTORA

MINISTARSTVO KULTURE

Menadžment Plan

PRIRODNOG I KULTURNO - ISTORIJSKOG PODRUČJA KOTORA

STRANA	SADRŽAJ
9	1. SAŽETAK
13	2. UVOD
14	2.1. STATUS PODRUČJA SVJETSKE BAŠTINE KOTORA
13	2.2. KRITERIJUMI
16	2.3. IZUZETNA UNIVERZALNA VRIJEDNOST ZAŠTIĆENOG PODRUČJA
16	2.4. INTEGRITET I AUTENTIČNOST
17	2.5. GRANICE PRIRODNOG I KULTURNO-ISTORIJSKOG PODRUČJA KOTORA
19	2.6. GRANICA ZAŠTIĆENE OKOLINE PODRUČJA
19	2.7. POZNATE LIČNOSTI O PODRUČJU
21	3. MENADŽMENT ZAŠTIĆENOG PODRUČJA
22	3.1. CILJ MENADŽMENT PLANA
22	3.2. STATUS PLANA
22	3.3. GENEZA IZRADE MENADŽMENT PLANA
21	3.3.1 Potreba za izradom menadžment plana
25	4. VIZIJA
29	5. OPŠTI CILJEVI MENADŽMENT PLANA ZAŠTIĆENOG PODRUČJA KOTORA
33	6. RAZVOJ PODRUČJA
35	6.1. ISTORIJSKI RAZVOJ
35	6.1.1. Praistorija i antika
35	6.1.2. Srednji vijek
37	6.1.3. Period između srednjeg vijeka i savremenog doba
40	6.1.34. XX vijek i početak XXI vijeka
41	6.2. EKONOMSKI I DRUŠTVNI RAZVOJ I NAČIN ŽIVOTA
45	6.3. URBANI RAZVOJ
47	7. VRIJEDNOSTI ZAŠTIĆENOG PODRUČJA KOTORA
48	7.1. Vrijednosti i karakteristike kulturnog pejzaža
48	7.1.1. Integritet i kohezija opšte strukture pejzaža
48	7.1.1.1 Horizontalna struktura
50	7.1.1.2 Vertikalni profil pejzaža
51	7.1.2 Vizuelni reperi pejzaža
51	7.1.3 Specifične zone pejzaža
51	7.2 KULTURNE VRIJEDNOSTI
51	7.2.1. Nepokretna kulturna baština
51	7.2.1.1. Urbane cjeline i naselja
51	7.2.1.1.1. Stari grad Kotor
56	7.2.1.1.2. Perast
58	7.2.1.1.3. Risan
59	7.2.1.1.4. Dobrota
60	7.2.1.1.6. Orahovac
60	7.2.1.1.7. Škaljari
60	7.2.1.1.8. Muo
61	7.2.1.1.9. Prčanj
62	7.2.1.1.10. Stoliv
63	7.2.1.1.11. Kostanjica
63	7.2.1.1.12. Morinj
64	7.2.1.1.13. Lipci
67	7.2.1.1.14. Strp

STRANA

67	7.2.2. Kulturno - istorijski objekti
67	7.2.2.1. Period od 3.500 g.p.n.e. do IX vijeka
67	7.2.2.2. Period od IX do XV vijeka
69	7.2.2.3. Period od XV do XVII vijeka
70	7.2.2.4. Period od XVII do XIX vijeka
72	7.2.2.5. Period od XIX do XX vijeka
73	7.2.3. Pokretna kulturna baština
74	7.2.3.1. Knjižni fond
75	7.2.3.2. Tekstilni fond
75	7.2.4. Nematerijalna kulturna baština
76	7.2.4.1. Pozorišno stvaralaštvo
76	7.2.4.2. Muzičko stvaralaštvo
77	7.2.4.3. Književno stvaralaštvo
78	7.3. PRIRODNE VRIJEDNOSTI
78	7.3.1. Florističko-faunistički aspekt
80	7.3.2. Akvatorij
81	7.3.3. Zona morskog dobra
81	7.3.4. Zaštićena prirodna dobra
83	8. STANJE PODRUČJA I KLJUČNA PITANJA MENADŽMENTA
85	8.1. POLITIČKI, DRUŠTVENI I PRAVNI OKVIR ZAŠTITE
86	8.1.1. Normativni okvir
89	8.1.2. Institucionalni okvir
91	8.1.3. Saradnja javnog sektora sa privatnim sektorom i nevladinim organizacijama
92	8.1.4. Pravo svojine i upravljanje
93	8.1.5. Finansiranje
94	8.1.6 Realizovani i planirani projekti
97	8.1.7. Prostorno - Planska dokumentacija
99	8.1.7.1. Negativne promjene u prostoru nastale odsustvom primjene principa integralne zaštite Područja
102	8.1.7.2. Najtipičniji primjeri devastacije prostora zaštićenog područja
105	8.2. STANJE KULTURNE BAŠTINE
105	8.2.1. Konzervatorski pristup nakon zemljotresa iz 1979. godine
109	8.2.2. Stanje kulturne baštine u XXI vijeku
111	8.2.3. Održavanje Područja
113	8.3. STANJE PRIRODNE SREDINE U ZAŠTIĆENOM PODRUČJU
113	8.3.1. Kvalitet vazduha
113	8.3.2. Kvalitet zemljišta
113	8.3.3. Kvalitet vode
114	8.3.4. Kvalitet kupališta
114	8.3.5. Zagađenja prirodne sredine
115	8.4. INFRASTRUKURA ZAŠTIĆENOG PODRUČJA
115	8.4.1. Komunalna infrastruktura zaštićenog područja
115	8.4.1.1. Vodosnabdijevanje
115	8.4.1.2. Otpadne vode
116	8.4.2. Elektroenergetska infrastruktura
117	8.4.3. Telekomunikaciona infrastruktura
117	8.4.4. Saobraćajna infrastruktura
121	8.5. TURIZAM
121	8.5.1. Menadžment u turizmu
123	8.6. KADROVSKI POTENCIJAL I EDUKACIJA

STRANA	
123	8.6.1. Kadrovski potencijal
124	8.6.2. Edukacija
125	9. ODRŽIVO KORIŠĆENJE POTENCIJALA PODRUČJA SVJETSKE BAŠTINE
128	9.1. NAUKA I OBRAZOVANJE
129	9.2. TURIZAM
131	9.3. POMORSTVO I SAOBRAĆAJ
132	9.4. RIBARSTVO
132	9.5. MARIKULTURA
133	10. FAKTORI I RIZICI KOJI UGROŽAVAJU VRIJEDNOSTI PODRUČJA KOTORA
135	10. 1. FAKTORI KOJI UGROŽAVAJU VRIJEDNOSTI
137	10.2. Prekomjerna i nekontrolisana urbanizacija sa najtipičnijim primjerima devastacije prostora
138	10.2.3. RIZICI KOJI UGROŽAVAJU VRIJEDNOSTI
139	11. SMJERNICE, MJERE, REŽIM I KONCEPT ZAŠTITE KULTURNIH I PRIRODNIH VRIJEDNOSTI
141	11.1. Održivi koncept zaštite
141	11.2. Generalne smjernice, mjere i režim zaštite kulturne i prirodne baštine
144	11.3. Smjernice za integralnu zaštitu
145	11.3.1. Zaštićena okolina Zaštita okoline Područja Kotora
146	11.3.2. Prirodno i kulturno- istorijsko područje Kotora
146	11.3.3. Stari grad Kotor
147	11.3.4. Dobrota
147	11.3.5. Orahovac i Dražin vrt
147	11.3.6. Perast
148	11.3.7. Risan
148	11.3.8. Strp
148	11.3.9. Lipci
149	11.3.10. Morinj
150	11.3.11. Kostanjica
150	11.3.12. Škaljari
150	11.3.13. Muo
151	11.3.14. Prčanj
151	11.3.15. Stoliv
152	11.4. Smjernice za smanjenje rizika
152	11.4.1. Smanjenje seizmičkog rizika
152	11.4.2. Smanjenje rizika od požara
152	11.4.3. Smanjenje rizika od poplava
152	11.4.4. Smanjenje rizika od brodskih havarija i ekoloških akcidenata
153	12. IMPLEMENTACIJA
155	12.1. ODGOVORNOST I ADMINISTRACIJA
155	12.2. UPRAVLJAČKO TIJELO
155	12.3. FINANSIRANJE I SREDSTVA
156	12.4. REVIZIJA I MONITORING MENADŽMENT PLANA
157	13. AKCIONI PLAN
165	14. LITERATURA

SAŽETAK 1

1. SAŽETAK

Prirodno i kulturno-istorijsko područje Kotora je upisano na Listu svjetske baštine UNESCO zbog svojih izuzetnih prirodnih i kulturnih vrijednosti. U srednjem vijeku, ova prirodna luka, na obali Jadrana, bila je važno umjetničko i trgovačko središte sa vlastitim čuvenim graditeljskim i ikonopisnim školama. Skladna interakcija istorijskih gradova sa pejzažom i njegov politički, komercijalni i kulturni značaj su neki od kriterijuma za definisanje univerzalnog značaja Područja.

Zaštita, očuvanje i razvoj ovog složenog kulturnog pejzaža je pravi izazov. Status Svetske baštine podrazumijeva dugoročnu posvećenost svih koji su uključeni u taj proces. Stoga, osnova mora biti zaštita i očuvanje izuzetnih univerzalnih vrijednosti na principima održivog razvoja za sadašnje i buduće generacije.

Glavni cilj Menadžment plana je da osigura djelotvornu zaštitu i poboljša značaj područja Svjetske baštine, putem ustanovljenja jednog sveobuhvatnog mehanizma upravljanja. To je prije svega strateški plan, koji postavlja okvir za integrisano i proaktivno upravljanje, koji promovise vrijednosti, resurse baštine i njihovo korišćenje.

Menadžment plan se bavi identifikacijom, opisom i menadžmentom svih aspekata područja Svjetske baštine. Plan identifikuje sve ono što je značajno u vezi s područjem, prepoznaje izazove i prijetnje, predlaže politike, daje smjernice i mjere u cilju očuvanja i unaprjeđenja ovih vrijednosti.

Poglavlje 2 sadrži status područja, integritet i autentičnost i izuzetnu univerzalnu vrijednost, kao osnovno polazište za koncept zaštite područja Svjetske baštine.

Poglavlje 3 sadrži pravni status plana i proces njegove izrade.

U poglavljima 4 i 5 prezentirana je Vizija za petnaestogodišnji period i opšti ciljevi upravljanja Područjem Svjetske baštine. Budući razvoj Područja moguć je putem promocije dinamične, živuće multikulturalne zajednice, koja poštuje i unaprjeđuje svoje nasljeđe. Razvoj će biti temeljen na skladnoj interakciji između kulturnog i prirodnog nasljeđa i savremenog razvoja. Opšti ciljevi Menadžment plana uključuju jačanje pravne i institucionalne infrastrukture i osiguranje njene efikasnosti, integralnu zaštitu kulturne i prirodne baštine, jačanje kadrovskih potencijala.

U Poglavlju 6 opisani su istorijski, društveno-ekonomski i urbani razvoj Područja, sa posebnim osvrtom na način života lokalne zajednice.

Plan u **Poglavlju 7** identifikuje i sistematizuje izuzetne kulturne i prirodne vrijednosti, što je osnov za planiranje mjera zaštite i prepoznavanje njihovih potencijala za razvoj Područja.

Poglavlje 8 bavi se ključnim pitanjima od kojih zavisi razvoj Područja. U tom smislu prepoznata su najznačajnija pitanja koja se odnose na politički, društveni i pravni okvir, kao i stanje Područja.

U Poglavlju 9 identifikovani su trenutni i budući faktori i rizici koji ugrožavaju vrijednosti, među kojima posebno mjesto zauzima nekontrolisana urbanizacija.

Poglavljem 10 date su smjernice za razvoj Područja kroz održivo korišćenje njegovih glavnih potencijala.

Poglavlje 11, najoperativniji dio Menadžment plana, definiše smjernice, mjere, režim i koncept zaštite kulturnih i prirodnih vrijednosti, koji za cilj imaju zaštitu, očuvanje i unaprjeđenje Područja, pri čemu su, pored održivog koncepta zaštite i generalnih smjernica, date i detaljne smjernice za integralnu zaštitu, čime ovo poglavlje čine najznačajnijim dijelom Menadžment plana, u smislu opravdanja razloga zbog kojih se pristupilo njegovoj izradi i donošenju.

Plan u **Poglavlju 12** daje neophodne mehanizme i aktivnosti značajne za njegovu implementaciju.

Akcioni plan, Poglavlje 13, sadrži prioritetne zadatke i mjere u kratkoročnoj, srednjoročnoj i dugoročnoj perspektivi, sa nosiocima aktivnosti i indikatorima.

UVOD 2

2. UVOD

2.1 STATUS PODRUČJA SVJETSKJE BAŠTINE KOTORA

Izuzetan kvalitet graditeljstva starih gradova i ansambala, brojnih palata i crkava, te vrijednosti arheoloških lokaliteta, na priobalnom prostoru Kotorsko-risanskog zaliva, bili su osnov da srednjovjekovni gradovi Stari grad Kotor i Perast, već 1948. godine, budu zaštićeni kao istorijske cjeline, a mnogi pojedinačni objekti, kapetanske palate i crkve, u periodu od 1948-1991. godine, dobiju status spomenika kulture, odnosno kulturnog dobra.

Prirodno i kulturno-istorijsko područje Kotora (u daljem tekstu: Područje Kotora) je zbog izuzetnih prirodnih i kulturnih vrijednosti upisano na Listu svjetske baštine UNESCO, 26. oktobra 1979. godine. Upravo, dobijanje međunarodnog statusa, dalo je presudan doprinos da se integritet i autentičnost kulturnih dobara, i pored ljudskih devastacija i prirodnih katastrofa, sačuva do današnjih dana.

Status Svjetske baštine podrazumjeva privilegovano mjesto u zajednici 936 područja, lokaliteta i gradova naše planete, koji posjeduju izuzetne univerzalne kulturne i prirodne vrijednosti, od značaja za cijelo čovječanstvo koje ih i baštini.

Međunarodna organizacija za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO) obavlja monitoring stanja, procjenjuje preduzete mjere i moguće posljedice na integritet prirodne i kulturne baštine, podnosi izveštaje Međunarodnom izvršnom komitetu i nadležnim državnim vlastima, pruža savjetodavnu pomoć imaocima kulturnih dobara pri rješavanju stručnih dilema i metodoloških pitanja.

Takav međunarodni status i njegova održivost poziva i obavezuje sve strukture društva na primjenu međunarodnih propisa i standarda za zaštitu svjetske baštine, sadržanim u međunarodnim dokumentima, odlukama i preporukama UNESCO, a posebno u konfliktnim situacijama koje prijete da ugroze zaštićeno svjetsko dobro.

Međutim, međunarodni status Područja Kotora, kao kulturnog dobra Svjetske baštine ne znači zauvijek podarenu privilegiju, već moralnu i civilizacijsku obavezu i šansu sadašnjih generacija, potomaka i sljedbenika da doprinesu njegovom očuvanju, unaprjeđenju i valorizaciji.

Ustanovljavanjem efikasnih mehanizama upravljanja zaštićenim područjem i promovisanjem njegovih univerzalnih vrijednosti, status Svjetske baštine se koristi kao strateški potencijal za napredak lokalne zajednice i njenih građana.

Zbog toga, politika upravljanja mora obezbjediti da naslijeđena baština postigne aktivnu funkciju u kolektivnom životu, da integriše dostignuća našeg vremena sa vrijednostima prošlosti i prirodnim dobrima.

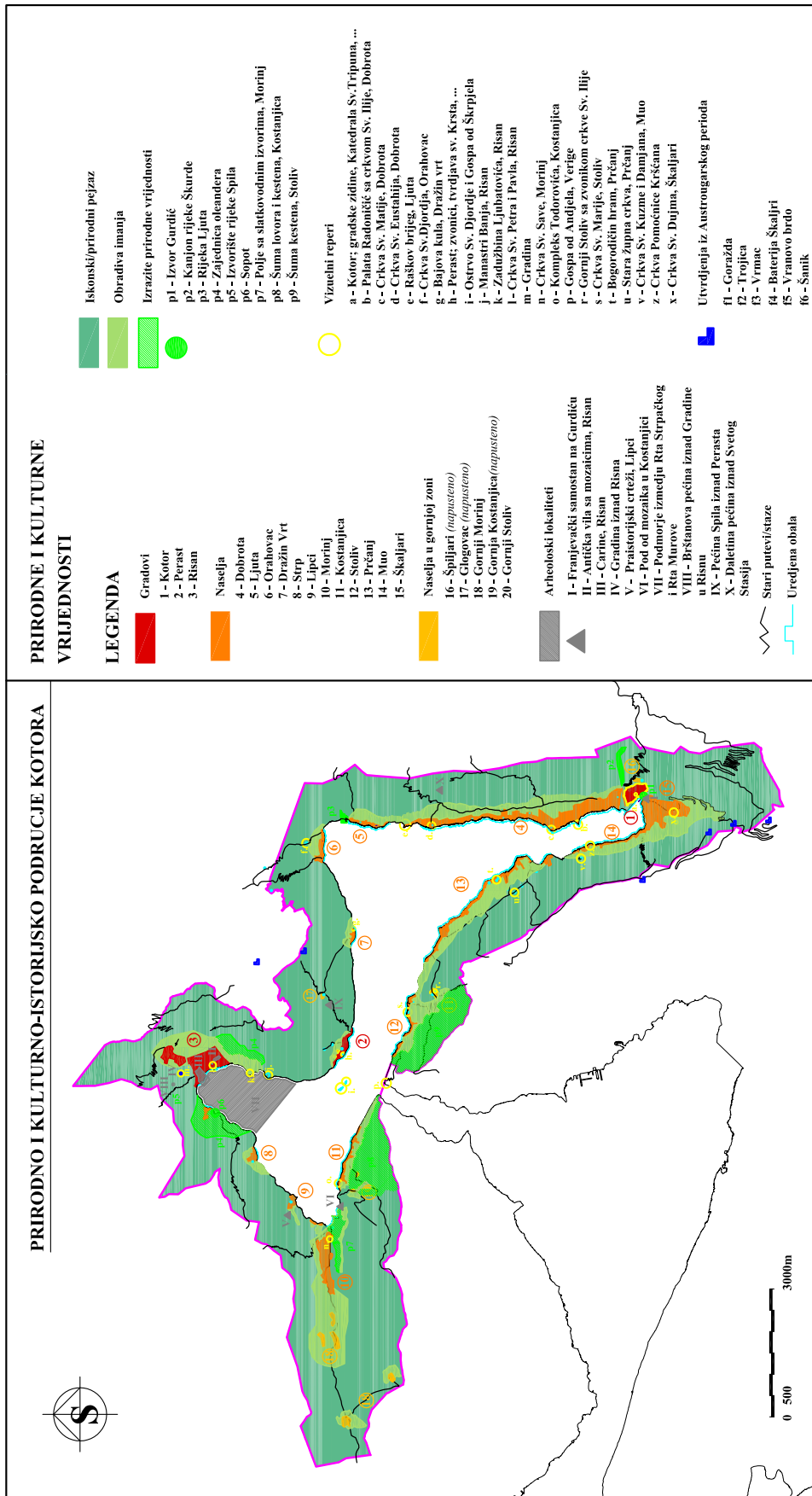
2.2 KRITERIJUMI

Kriterijum I - Kulturno dobro koje predstavlja jedinstveno umjetničko i estetsko dostignuće, remek djelo čovjekovog stvaralačkog duha

Iako brojni kulturno - istorijski objekti i kulturno - istorijske cjeline u Kotorsko - Risanskom zalivu (crkve, palate, fortifikacije) posjeduju istinske arhitektonske vrijednosti, ni jedan od njih pojedinačno ne ispunjava kriterijum izuzetne univerzalne vrijednosti. Njihov položaj na obali Zaliva, harmonija koju čine sa prostorom, kao i što su dio gradova koji imaju veliki značaj, je ono što doprinosi i čini ih prihvatljivim za nominaciju izuzetne univerzalne vrijednosti.

Kriterijum II - Kulturno dobro koje je izvršilo značajan uticaj na svjetsku kulturu, na razvoj arhitekture, vajarstva, parkova i uredjenje pejzaža, primijenjenih umjetnosti ili naselja.

Glavna spona Venecije sa južnim dijelom istočne obale Jadrana su aristokratski gradovi

kapetana, pomoraca i trgovaca. Kotor, gradovi i naselja oko njega vjekovima su predstavljali centar značajnih kreativnih procesa u regionu. Njihova umjetnost, zlatarske i graditeljske škole ostavile su dubok trag i trajno su uticale na umjetnost područja jadranske obale.

Kriterijum III - Jedinstveno, izuzetno rijetko i veoma staro

Po uspješnoj harmonizaciji gradova i ambijenta Zaliva, broju, kvalitetu i raznovrsnosti kulturnih dobara i kulturne baštine i po izuzetnoj autentičnosti i zaštiti, ovo područje se može smatrati jedinstvenim.

Kriterijum IV - Kulturno dobro koje je među najboljim primjerima vrste građevina, koja predstavlja značajan kulturni, društveni, umjetnički, naučni, tehnološki ili industrijski napredak.

Kotor i Perast su primjeri jedinstvenog i očuvanog autentičnog urbanizma malih gradova, prilagođenog okruženju i sa arhitekturom visokog kvaliteta.

Još od početka IX vijeka u Kotoru i njegovom okruženju nalaze se zrela arhitektonska rješenja, evropskog značaja, koja su izraz kasno-antičke tradicije sa rano-vizantijskim uticajima.

Naročito je važna romanička umjetnost XII i XIII vijeka, čiji najbolji primjeri imaju sličnosti sa poznatom apulijskom arhitekturom. Kotor je bio glavni centar preko koga su romanička umjetnička rješenja dospjela na Balkan, naročito na područje Raške države, gdje je stvorena jedinstvena graditeljska škola, dobro upoznata sa vizantijskim stilom.

2.3 IZUZETNA UNIVERZALNA VRIJEDNOST ZAŠTIĆENOG PODRUČJA

Izuzetna univerzalna vrijednost predstavlja sublimat kulturnih i prirodnih vrijednosti koji prevazilazi nacionalne granice i podjednako je značajan za sadašnje i buduće generacije cijelog čovječanstva.

Područje Kotora smješteno je u impresivno prirodno-kulturno okruženje Boke Kotorke, koje čine četiri međusobno povezana zaliva uokvirena visokim planinama i skoncentrisana oko centralne vizuelne ose koja integriše ove elemente u izuzetan pejzažni ansambl. Prema opštim principima Konvencije o zaštiti svjetske baštine, izuzetna univerzalna vrijednost kulturno-istorijskog područja Kotora sadržana je u kvalitetu njegove arhitekture, uspješno ostvarenom jedinstvu gradova i naselja sa prirodnim okruženjem zaliva i u jedinstvenom svjedočanstvu uloge koju je područje imalo u širenju mediteranske kulture na područje Balkana. Značajan je i kvalitet umjetnosti zanatstva čitave geo-kulturne zone, koje svjedoče o jedinstvenom izrazu, nastalom sjedinjavanjem istočne i zapadne kulture.

Zona karsta, jedinstvena hidrografija i ekstremne klimatske promjene na vrlo malom području od mediteranskih do alpskih, posljedica jedinstvenih morfoloških i morfogenetskih karakteristika područja, omogućava nastanak mnogobrojnih rijetkih i jedinstvenih vrsta flore i morske faune, što je doprinjelo da se Bokotorski zaliv svrsta u najljepše zalive svijeta.

2.4 INTEGRITET I AUTENTIČNOST

Područje Kotora, kao dio Bokotorskog zaliva, jedan je od najvećih zaliva na istočnoj obali Jadrana. Uključuje istorijski grad Kotor kao centar, grad Perast i Risan i 11 naselja uz obalu Kotorsko-risanskog zaliva, predstavljajući izuzetnu univerzalnu vrijednost, preko jedinstvene i dugoročne interakcije između prirodnog fenomena i ljudske djelatnosti. Ova prirodna luka, koja leži između visokih planina Lovćena (1749 m) i Orjena (1894 m) i brda Vrmac (340 m) je najuža blizu grada Kotora (300 m široka i 1000m visoka). Kotor je bio važan komercijalni, politički, kulturni i umjetnički centar tokom dugog vremenskog perioda, sa čuvenim građevinama, ikonografskim i zlatarskim školama od srednjeg vijeka. Ima

veliki broj veličanstvenih kulturnih dobara, brojne palate i crkve i nekoliko utvrđenja među kojima je najznačajniji Bedemi Kotora. Dugi period interakcije i razmjene između kultura istoka i zapada, na ovoj maloj teritoriji, formirao je autonomni identitet, kakav ne postoji izvan ovog regiona. Poslije velikih oštećenja od zemljotresa iz 1979. godine najznačajnija kulturna dobra i kulturno - istorijske cjeline pažljivo su restaurirane i rekonstruisane pod patronatom UNESCO, na način kojim se očuvao njihov arhitektonski i urbani integritet i izvornost.

2.5 GRANICE PRIRODNOG I KULTURNO-ISTORIJSKOG PODRUČJA KOTORA

Područje Kotora obuhvata Kotorsko - Risanski zaliv, sa obroncima planina koje ga fromiraju i morskim basenom, uključujući slijedeće gradove i naselja: Stari grad Kotor, Dobrotu, Donji Orahovac, dio Gornjeg Orahovca, Dražin Vrt, Perast, Risan, Vitoglav, Strp, Lipce, Donji Morinj, Gornji Morinj, Kostanjicu, Donji Stoliv, Gornji Stoliv, Prčanj, Muo, Škaljare, Špiljare.

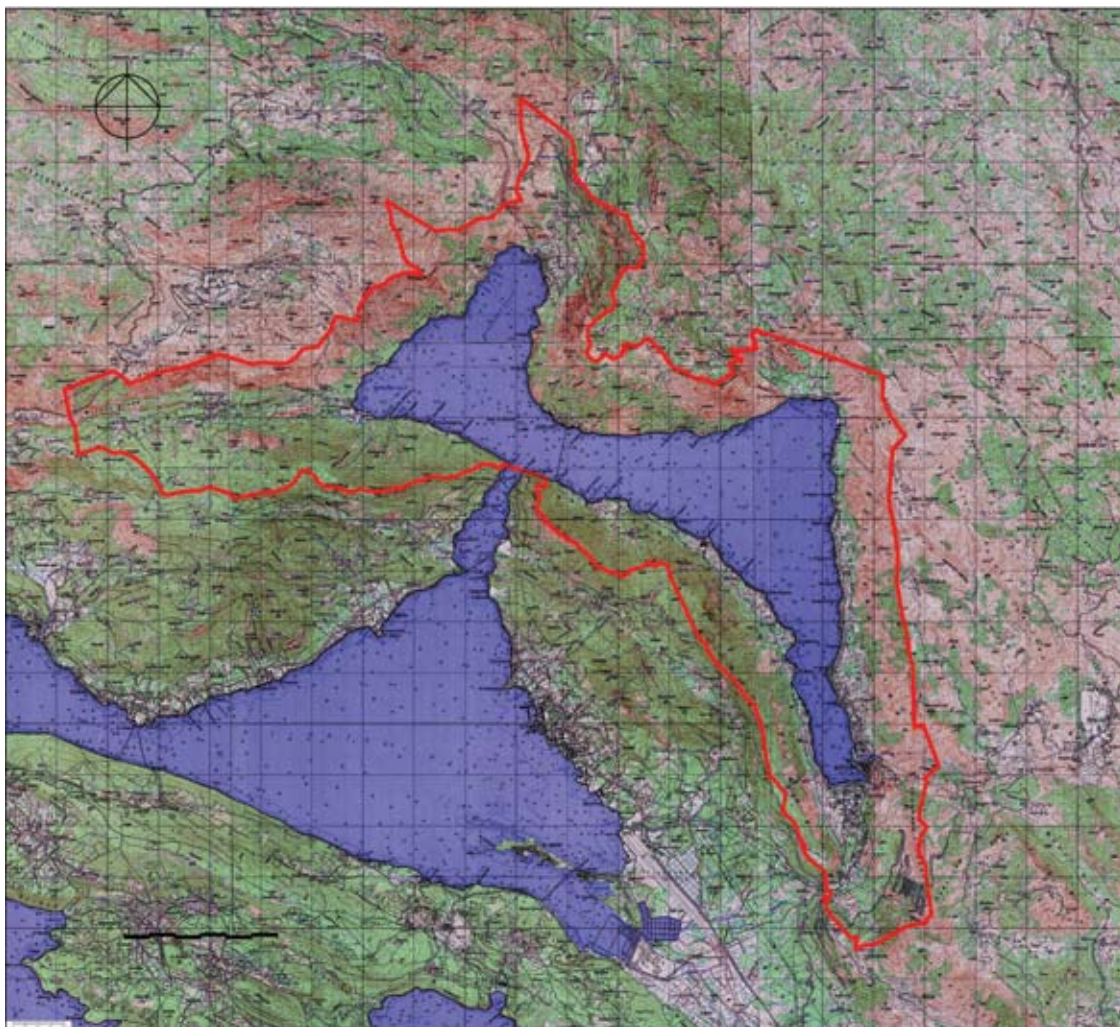
Granice prirodnog i kulturno-istorijskog područja iz 1979. godine, utvrđene na osnovu tadašnjih parametara, obuhvataju ukupno 12.000 hektara kopna i 2.600 hektara morske površine, počinju od kote 228 na Trojici i pruža se u pravcu sjevera preko kote 524 do kote 768, odakle se prirodnom granicom spušta preko kote 710 do svetionika na Verigama. Granica se sa druge strane Veriga od svetionika pruža u pravcu zapada preko kote 614,313,521 i izlazi na kotu 709, odakle skreće prema sjeveru i izlazi na kolski put Herceg Novi - Crkvice - kote 1,045, odakle nastavlja pomenutim putem koji je istovremeno i granica potencijalnog nacionalnog parka Orjen do kote 1.086. Granica se i dalje pruža u pravcu istoka pješačkom stazom preko kote 627 i izlazi na kotu 577, nastavlja u istom smjeru, kolskim putem ispod Ledenica do kote 565. Granica ide dalje u pravcu juga preko kote 970, 688, do kote 873, odakle skreće u pravcu istoka preko kote 749 i izlazi na kotu 949, odakle nastavlja u pravcu juga preko kote 915,909, 980 i 1.093, do raskrsnice puteva Kotor - Cetinje - Lovćen (zvano mjesto Krstac). Granica se od Krsca odvaja u pravcu jugozapada granicom nacionalnog parka Lovćen do kote 1.385, odakle se u pravcu zapada preko kote 556 spušta na početnu tačku na Trojici - kote 228.

Granice prirodnog i kulturno-istorijskog područja, korišćenjem novih tehnologija, urađene 2010. godine, za potrebe izrade Menadžment plana Kotora ukupne površine 8,620 hektara, od čega je 6,120 hektara kopna i 2,500 hektara morske površine, počinju graničnim parcelama katastarske opštine Škaljari II, počev od tromeđe katastarskih opština Škaljari II sa K.O: Mirac i K.O. Dub i pruža se u pravcu sjevera i sjeverozapada, zapadnim i jugozapadnim granicama graničnih parcela katastarskih opština K.O. Škaljari, K.O. Muo, K.O. Prčanj II, K.O. Stoliv II, odnosno administrativnom granicom opština Kotor i Tivat i spušta se do svetionika na Verigama. Granica se sa druge strane Veriga, pruža u pravcu zapada administrativnom granicom opština Kotor i Herceg Novi, odnosno graničnim parcelama katastarskih opština Kostanjica i Morinj, do tromeđe K.O. Morinj, K.O. Žlijebi i K.O. Ubli. Od tromeđe, granica se dalje pruža u pravcu istoka i sjevero-istoka, graničnim parcelama katastarskih opština K.O.Morinj, K.O. Strp i K.O. Risan II, koje obuhvata u cjelini, a zatim u pravcu jugoistoka se spušta granicom katastarske opštine K.O. Risan II prema K.O. Perast do tromeđe (K.O. Risan II K.O.Perast i K.O. Orahovac II) . Od tromeđe, granica se nastavlja sjevernom granicom parcele br. 1097 do granice parcele 924 K.O.Orahovac I, zatim sjevernom granicom kat.parc. 924, 925, 926, 927 i prostire se sjeverno, starim kolskim putem i graničnom parcelom 1078 do granice sa K.O. Orahovac II. Granica se dalje pruža u pravcu juga granicom K.O. Orahovac II do parcele 1554, nastavlja sjevernom stranom ove parcele, a zatim presijeca parcelu 1684/1 do trigonometrijske tačke 141, na granici K.O. Orahovac i K.O. Zalazi. Od trigonometra granica nastavlja južno, graničnim parcelama katastarskih

opština K.O. Dobrota II i K.O. Špiljari do tromeđe (K.O. Špiljari, K.O. Škaljari II i K.O. Njeguši). Od tromeđe se granica pruža u pravcu jugozapada, graničnim parcelama K.O. Škaljari II, koju obuhvata u cjelini, do tromeđe K.O. Škaljari II, K.O. Mirac i K.O. Dub, odakle je i počeo opis Područja Kotora.

Područje Kotora obuhvata teritoriju katastarskih opština Kotor I (11ha), Kotor II (16ha), Dobrota I (270ha), Dobrota II (546ha), Škaljari I (120ha), Škaljari II (342ha), Špiljari (282ha), Muo I (128ha), Muo II (51ha), Prčanj I (122ha), Prčanj II (272ha), Stoliv I (97ha), Stoliv II (233ha), Morinj (1.271ha), Kostanjica (282ha), Risan I (130ha), Risan II (775ha), Perast (447ha), Strp (277ha), Orahovac I (43ha) i teritoriju dijela katastarske opštine Orahovac II (404ha).

2.6 GRANICA ZAŠTIĆENE OKOLINE PODRUČJA

Tokom izrade Menadžment plana pristupilo se procesu utvrđivanja zaštićene okoline Područja Kotora. Prijedlog zaštićene okoline, u skladu sa Zakonom o zaštiti kulturnih dobara, dostavljen je na utvrđivanje Upravi za zaštitu kulturnih dobara.

2.7 POZNATE LIČNOSTI O PODRUČJU

Kotor je živi muzej, zato njegove spomenike treba sačuvati za buduće generacije, jer izuzetno malo je mjesta na svijetu gdje se može naći toliko spomenika kulture kao u ovom gradu.

Amadou Mahtar M' Bow, generalni direktor UNESCO od 1974 do 1987.

Boka izgleda kao gomila velikih bisera, koje niko ne može ukrasti, jer su toliko veliki da se ne mogu sakriti.

Džordž Gordon Bajron, engeski pjesnik (1788-1824)

... ušli smo u Boku Kotorsku, duboko izuvijanu prirodnu luku o kojoj čovjek čita čitavog života; nalik na norveški fjord, bila je u poređenju s nekim drugim predjelom ono što je balet prema običnom koraku.

Rebeka Vest, britansko-irski pisac (1892-1983)

Krajevi kao i mnoga bića imaju dušu;.....da je ovo najljepši kraj na svijetu, ali mnogi su uza sve divljenje otišli sa osjećanjem, da je pejzaž Boke nečovječan....Tužan je čovjek jer tako rijetko osjeća pravi glas prirode a njegova se malenkost vidi u tome, što je i previše nastojao da prirodu savlada, dopuni i poljepša. Ima dubokog smisla izreka Bernard Shaw-a da bi ovi predjeli izgubili značenje, kad bi postali rivijera.

Franjo Alfirević, hrvatski pjesnik (1903-1956)

ORGANISATION DES NATIONS UNIES
POUR L'ÉDUCATION,
LA SCIENCE ET LA CULTURE

CONVENTION CONCERNANT
LA PROTECTION DU PATRIMOINE
MONDIAL
CULTUREL ET NATUREL

*Le Comité du patrimoine mondial
a inscrit*

*La contrée naturelle
et culturo-historique de Kotor
sur la Liste du patrimoine mondial*

*L'inscription sur cette Liste consacre la valeur
universelle exceptionnelle
d'un bien culturel ou naturel afin qu'il soit protégé
au bénéfice de l'humanité*

DATE D'INSCRIPTION

26 octobre 1979

LE DIRECTEUR GÉNÉRAL
DE L'UNESCO

MENADŽMENT ZAŠTIĆENOG PODRUČJA 3

3. MENADŽMENT ZAŠTIĆENOG PODRUČJA

3.1 CILJ MENADŽMENT PLANA

Glavni cilj Menadžment plana je da valorizuje, zaštiti i promoviše izuzetnu univerzalnu vrijednost Područja Kotora, za šta je od strateškog značaja uspostavljanje ravnoteže između očuvanja vrijednosti i razvoja i korišćenja područja na principu održivog razvoja.

Za valorizaciju, zaštitu i promociju izuzetne univerzalne vrijednosti Područja Kotora, Menadžment plan daje viziju upravljanja zaštićenim područjem za višegodišnji period, smjernice za njenu realizaciju, iskazane kroz opšte ciljeve i predložene programe aktivnosti, sa prepoznatim mehanizmima i nosiocima aktivnosti, rokovima za njihovu implementaciju, kao i mehanizmima monitoringa.

3.2 STATUS PLANA

Menadžment plan je nacionalnim propisima Crne Gore dobio status obavezujućeg dokumenta, s obzirom da je Zakonom o zaštiti kulturnih dobara („Službeni list Crne Gore“ br. 49/10), prepoznat i utvrđen kao strateški dokument za dugoročno upravljanje, zaštitu, očuvanje, korišćenje i prezentaciju kulturno-istorijskih cjelina, lokaliteta i područja, koji donosi Vlada Crne Gore, na prijedlog Ministarstva kulture.

Navedeni Zakon sadrži norme kojima je precizirano da se menadžment plan obavezno donosi za kulturno dobro koje je upisano na Listu svjetske baštine, kao i okvirni sadržaj ovog dokumenta.

Takav status plana, pored navedenog, očituje se i u regulisanju postupka za izradu planskih dokumenata i prilikom davanja mišljenja na ta dokumenta. U tom smislu, Zakonom o zaštiti kulturnih dobara, utvrđeno je da planski dokument mora biti usklađen sa menadžment planom.

3.3 GENEZA IZRADE MENADŽMENT PLANA

Potreba za izradom Menadžment plana sadržana je u Izvještaju UNESCO/ICOMOS Misije, koja je boravila u Kotoru marta 2003. godine, u kom se ističe da sve veći pritisak urbanizacije na prostor zaštićenog prostora može lako prerasti u problem mnogo veći nego što je obnova graditeljskog fonda, jer se na terenu odvija neadekvatna urbanizacija, koja stvara potpuno suprotne efekte. U mnogim mjestima Kotorsko-risanskog zaliva stepen urbanizacije je dostigao granicu, čijim prelaskom bi vrijednosti zbog kojih je područje upisano na Listu svjetske baštine, mogle biti ozbiljno ugrožene.

Takođe, aktivnost, koja je predhodila procesu izrade Menadžment plana je održavanje Okruglog stola, novembra 2003. godine, na kojem je razmatrana potreba izrade Menadžment plana, u skladu sa preporukama UNESCO/ICOMOS Misije (26. mart - 3. april 2003. godine), smjernicama UNESCO i evropskim principima zaštite nepokretne kulturne baštine.

Pravni osnov za izradu Menadžment plana, sadržan je u:

- Odluci Komiteta svjetske baštine, 27 COM 7A 27, donijete na 27. sjednici, jul 2003. godine.
- Aktu Vlade Republike Crne Gore, od 27. oktobra 2005. godine;
- Odluci Skupštine Opštine Kotor, od 01. februara 2006. godine;
- Odluci Komiteta svjetske baštine, 32 COM 7B.101, 2-10. juli 2008. godine
- Zakonu o zaštiti kulturnih dobara („Službeni list Crne Gore“ br. 49/10).

Nosilac posla za izradu Menadžment plana je Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture Kotor i Ministarstvo kulture Crne Gore

Proces izrade Menadžment plana otpočeo je januara 2006. godine, i trajao je do januara 2007. godine, a završna faza izrade plana, 2011. godine.

Proces izrade Menadžment plana (period od 2006-2007) zasnivao se na preporukama eksperata UNESCO i ICOMOS, Smjernicama za upravljanje područjima Svjetske baštine, autora Filden/Jokileto i pozitivnim iskustvima drugih zemalja prilikom izrade menadžment planova za mjesta Svjetske

baštine, a 2011. godine i na odredbama Zakona o zaštiti kulturnih dobara i nacionalnom iskustvu na izradi Menadžment plana Istorijskog jezgra Cetinja.

S ciljem da se dođe do što kvalitetnijeg dokumenta, tokom izrade Nacrta realizovane su sljedeće aktivnosti:

- Obuka kadrova za izradu Menadžment plana, 09-13 januar 2006. godine, u organizaciji British Council, Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture Kotor, Ministarstva kulture i medija, uz angažovanje eksperata, ICCROM-a Rim i UNESCO ROSTE Venecija.
- **Za izradu Nacrta (2006-2007. godine)** formirani su: **Koordinacioni tim** (9 članova), **Radna grupa** (22 člana) sastavljeni od predstavnika relevantnih državnih i lokalnih institucija, medija i NVO (Regionalni zavod, organi lokalne uprave, Ministarstvo pomorstva i saobraćaja, Ministarstvo turizma, Republički zavod za zaštitu prirode, Javno preduzeće za upravljanje morskim dobrom, Turistička organizacija Opštine Kotor, Institut za biologiju mora, Državni arhiv, Pomorski muzej Crne Gore, NVO (Expedio, Društvo prijatelja Kotora i Perasta), i „Skala Radio“) i **Savjetodavno tijelo** (5 članova) sastavljeno od istaknutih predstavnika nauke, obrazovanja i kulture.
- Partnerska pomoć (januar 2006.godine) - prezentacija iskustava na izradi Menadžment plana Ferare-Italija, u suorganizaciji Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture i Provincije Ferara.
- Studijsko putovanje članova Koordinacionog tima (septembar 2006. godine)-prezentacija iskustava na izradi Menadžment plana gradova Ferara i Mostar i zaštićenog područja Kotora.
- Dostavljanje Nacrta Komitetu svjetske baštine na razmatranje i mišljenje

Za uključivanje i informisanje javnosti u proces izrade Nacrta Menadžment plana realizovane su sljedeće aktivnosti:

- Na lokalnom radiju „Skala Radio“, jednocasovna emisija „U žiži“, bavila se temom Menadžment plana, kroz učešće članova Koordinacionog tima i periodične izvještaje o procesu izrade plana, čime se obezbjedilo adekvatno informisanje javnosti.
- Promocija procesa u štampanim medijima.
- Izrada i distribucija promotivnog materijala (liflet 3000 kom.), koja je obuhvatila sva naselja u zaštićenom području. Aktivnost je realizovana u saradnji sa NVO Eko Centar „DELFIN“ i Poštom - Kotor. Liflet je, osim osnovnih informacija o procesu izrade Menadžment plana, ciljevima i učesnicima, sadržao i dio sa dva pitanja:
  1. Da li smatrate da se u zaštićenom području Kotora grade objekti, koji po vrsti i veličini, ugrožavaju prirodnu i kulturnu baštinu (navedite primjer)?
  2. Koje privredne djelatnosti vidite kao razvojnu šansu zaštićenog područja Kotora?
    - Prezentacija procesa izrade Menadžment plana za lokalnu upravu, mjesne zajednice, političke partije, javne ustanove i preduzeća čiji su osnivači država i opština, NVO, preduzetnike, ustanove, građani. U okviru prezentacija, prisutnima je distribuiran nacrt Vizije zaštićenog područja, kako bi se svim učesnicima omogućilo da daju svoje primjedbe i sugestije, na osnovu kojih je Koordinacioni tim definisao zajedničku Viziju.

Evaluacija realizovanih aktivnosti uključivanja i informisanja javnosti urađena je koristeći sljedeće indikatore: broj učesnika u radio emisijama, broj postavljenih pitanja, broj članaka u štampanim medijima, broj izvještaja sa sjednica Koordinacionog tima i sastanaka Radne grupe, broj odštampanih i distribuiranih lifleta, broj pristiglih odgovora na postavljena pitanja, broj prisutnih na promocijama procesa izrade Nacrta Menadžment plana.

Zaključeno je da je na ovaj način informisano i uključeno u proces izrade Menadžment plana oko 70% stanovnika zaštićenog područja.

Usvajanjem Zakona o zaštiti kulturnih dobara, stvoren je normativni okvir za usvajanje Menadžment plana, nakon čega se pristupilo njegovoj daljoj izradi u skladu sa sugestijama UNESCO i Odlukom Komiteta svjetske baštine, 32 COM 7B.101, iz 2008. godine. S ciljem da se dođe do što kvalitetnijeg dokumenta, pored ažuriranja podataka, realizovane su sljedeće aktivnosti:

- U organizaciji GTZ i Regionalnog zavoda, održana je Radionica posvećena izradi Nacrta izjave o izuzetnoj univerzalnoj vrijednosti, koju su vodili prof. dr Juka Jokilehto, prof. dr Katri Lisitzin i prof. dr Todor Krstev, eksperti ICOMOS iz oblasti zaštite Svjetske baštine;

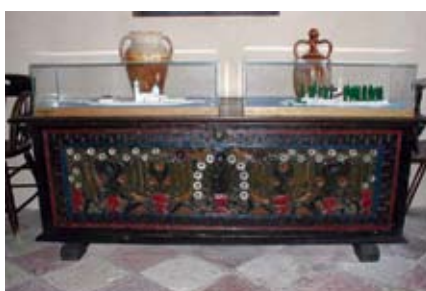
- Formirana je Radna grupu (16 članova), koju čine predstavnici relevantnih državnih i lokalnih organa i institucija, fakulteta, Opštine Kotor i NVO sektora. Pored toga, u navedeni proces uključena su i dva eksperta ICOMOS, kao stručni konsultanti, te predstavnici Opština Tivat i Herceg Novi, za dio plana, koji se odnosi na zaštićenu okolinu Područja Kotora;
- Kroz izradu Nacrta zakona o zaštiti prirodnog i kulturno istorijskog područja Kotora, definisano Upravljačko tijelo (Agencija ili Savjet) koje će se baviti koordinacijom aktivnosti na implementaciji Menadžment plana;
- Urađen Prijedlog zaštićene okoline

Menadžment plan je zasnovan na podacima iz nacionalnih strateških dokumenata, analiza, izvještaja, informacija, kao i mnogobrojnih bibliografskih jedinica. Međutim, za neke od tema i oblasti koje su tretirane Menadžment planom, nedostajali su relevantni podaci i informacije. Ova činjenica otežavala je proces izrade, ali je ujedno i pomogla da se jednom koordiniranom akcijom učesnika u izradi Menadžment plana, dođe do dijela nedostajućih podataka. To se posebno odnosi na djelove dokumeta, u kojima su opširno opisane vrijednosti zaštićenog područja, a koje u vrijeme nominacije i proglašenja područja, 1979. godine, nijesu bile adekvatno obrađene. Takođe, prepoznavanje nedostataka u postojećim strateškim dokumenatima, i preporuka za njihovu doradu ili izradu novih, je jedan od zadataka ovog dokumenta, a u cilju unaprjeđenja budućeg razvoja zaštićenog područja.

Finansiranje procesa izrade Menadžment plana, obezbijeđeno je iz Budžeta Crne Gore, Budžeta Opštine Kotor, UNESCO.

VIZIJA 4

Kotor će promovirati svjetski značaj zaštićenog područja, koristeći taj status kao strateški potencijal za napredak lokalne zajednice i njenih građana.

Područje svjetske baštine Kotora će, sa sviješću o prirodnim i kulturnim vrijednostima koje baštini, prosperitet temeljiti na promišljenoj politici upravljanja kulturnom i prirodnom baštinom, kako bi se zadovoljile potrebe sadašnjih generacija, a budućim generacijama ona predala u svoj svojoj ljepoti, autentičnosti i raznolikosti.

Razvoj zaštićenog područja baziraće se na uravnoteženim i harmoničnim odnosima između kulturne i prirodne baštine i novih sadržaja na prostoru kopna i mora, između socijalnih potreba, ekonomskih aktivnosti i kulturnog i prirodnog okruženja.

Zbog izuzetnih kulturnih i prirodnih vrijednosti zaštićenog područja Kotora, prostorni razvoj će biti planiran na principima integralne zaštite, odnosno poštovanja tradicionalnih urbanističkih modela, očuvanju kulturnog pejzaža zaštićenog područja i njegove cjelovitosti i autentičnosti, uspostavljanjem ravnoteže između potreba savremenog života i očuvanja univerzalnih vrijednosti, na principima održivog razvoja.

Područje Kotora će biti atraktivna destinacija za kulturni turizam, jer će se širim društvenim konsenzusom pažljivo brinuti o svim kulturnim dobrima, uz saniranje i vraćanje u život palata, starih graditeljskih cjelina, kotorskih bedema i drugih utvrđenja i ruralnih ansambala.

Bogatstvo arheoloških lokaliteta i nalaza biće u funkciji turizma, prezentovani kao arheološki park, muzej ili atraktivna arheološka lokacija u podmorju.

Zbog svojih jedinstvenih geomorfoloških, klimatskih, bioloških i prirodnih vrijednosti, u zaštićenom području će se brižljivo planirati i realizovati očuvanje biodiverziteta. Obezbjediće se stabilnost ekosistema, na osnovu katastra vrsta i područja (ekosistema) koji se nalaze na Listi zaštićenih vrsta, uz stalno poboljšanje njegovog sastava, strukture i kvaliteta.

Pomorstvo, kao tradicionalna privredna grana, biće respektabilna djelatnost, stari zanati obnovljeni, a uslužne djelatnosti će dostići nivo evropskih i svjetskih standarda.

U duhu tradicije i razvoja, Kotor će biti obrazovni centar, sa fakultetima za sticanje znanja iz oblasti pomorstva, turizma i zaštite kulturne i prirodne baštine.

Kotor i sva naselja u zaštićenom području će čuvati, njegovati i afirmirati svoju multikulturalnost, brojne tradicionalne manifestacije i fešte, svoju duhovnost i posebnost. Univerzalne vrijednosti Područja Kotora biće polazište za uspostavljanje saradnje sa susjednim državama i zemljama regiona, na putu ka evropskim i evro-atlanskim integracijama.

Područje Kotora će i dalje biti živo područje, u kojem će skladno i ugodno živjeti i raditi, svi njegovi žitelji. U njemu će se prijatno osjećati svaki građanin svijeta.

OPŠTI CILJEVI MENADŽMENT PLANA ZAŠTIĆENOG PODRUČJA KOTORA 5

Viziju, koja je percipirana na Područje Kotora za narednih 15 godina, moguće je dostići ostvarenjem sljedećih opštih ciljeva:

1. Jačanjem pravne i institucionalne infrastrukture u cilju očuvanja i zaštite univerzalnih vrijednosti područja.
2. Osiguranjem efikasne primjene zakona i planske dokumentacije, radi očuvanja kulturne i prirodne baštine od prekomjerne i nekontrolisane urbanizacije;
3. Valorizacijom i revalorizacijom kulturne baštine;
4. Integralnom zaštitom kulturne i prirodne baštine kroz konstantnu kontrolu lokalnog urbanog razvoja;
5. Ekonomskim razvojem zaštićenog područja kroz korišćenje potencijala na principima održivog razvoja;
6. Jačanjem kadrovskih kapaciteta na svim nivoima, edukacijom novog i do-edukacijom postojećeg stručnog kadra;

Glavne teme, problemi i zadaci Menadžment plana prezentovani su u Poglavlju 8, stanje Područja i ključna pitanja menadžmenta, poglavlju 11, smjernice, mjere, režim i koncept zaštite kulturne i prirodne baštine i Akcionom planu, Poglavlje 12.

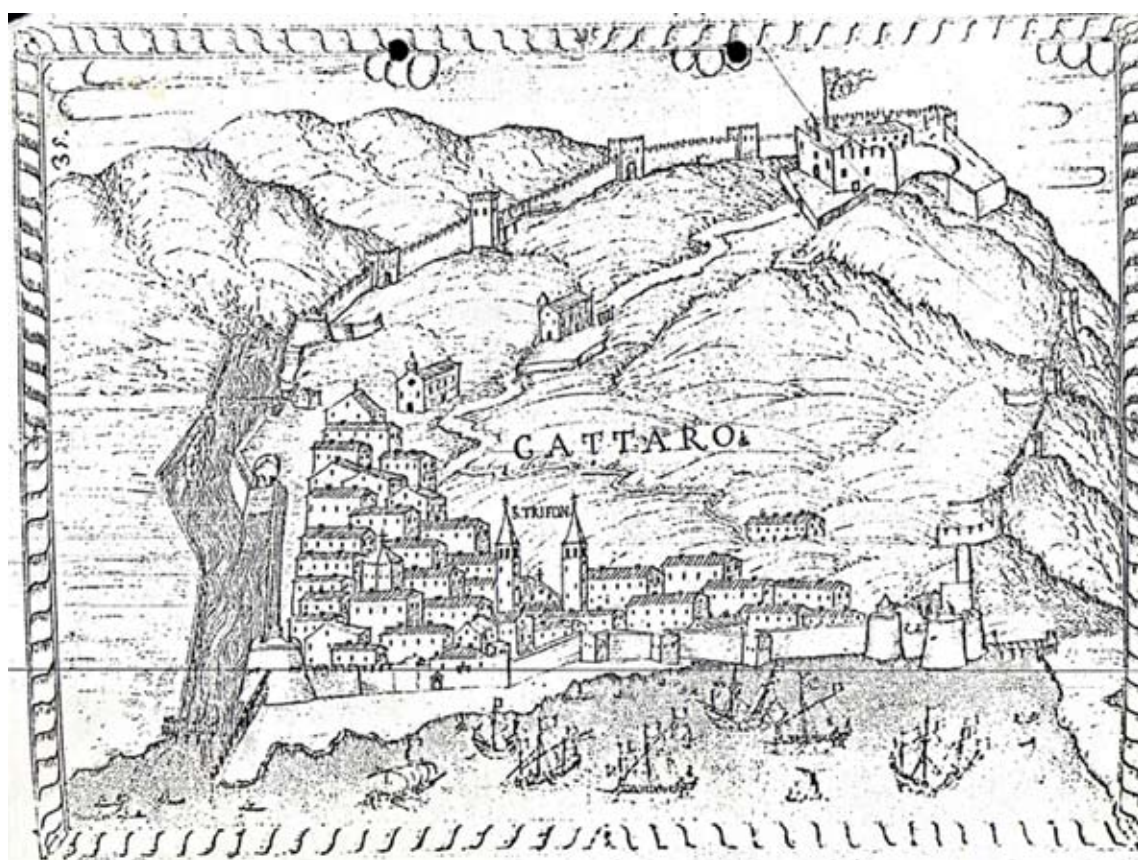

RAZVOJ PODRUČJA 6

6. RAZVOJ PODRUČJA

6.1 ISTORIJSKI RAZVOJ

6.1.1. Praistorija i antika

Na području Boke Kotorske tragovi ljudskog postojanja datiraju od najstarijih vremena, koji se mogu pratiti preko arheološke baštine, kao izuzetno značajnog potencijala za proučavanje istorije jednog prostora.

Arheološka baština Boke Kotorske predstavlja polaznu osnovu za proučavanje kulturno istorijskih epoha, koje su u kontinuitetu ostavljale svoje, prvenstveno, materijalne tragove u prostoru. Ono nam, prije svega, pomaže da rekonstruiramo istorijska događanja, kao i njihovu vezu sa prirodnim okruženjem.

Povoljni geografski i klimatski uslovi omogućavali su nastanjivanje i prisustvo čovjeka, još u neolitu. Pećine na obroncima brda, sa obiljem vode, pružale su dobru zaštitu i od same prirode i od neprijatelja, pa su bile nastanjene i u kasnijim praeistorijskim epohama (Spila iznad Perasta, Deletina pećina - Dobrota, Brštanova pećina Risan, okapina Lipci).

Kontakt sa morskom obalom i morem takođe je počeo veoma rano, prvenstveno zbog izvora hrane, a kasnije u razvoju pomorstva. Morskim putem su ostvareni prvi kontakti sa civilizacijama mediteranskog područja, prvenstveno kroz razmjenu dobara. Prihvatanje kulture ogleda se u formiranju naselja u Risnu, koji je u helenističkom periodu, III -II vijek prije naše ere, imao grčku urbanističku shemu, sa akropolom i podgrađem. Brojni nalazi luksuzne keramike i novca svjedoče da je grčka kultura bila prisutna u svakodnevnom životu.

Jačanje ilirske države i njeno sve veće prisustvo na Jadranu krajem III i početkom II vijeka prije naše ere, dovodi do rimsko-ilirskih ratova i porazom Ilira od strane Rima. Uspostavljanjem rimske dominacije i jurisdikcije dolazi do izmjene u načinu života, koji se ogleda u novim izgledima naselja i kulturi uopšte.

Pojava hrišćanstva zamjenjuje mnogobožičke kultove i počinju se graditi bazilike i hramovi centralnog tipa za novu religiju. Ostaci takvih građevina su vjerovatno ispod urbanog tkiva Kotora, ispod sadašnjih crkava, kao što je to slučaj ranohrišćanske krstionice u crkvi Sv. Marije Koledate.

Podjela na istočno i zapadno rimsko carstvo u Boki i Kotoru ima svoju materijalizaciju izraženu kroz sakralna kulturna dobra i njihovo fresko slikarstvo.

Stepen očuvanosti arheoloških lokaliteta koji svjedoče o ovom istorijskom periodu je problematičan. Na pojedinim lokalitetima stanje se može okarakterisati kao alarmantno, primjer je franjevački samostan i crkva Sv. Petra na Šuranju, sa izvjesnim antičkim nalazima u Kotoru. Pojedini lokaliteti su direktno ugroženi nesavjesnošću izvođača - okapina Lipci ugrožena izgradnjom puta Risan - Grahovo.

6.1.2. Srednji Vijek

Vizantijski period Vizantijska vladavina prisutna je na području Kotora od propasti Zapadnog rimskog carstva (476. godina) pa do osamostaljenja države Duklje, pod dinastijom Vojisavljevića (1042. godina), potom podpada pod srpsku srednjovjekovnu državu Nemanjića (1185. godina). Najznačajniji istorijski izvori koji svjedoče o periodu vizantijskog Kotora su opis u djelu Konstantina Porfirogeneta "De administrando imperio" i legenda o donošenju moštiju Sv. Tripuna u Kotor 13. januara 809. godine.

Ostaci sakralnih građevina vizantijskog razdoblja iz VI do XI vijeka otkriveni su u temeljnoj zoni srednjovjekovnih crkava Sv. Marije Koledate, gdje je pronađena ranovizantijska bazilika sa krstionicom iz VI vijeka, pored temelja romaničke Katedrale

gdje su konstatovani ostaci prvobitne krstoobrazne crkve Sv. Tripuna iz početka IX vijeka. Crkva Sv. Mihaila podignuta je nad dijelom prethodne sakralne građevine iz ranovizantijskog perioda, sa mlađom fazom vjerovatno iz XI vijeka.

Van starog gradskog jezgra Kotora postoje ranosrednjovjekovna kulturna dobra: crkva Sv. Petra na Šuranju, crkva Sv. Tome na Prčanju kao i brojni fragmenti crkvenog namještaja i dekorativne plastike sa oznakama preromanike IX - XI vijeka.

Krajem XI vijeka područje Kotora ušlo je u sastav kraljevine Duklje, koja se otrgla od vizantijske hegemonije. U Kotoru se pominje dvor kralja Mihaila. Međutim, već 1166. godine, u vrijeme osvećenja katedrale Sv. Tripuna ponovo je u gradu legitimna vizantijska vlast.

Period srpske države Nemanjića U sklopu srpske države Nemanjića Kotor se nalazio gotovo dva vijeka (1185-1371 godine). Kroz ovo vrijeme imao je status povlašćenog grada i ulogu glavne luke srpske države povezane karavanskim putevima sa zaleđem. To mu je stvaralo ekonomsku snagu, omogućavalo društveni uticaj i razvoj graditeljstva, zanata i umjetničkih djelatnosti.

Sa južnog primorja i preko Kotora šireni su uticaji na monumentalno graditeljstvo Srbije. U kotorskoj sredini obrazovani su pojedini graditelji sakralnih zdanja raške stilske grupe, među kojima je najpoznatiji neimar Dečana, fra Vita. Uticaj kotorskog graditeljstva ogleda se i u arhitekturi najznačajnijih zadužbina Nemanjićkih vladara, kao što su manastir Morača, Banjska, Sv. Arhanđeli kod Prizrena i drugi.

Period od XII do XV vijeka, obuhvata graditeljsko-stilska razdoblja romanike, romano-gotike i rane gotike. Iz tog vremena potiče niz sakralnih kulturnih dobara i to trobrodna bazilika katedrala Sv. Tripuna iz 1166. godine, simbol srednjovjekovne autonomne komune, zatim crkve: Sv. Luke, Sv. Marije Koledate, Sv. Ane, Sv. Mihaila, Sv. Pavla.

Iz srednjovjekovnog perioda potiču dijelovi kotorskih utvrđenja sa starijim gradskim vratima na Gurdiću i prema moru, otkrivenim u okviru bastiona Valijer, kao i potezi zidova u sjeveroistočnom i jugo-zapadnom dijelu grada. Značajni ostaci srednjovjekovnih utvrđenja otkriveni su u istraživanjima mletačke Citadele.

Ustanovljeno je srednjovjekovno porijeklo stambenih zgrada sa karakteristikama romanike na oko 50 kuća u Kotoru. Među njima je nekoliko, koje se mogu datovati u period rane romanike XII vijeka, a većina u zreli romaniku XIII vijeka.

Iz perioda prelaznog romanogotičkog stila rasprostranjenog u XIV vijeku sačuvani su značajna kulturna dobra stambene arhitekture srednjovjekovnog Kotora, koji je tada dostigao svoj najveći uspon. Među njima se ističu palate Buća, Bolica, Biskupija i dr.

O visokom klesarsko-graditeljskom dometu ostvarenom i na profanim, a ne samo sakralnim gradnjama, svjedoče i fragmenti sabrani u Lapidarijumu ili razasute spolije.

Pored srednjovjekovnog grada Kotora, manastirskog kompleksa sa crkvom Sv. Franja na Šuranju, van gradskih zidina i crkvice Sv. Dujma u Škaljarima, ovom periodu pripadaju i srednjovjekovni ostaci u Perastu i ostrvo Sv. Đorđa ispred grada.

Ugarski i bosanski period Zaštita ugarskog (1371-1378. godine, 1381-1384. godine) i bosanskog kralja (1384- 1391. godine) nudila je području Kotora samo privremeno rješenje. Unutrašnji ugarski sukobi nisu dozvoljavali pružanje zaštite dalekim pograničnim gradovima. Teška međunarodna situacija i ratni sukobi ovog perioda oslabili su ekonomsko-političku snagu kotorske komune.

Period autonomije Samostalnost Kotora otpočela je 1391. godine, trajala do početka mletačke vladavine (1420. godine) i bila je praćena brojnim teškoćama

i kompromisima iako su je građani sa ponosom nazivali «tempora Catharinorum». Grad se opirao pokušajima osvajanja okolnih velikaša: Balšića, Crnojevića i Sandalja Hranića, smatrajući ih nedovoljno sigurnom zaštitom, budući da su i oni sami bili u čestim međusobnim sukobima. Iznad svega, nije bilo realno da bi oni mogli Kotoru obezbijediti pun zamah trgovine, ekonomsku podršku, kontakte sa svijetom i zaštitu od nadirućih Osmanlija.

6.1.3. Period između srednjeg vijeka i savremenog doba

Period venecijanske vlasti (1420 - 1797. godine) Mletačka republika je uzela Kotor pod svoju zaštitu 1420. godine, poslije nekoliko molbi gradske opštine. Međutim, moguće je da se grad već 1369. godine stavio pod vrhovnu vlast Venecije. U prilog ovoj tezi ide činjenica da je u to vrijeme Kotor za biskupa dobio Mlečanina Stefana de Nigris, što je bilo pravilo za čitavo vrijeme mletačke vlasti. Isto tako, u Arheološkom muzeju u Zagrebu sačuvan je kotorski novac sa predstavom Sv. Marka na naličju, na kojem je pročitana 1369. godina.

Uslovi koje su formulisali Kotorani o prihvatanju mletačke vlasti nijesu poznati, jer su pred Senatom usmeno izloženi, ali postoji tekst duždevog akta o mletačkom pristanku od 15. marta 1420. godine, koji, između ostalog, predviđa da sama kotorska opština od carine od soli («gabelae») i drugih, snosi troškove ne samo za mletačkog kneza, već i kaštelana sa posadom. Iz istih sredstava predviđeno je i finansiranje troškova za javne zgrade i radova na fortifikacijama. Kako uglavnom finansijski troškovi određuju stepen autonomije, jasno je da su Mlečani priznali Kotoru, bar u načelu, vrlo široka prava. Ipak, kako je nosilac vrhovne vlasti u gradu bio mletački knez, vremenom su se privilegije i autonomija postepeno sužavali, a grad ekonomski nazadovao, jer se od privrednog i trgovačkog pretvorio u vojno središte. Međutim, ta činjenica je imala za posljedicu porast strateškog značaja grada i njegove okoline. Knez je odobravao svaki izdatak, a svi viškovi su se trošili na utvrđenja i vojsku.

Otpočeli su veliki fortifikacioni radovi koji su se otegli vjekovima, a Kotor je postajao upravno, vojno i pomorsko središte i značajno uporište Republike, čiji su posjedi bili zbijeni uz more i sa svih strana okruženi turskom teritorijom. Ne čudi s toga konstatacija dužda Pjetra Moćenigo iz tog vremena (1475. godine) da je Kotor između dragocjenih mletačkih gradova najdragocjeniji (inter charos charissimam).

Dugotrajno prisustvo Turaka u Boki i lokalne geostrateške pozicije uslovile su učestale zategnutosti i sukobe. Ipak, oni po trajanju i intezitetu, nisu uvijek bili analogni globalnim mletačko-turskim odnosima. Poslije ratova i buna u XV vijeku, žustrih intervencija flote Sv. Lige (1538.-39. godine) i kiparskog rata (1570.-73. godine), XVII vijek donio je veoma dugotrajne ratove (kandijski 1645-1669. godine, morejski 1684.-1699. godine). Međutim, bilo je perioda kada su Venecija i Turska bile u zvaničnom ratu, a da se on u Boki nije osjećao. Isto tako, periodi mira znali su biti na lokalnom nivou narušavani raznim zategnutostima, pljačkama i piratskim upadima.

Mlečani su u periodu od 1684. do 1687. godine oslobodili od Turaka sjeverni dio Boke od Risna do Herceg Novog. Tada je nastupio period velikog ekonomskog prosperiteta Boke, ali i postepenog gubljenje njenog strateškog značaja.

Izuzetna istorijska vrijednost područja u ovom periodu ogleda se u strateškom značaju. Naime u slučaju pada Kotora, u ruke Otomanske imperije pala bi čitava Boka, i po realnim pokazateljima, iz Boke kao prirodne luke Turci bi ugrozili mletačku trgovinu u mjeri da ni jedan brod nebi mogao proći Otrantom, što bi značilo pad Republike.

Kada se ova činjenica ima u vidu razumljivi su naponi Venecije da sačuva Boku Kotorsku u svom posjedu, o čemu svjedoče i graditeljska ostvarenja ovog perioda.

Tada su na području Kotora realizovani brojni objekti kulturne baštine: crkve, palate, fortifikacije, od kojih neke spadaju u značajna umjetnička i arhitektonska ostvarenja na širem području.

Nakon zemljotresa iz 1667. godine i protjerivanja Turaka sa obala Boke, nastupio je period baroknog procvata. Grad Perast zaokružuje svoj urbani izgled gradnjom baroknih palata koje su pripadale najznačajnijim porodicama tog vremena, a među kojima se ističu palate Zmajevića, Bujovića, Bronza, Smekja, Balovića, Viskovića, kao i kompleks Gospe od Škrpjela i dr.

Oblikuju se i nova barokna naselja, Prčanj, Dobrota i niz drugih priobalnih naseobina. U njima nastaju barokna crkvena zdanja čija unutrašnjost dobija reprezentativnu obradu po uzoru na mletačke crkve. U to vrijeme započeta je gradnja impozantnog Bogorodičinog hrama na Prčanju, po projektu mletačkog arhitekta Makarucija (Macaruzzi) zatim mlađe crkve Sv. Nikole u Perastu, po projektu Beatija i mnoge druge, a stariji objekti su barokizovani.

Period između 1797-1814. godine Padom Mletačke republike područje Balkana i istočnog dijela Jadranske obale postaje interesna sfera, oko koje se za prevlast bore ili pregovaraju velike evropske sile Austrija, Rusija, Engleska i Francuska.

Istorijski kontinuitet može se pratiti kroz sačuvano nepokretnu i pokretnu kulturnu baštinu na kojem su sve naredne vlasti ostavljale manje ili više prepoznatljiv trag. Tako na primjer arhivska građa, tj. javna administracija raznih uprava koje su se smjenjivale nakon mletačke (austrijske, ruske, francuske, crnogorske), u Kotoru i Boki, sve do početka XX vijeka je na italijanskom jeziku, očuvan je mletački dijalekat, koji je ostao do danas u lokalnom jeziku, kao romanski element.

Diskontinuitet je prisutan u privrednom razvoju područja Kotora i Boke, koji je rezultat s jedne strane tehničko-tehnološke revolucije u XIX i XX vijeku, a sa druge različitih razvojnih koncepcija i interesa država koje su upravljale ovim područjem.

Geostrateški značaj Kotora i Boke bili su presudni da u mirovnim procesima između velikih sila ovo područje budu predmet njihovog interesovanja, kao značajna oblast, gdje bi se teritorijalno ove zemlje proširile. Na diplomatskom poprištu Evrope rješavala se i sudbina Kotora i Boke. Zato su kraj XVIII i početak XIX vijeka obilježeni promjenama vladavina nekoliko evropskih zemalja.

Period prve austrijske vladavine Na osnovu definitivnog mirovnog sporazuma postignutog, aprila 1797. godine, u Kampoformiju (Campo Formi) u podjeli teritorija između Francuske i Austrije, uz Istru, Dalmaciju i Kvarnerske otoke, Austrija dobija i teritoriju Boke Kotorske. Austrijska vlast u Boki Kotorskoj počinje 22/24. avgusta iste godine dolaskom austrijskog generala Matije Rukavine, a nastavlja se upravom Tome barona de Bradija (Brady).

Boka Kotorska je bila posebna provincija koja je bila administrativno nezavisna od vlade u Zadru i direktno potčinjena dvorskoj kancelariji u Beču. Ovaj period austrijske vladavine karakteriše uspostavljanje vojne vlasti, koja je imala prevagu i, nešto kasnije, organizacijom civilne vlasti u Boki.

Političke, društvene i privredne promjene, koje su nastupile dolaskom Austrije, nisu bile podsticajne za kulturni razvoj. Ovaj period su obilježili sukobi sa Francuzima. U zaleđu Kotora se odvijaju procesi jačanja crnogorske države i širenja uticaja Rusije, dok Francuska kroz diplomatsku djelatnost nastoji da spriječi ekspanziju ruskog uticaja na Balkanu. Ipak, u Perastu se nastavlja izgradnja crkve Sv. Nikole, a na Mulu župne crkve Blažene Marije.

Period Ruske vladavine Od marta 1806. godine Kotorom i Bokom upravlja Carska Rusija, koja je uplovila sa svojom eskadrom u Sredozemlje i Boku Kotorsku pod komandom viceadmirala Senjavina, kako bi spriječili ulazak Francuza. Geostrateški se smatralo da je Boka ključna pozicija za sprečavanje napredovanja Francuza na istok. Ovaj period je

obilježen borbama stanovnika iz Boke Kotorske i Crne Gore zajedno sa ruskom vojskom, protiv Napoleonove vojne sile.

Postojala je vojna i civilna uprava, koja je bila nadređena vojnoj. Ruska uprava u Kotoru nije mijenjala postojeću strukturu opština i drugih javnih službi i poštovala je navike stanovništva, običaje i zatečene privilegije. (U Kotoru je sjedište generalne direkcije policije i Carski sud visoke policije za čitavu Boku Kotorsku).

Period Francuske vladavine Period francuske vladavine traje od 1807. do oktobra 1813. godine. Dekretom generala Marmona formirana je Kraljevska generalna delegacija za Boku, za tri sreza. U Kotorskom srezu je bilo sjedište kraljevskog delegata. Kasnije u više navrata Francuzi reorganizuju unutrašnju upravu i od 1809. godine Kotor i Boka ulaze u sastav Ilirske pokrajine, koja je obuhvatila oblasti na Jadranu, od Slovenije do Boke, sa sjedištem u Ljubljani.

U svrhu svojih vojnih aspiracija prema Istoku Francuzi su radili puteve (Kotor - Budva, dijelove prema lokalitetu Trojica, prema Tivtu). Uticaj francuske revolucije i nove demokratije osjetio se u načinu odijevanja (građansko odijelo umjesto nošnje), pokućstvu, umjetničkim predmetima koji su nabavljani za kuću ili crkve.

Opterećenja koja je uvela francuska vlast u vidu poreza, putarina, brodarina, zemljarina, izdržavanja vojske, prestanak pomorstva i trgovine i sl. ekonomski su osiromašili Kotor i Boku. Autonomija opština je praktično bila ukinuta. U svrhu organizacije odbrane mnoga kulturno-istorijska i sakralna kulturna dobra su pretvarana u vojna utvrđenja (ostrvo Sv. Đorđe kod Perasta, crkve Sv. Pavla čiji je samostan srušen, Gospa od Anđela, Franjevački samostan).

Period Privremene uprave Ujedinjenih pokrajina Crne Gore i Boke Kotorske Ovaj period počinje 29. oktobra 1813. godine, nakon što su borbe Bokelja i Crnogoraca protiv francuske vlasti potpomognute ulaskom engleske eskadre (zapovjednik Host) oslobodile Boku od francuske vlasti, ali su Francuzi ostali utvrđeni u Kotoru sve do januara 1814. godine, kada u grad ulaze crnogorske snage. Sjedište vlasti se premješta iz Dobrote u Kotor.

Privremena uprava ponovo vraća organizaciju starih ustanova i privilegije. Ona organizuje i svoje organe vlasti (Vijeće i Centralna komisija). U junu 1814. godine, nakon kraćih borbi, crnogorski vladika pristaje da se Kotor preda Austriji.

Druga austrijska vladavina (1814-1918. godine) U ovom periodu radi se na utvrđenju Kotora i Boke koja postaje važna baza za austrijsku mornaricu. Austrijska vlast je povratila opštinsku organizaciju sa nekadašnjim pravima (comune amministrativo). Radi bojazni od ometanja teritorijalnog proširenja od strane Srbije i Crne Gore, u ovom periodu austrijske vlasti veliku pažnju poklanjaju utvrđivanju svoje teritorije izgradnjom fortifikacija i brojnih pomoćnih objekata u svom obalnom i kopnenom dijelu, poboljšanjem uslova obavještavanja (radio - veze) i sl. Osnivaju i uspostavljaju institucije vojne vlasti sa sjedištem u Kotoru (Sud Zapovjedništva ratne luke).

Kotor je i dalje glavno mjesto i središte razvoja čitavog područja Boke Kotorske, koja osim današnje teritorije obuhvata i Budvu. Trgovački ugovori se sklapaju sa Crnom Gorom i Srbijom (put Kotor - Cetinje 1884. god.). Gradi se i poboljšava gradska infrastruktura (acetilenska, plinska i električna rasvjeta grada, kanalizacija, vodovod, putevi uz staro gradsko jezgro, izgradnja prigradskih naselja), grade se zdravstvene ustanove (gradska bolnica), rade se planovi i projekti o izgradnji hotela i drugih ugostiteljskih objekata, adaptiraju se zgrade radi otvaranja i smještaja prosvjetnih, kulturnih i drugih javnih ustanova, rade se precizni katastarski planovi kako starog središta grada, tako i njegove okoline.

Za ilustraciju istorijskog kontinuiteta koji se održavao uprkos čestim promjenama državnog statusa i vladara, može se navesti nastojanje domicilnog stanovništva da očuva svoje stare privilegije i tradicionalne običaje u poznatom Bokeljskom ustanku iz 1869. godine i drugom iz 1881. godine. Prouzrokovali su ih austrijski zakoni o opštoj vojnoj obavezi i nepristajanje

stanovništva na njih, radi odbrane svojih starih prava i očuvanja nacionalnog identiteta.

6.1.3.4. XX vijek i početak XXI vijeka

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, (Jugoslavija) Nakon Prvog svjetskog rata, oslobođanjem od Austro-ugarske 1918. godine, Boka je u okviru pravnog područja Dalmacije i to sve do 1923. godine kada se pripaja Zetskoj oblasti. Formira se Srez bokokotorski u okviru kojeg je bilo 15 opština. Iako ovaj period karakteriše teška ekonomska situacija, ipak se mogu pratiti određene razvojne aktivnosti u Kotoru i njegovom neposrednom okruženju, koje su održale njegov kontinuitet u istorijskom smislu, u pogledu tradicije i geostrateškog značaja (uređenje gradske tržnice, proširenje vodovodne mreže, briga Opštine Kotor o električnoj centrali, izgradnja carinarnice, razvoj turizma: proširenje kafane «Dojmi», izgradnja hotela «Slavija»; gradnja fabrike hemijske industrije i kozmetike «Rivijera», parabrodarsko društvo «Zetska plovidba», autobusko društvo «Boka» i dr.).

Italijanska i njemačka okupacija (Drugi svjetski rat 1941 - 1944. godina) Od 6. aprila 1941. godine kada je Boka Kotorska bombardovana od strane fašističkih formacija, pa do 21. novembra 1944. karakteriše vrijeme ratnih operacija, smjene vlasti fašističke Italije i potom Njemačke. Prema arhivskim podacima spaljeno je i uništeno preko 700 građevina, uz preko 400 pomoćnih objekata, što je za ono vrijeme i tadašnju gustinu naseljenosti Boke Kotorske, predstavljalo veliki gubitak.

Period Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (1945 - 1991. godine) To je vrijeme ubrzanog oporavka i izgradnje zemlje, nakon ratnih stradanja. U odnosu na prethodne periode, ovaj predstavlja određeni diskontinuitet, posebno u društvenom razvoju i državno-političkom ustrojstvu. Razvoj Kotora karakteriše industrijalizacija (osnivaju se fabrike za različite industrijske grane), ali i obnova i uspon pomorstva, a takođe i turizma. Posebno treba istaći vrijeme nakon zemljotresa 1979. godine, kada je uslijedila obnova starog gradskog jezgra i okolnog područja u čemu su stručno i materijalno participirale sve republike bivše Jugoslavije. To je ujedno bila, nakon više vijekova, veća graditeljska intervencija u Kotoru.

Period od 1991- 2006. Godine Nakon raspada SFRJ 1991. godine, razvoj područja se dešava u okviru dva državna statusa, Savezna Republika Jugoslavija (1991-2003) i Državna zajednica Srbija i Crna Gora (2003-2006).

Od 1997 - 2001. godine, Crna Gora je definisala svoju nacionalnu i državnu politiku, koja se bazirala na obnavljanju državnosti.

Period nakon obnavljanja državnosti od maja 2006. godine Jasno iskazanom voljom građana na referendumu, 21 maja 2006. godine, obnovljena je, nakon 88 godina, državnost Crne Gore. Međunarodnim priznanjem Crna Gora je postala članica mnogih međunarodnih organizacija i asocijacija, među kojima i UNESCO (2007), što omogućava efikasnije implementiranje međunarodnih standarda u oblasti očuvanja i zaštite Područja Kotora.

6.2 EKONOMSKI I DRUŠTVNI RAZVOJ I NAČIN ŽIVOTA

Tu, u Kotoru, Dobroti, Prčanju i Perastu, gdje je dočekivan kao najrođeniji, Njegoš je za potvrdu svojih osjećanja i ubjeđenja, doživio veliku istinu, koju je izrekao u dvije zavjetne poruke: „*Brat je mio koje vjere bio*“ i „*Ne pita se ko se kako krsti, no čija mu krvca grije dušu, čije ga je ml'jeko zadojilo*“.

Tradicija i život na ovom području stvorili su potreban nivo svijesti kod lokalnog stanovništva o vrijednosti Područja, manifestovanoj kroz multietničku, multikonfesionalnu i multikulturalnu toleranciju lokalnog stanovništva, stvarajući autentičan identitet.

Svojim položajem na moru, Kotor je, pored susjednog Dubrovnika, u prošlosti predstavljao najvažniju vezu između srednjeg Balkana i Italije.

Mnogobrojne notarske knjige, njih oko 190, kao i veliki broj drugih dokumenata nastalih u periodu od XIV do XVIII vijeka, predstavljaju impresivni i nepresušni izvor ogromnog broja podataka o najraznovrsnijim aspektima života jednog veoma razvijenog srednjevjekovnog grada - komune, kakav je u to doba bio Kotor. Dvije najstarije sačuvane knjige zvanične kancelarije kotorskog gradskog notarijata, pored naslovnih unesaka notara, sadrže prepise i ovjere testamenata, bračne ugovore, ugovore o gradnji, kupovini, najmu, zalogu ili zamjeni kuća, palata ili terena za gradnju i td. Ovaj značajni materijal oslikava cjelokupni život u gradu, koji je ključao i bujao pod naizgled mirnom površinom. Sadržaj notarskih isprava je izuzetno raznovrstan i obuhvata sve oblasti života i društva srednjevjekovnog Kotora. Zapravo su ti unesci minijaturni isječci svakodnevnog života visoko razvijene gradske komune Kotora u jednom relativno ograničenom periodu, što se poput kockica mozaika može složiti u suvisle cjeline da bi se dobila jedinstvena i višeslojna slika života svih staleža kotorskog društva, odnosno, presjek svih vidova i manifestacija života u njihovoj ukupnosti.

Proučavanjem unesaka notarskih knjiga otvorile su se nove mogućnosti cjelovitijeg sagledavanja svih aspekata komunalnog života, počev od odluka Vijeća od kojih su neke bivale pretočene u odredbe gradskog Statuta, kodifikovanog tokom prve polovine XIV vijeka, pa preko presuda tročlanog sudskog vijeća, kupoprodajnih ugovora o raznim vrstama roba, ugovora o prometu zemljišnih posjeda, najčešće vinograda ili terena za gradnju drvenih ili kamenih kuća, ugovora sa domaćim ili stranim majstorima za gradnju, pregradnju ili proširenje plemićkih palata, pučanskih kuća, mostova ili crkava, testamenata ili bračnih ugovora, tužbi za ometanje posjeda, tuče posluge, do priznanica o primanju na ispašu određenog broja krupne ili sitne stoke.

Podaci za članove plemićkih porodica Kotora mogu se dobiti iščitavanjem originalnih latinskih tekstova notarskih unesaka u kojima se kriju brojni, dosada obično neprimjećivani ili zanemarivani podaci o rodbinskim odnosima i stepenu srodstva među članovima pojedinih porodica, o svim vidovima aktivnosti za svakog pojedinog člana roda, ali su se i ženske pripadnice pojedinih rodova isticale u određenim oblicima djelatnosti, nastupajući na sudu preko svojih advokata ili zastupnika.

Međutim, društvo u Kotoru nije činila samo vlastela ili predstavnici sakralnih institucija, već i onaj drugi, vrlo brojan i prisutan pučanski sloj zanatlija i trgovaca, koji su se približavali predstavnicima vlastele ili ih čak i prevazilazili u bogatstvu, iako su samo isticali ambleme svog zanata, a ne plemićke grbove, kao na najstarijem kotorskom »Campo santo« oko samostana Sv. Franja na Šuranju iz 1288. godine.

Privredni razvoj grada dostigao je u srednjem vijeku svoj vrhunac. Položaj kotorske luke i relativno dobra povezanost sa zaleđem stvorili su od grada jedan od najvažnijih punktova u trgovini sa zapadnom Evropom. Karavanska trgovina iz unutrašnjosti slivala se u luku i morskim putem bila prenošena dalje, prema ostalim lukama na obje obale Jadrana, sa kojima su Kotorani održavali prisne trgovačke veze. Obrnutim putem je u unutrašnjost

dopremana luksuzna zapadna roba: tkanine, staklo, mirođije i slično. Potrebno je još jednom naglasiti da su Kotorani već u XII vijeku bili oslobođeni takse za sidrenje brodova, takozvanog »ankoratika«, i takse za zauzimanje prostora na tržnici, takozvanog »plateatika«, u južnoitalijanskim apulijskim lukama. Građani Kotora su također bili zakupci trgovine solju i metalima iz srpskih srednjovjekovnih rudnika, te zauzimali važne položaje u aparatu državne uprave.

Na vrhuncu svog uspjeha, Kotorsko zanatstvo je brojalo oko 90 zanatskih radionica. Na osnovu arhivskih izvora, najbrojnije su bile zanatlje zlatara (31) i obućara (25). Njihove radionice su samim tim bile i najbrojnije i uglavnom skoncentrisana u blizini crkava. Sljedeći po brojnosti bili su zidari i kamenoresci (22), zatim kovači (12), pa krznari, sto-lari, krojači, kožari, klobučari, ključari, štitari, mačari, mlinari, pekari, ribari, krčmari, slikari i sl.

Podaci o zanatlijama, često su korišćeni za pisanje stranica kulturne i ekonomske istorije Kotora. Iako najreprezentativniji segment načina života lokalne zajednice, uloga srednjovjekovnih zanata nije bila samo proizvodno-uslužnog karaktera. Djela srednjovjekovnih zanatlija, savremeni jezik prepoznaje kao primijenjenu umjetnost. Sačuvana djela srednjovjekovnih zanatlija, bilo ona koja su, klesarskim, kamenorezačkim i slikarskim umjećima, ukrasi mnogobrojnih palata i crkava, ili pak ona koja su najljepši primjerci raznih zbirki Pomorskog muzeja Crne Gore u Kotoru i Muzeja u Perastu, umnogome su uticala, da sadašnja kulturna baština područja Kotora, bude prepoznata kao univerzalna vrijednosti čovječanstva, i kao takva, proglašena Svjetskom kulturnom baštinom.

Majstori su primali na obuku šegrte i kalfe, s tim što su bili dužni da ih hrane i odijevaju te da na kraju obuke daju učenicima po jedan komplet alata te struke, a za njih su morali garantovati njihovi srodnici.

Pored šegrta, postojala je u Kotoru još jedna kategorija stanovništva na najnižoj društvenoj ljestvici, sluge i sluškinje, koji su služili plemiće ili građane samo za hranu i odjeću, a samo ponekad dobijali nešto srebrnih groševa ili koji komad odjeće. Međutim, u većem broju notarskih unesaka pominju se robinje, kojima bi ponekad njihov gospodar darivao slobodu, dok se često prilikom sklapanja bračnih ugovora, uz precizno navedenu nevjestinsku spremu davala i robinjica.

Vlastela, pojedine crkve i slobodni građani imali su znatne zemljišne posjede u kotorskom gradskom Distriktu, koji je u posmatranom periodu zahvatao čitav bazen Kotorskisanskog zaliva, zatim zaleđe Tivta, dio metohije crkve Sv. Arhangela Mihaila, pa plodnu župu Grbalj te oblasti Krtole i Lušticu, kao i područje Bijele i Kruševica, te konačno zapadni dio Njeguškog polja zvani Ledinac, kao i zaseoke Zalaze i Žanjev Do iznad Kotora.

Tokom iščitavanja originalnih notarskih unesaka o raznim vrstama prometa nekretninama, odnosno, o zemljišnim posjedima, javlja se čitav niz mikrolokaliteta sa nazivima od kojih su se neki i do danas održali. Na osnovu podataka iz notarskih knjiga može se formirati neka vrsta katastra zemljišnih posjeda građana Kotora kao i povezati veće zemljišne cjeline, odnosno, čitavi seoski atari, što omogućava potpunije sagledavanje ekonomske moći pojedinih porodica.

S druge strane, Kotor je kao razvijena izvozno-uvozna luka širokog zaleđa još od veoma ranih vremena uživao određene povlastice u italijanskim jadranskim lukama oblasti Pulja, posebno u Bariu, gdje kotorski pomorci i trgovci njeisu plaćali taksu za sidrenje broda, odnosno, zakupninu za tržišni prostor. Kroz kotorsku luku išao je znatan protok roba, te je na osnovu podataka iz notarskih knjiga moguće obraditi mjerne i novčane jedinice u upotrebi na kotorskom tržištu, kao i vrste roba i plovni sredstava kojima su robe bile transportovane u strane luke ili dopremane u kotorsku luku.

Senzibilitet i ekonomska moć stanovnika Kotora ogledala se po izgledu i uređenju njihovih kuća, a posebno po prizemljima. Srednjovjekovna kotorska kuća razvijena je po vertikali. U prizemlju kuće bili su smješteni magacini ili radionice, na prvom spratu je bio dnevni boravak, na drugom prostorije za spavanje, a u potkrovlju se nalazila kuhinja sa otvorenim

ognjištem. Ovako izdiferencirane prostorije, po svojoj namjeni i spratnosti, bile su opremljene krajnje funkcionalnim mobilijarom, kojeg su izrađivali domaći majstori drvodjelci. Mobilijar se najčešće sastojao od stolica, stolova, klupa, kreveta i škrinja.

Vrlo je teško zamisliti izgled srednjovjekovnog Kotora u XII i XIII vijeku i to iz više razloga. Ne samo da nedostaje arhivska građa tog perioda, već je pod negativnim uticajem zemljotresa koji su u XVI i XVII vijeku rušili čak i do dvije trećine zgrada u gradu, potpuno izmijenjena urbana struktura, a s druge strane, upravo je taj rani urbani organizam bio formiran dobrim dijelom od drvenih kuća, koje su imale ograničeno vrijeme trajanja. Bilo je i građanskih kuća od kamena sa drvenom viđenicom ("vadrile"). Isto tako se često pominje gradnja većih kamenih objekata - kuća bogatih pučana ili plemićkih palata, na mjestu ranijih drvenih kućica, uništenih potresima ili požarima.

Tokom XIII i XIV vijeka grad je počeo da dobija svoju prvobitnu urbanu fizionomiju, onaj karakteristični i naizgled nerazmrsivi splet uskih, krivudavih uličica i nepravilnih trgova, koji kao da se ne pokoravaju nikakvim zakonima građevinarstva, koji su stvarani spontano tokom vremena, zavisno od potreba i želja samih građana, ali bez ikakvih urbanističkih planova ili nacрта, po čemu se razlikuje od svih gradova na istočnoj jadranskoj obali. Brojni zemljotresi kasnijih vjekova znatno su poremetili i izmijenili ovu prvobitnu urbanu shemu, ali je ona ostala makar djelimično vidna ispod ili pored novije mreže, a djelimično sakrivena pod malternim oblogama XIX vijeka, koje su uklonjene tek nakon zemljotresa 1979. godine.

Tokom skoro četirivjekovne vladavine Venecije (1420 - 1797) glavna pažnja građevinara bila je usmjerena na rekonstrukciju i izgradnju bedema oko grada i brijega Sveti Ivan (San Giovanni), koji svojim perimetrom od oko 4,5 kilometra predstavljaju čudo fortifikacione tehnike na Mediteranu, a trebalo je da pretvore Kotor u moćni bastion protiv turskog prodiranja na Primorje, što je u krajnjoj liniji imalo za svrhu čuvanje mletačkih trgovačkih pomorskih puteva ka Levantu. Jedan broj palata gotičkog perioda ostao je sačuvan samo u pojedinim partijama pošto su bile krhke strukture i njeisu izdržale zemljotresne udare tokom XVI i XVII vijeka, pa su njihovi djelovi uklopljeni u kasnije barokne građevine ili zgrade građanske arhitekture XIX vijeka.

Francuska okupaciona uprava u Napoleonovo doba preduzela je niz urbanističko-komunalnih zahvata što je proizvelo i druge promjene u arhitektonskoj strukturi Kotora, uslovljene stvaranjem jakog građanskog sloja umjesto izumrle aristokratije, zatim doseljavanjem činovnika austrijske uprave, oficirskih porodica i majstora raznih struka za vojne potrebe. To se ogleda u okrupnjavanju stambenih jedinica putem gradnje velikih objekata, koji u sebi obuhvataju po nekoliko manjih starijih zgrada ili nekadašnje prazne prostore, vrtove ili ruševine - kućišta. Takođe se na niže dvospratne zgrade nadoziđuje treći ili čak i četvrti sprat, najčešće od opeke, pa se radi ujednačavanja te nove fasade presvlače malterom i tako sakrivaju originalne romaničke, gotičke, renesansne ili barokne fasade. Nestaje pojam: jedna kuća - jedna porodica, a pojavljuje se pojam: etažna stambena jedinica. Vlasnici se povlače na gornje spratove i potkrovlja, a nekadašnji tzv. "piano nobile" sa salonom i sobama iznajmljuje se činovnicima i oficirima. Kuće još nemaju kupatila i u uglovima soba počinju da se ugrađuju mali zidani ormari gdje se kao kada za kupanje koristi tzv. "mistio". Nema ni ugrađenih dimnjaka, pa se vani prigraduju tzv. "komini" od opeka za takozvani "fornel", ložište za pripremu ribe na gradele.

Dalja modernizacija stambenih jedinica nastavlja se početkom XX vijeka nakon dovođenja vodovodnih cijevi sa izvorišta u Šišićima i izgradnje električne centrale kod izvora Gurdić, čime je omogućeno uvođenje odgovarajućih instalacija u zgrade. Tek poslije Drugog svjetskog rata počinju se ugrađivati kupatila sa bojlerima, da bi potpuna modernizacija stambenog fonda bila izvršena tokom obnove i revitalizacije poslije razornog zemljotresa iz 1979. godine.

Jedna od glavnih vrijednosti sa socio-kulturološkog stanovišta jeste briga za stanovništvo, stabilan i uravnotežen prirast, logično vezan za rast i razvoj Područja, te

otvorenost prema evropskim prostorima, vrijednostima i standardima. Dominantne i značajne društvene aktivnosti i djelovanja prepoznaju se kroz kolektivne oblike izražavanja, individualno djelovanje i rad institucija. Oblici društvenog života razvijani u kontinuitetu tokom prošlosti Područja, danas predstavljaju bogatstvo izraženo u brojnim tradicionalnim manifestacijama i feštama.

Zahvaljujući bogatoj kulturnoj baštini, na ovom području se i danas nastavljaju tradicije umjetničkog, zanatskog i raznovrsnog kulturnog stvaralaštva.

I u obrazovnom sistemu područja nastavlja se školovanje za tradicionalna zvanja i zanimanja, kao što su opšte i muzičko obrazovanje, oblast pomorstva, pojedine vrste zanata, a u novije vrijeme obrazuju se visokoškolski kadrovi za hotelijerstvo i turizam.

Kotor je u svojoj dugoj istoriji, kao i u periodima svoje samostalnosti, imao svoje uspone i padove. Vjekovima su periodi ekonomskog zamaha i razvoja bili vezani za pomorstvo. Pomorstvo je utisnulo snažan pečat i specifične karakteristike ljudima i naseljima Boke Kotorske. Pomorska trgovina i plovidbeni putevi vijekovima su otvarali vrata Boke prema drugim kulturama i civilizacijama. More i pomorstvo su za stanovnike Područja Kotora bili tradicionalna privredna grana i izvor prosperiteta i blagostanja.

Zahvaljujući pomorskoj djelatnosti, čiji je nosilac bilo preduzeće „Jugooceanija“, i preduzeća za promet naftom i naftnim derivatima „Jugopetrol“, tokom 80-ih godina prošlog vijeka, Kotor je bio među najrazvijenijim opštinama Crne Gore. To su bili veliki i uspješni privredni subjekti, sa velikim brojem zaposlenih. Tadašnji udio kotorske privrede u rebublički prihod bio je značajan i iznosio je 10-12 %. Privredu su karakterisala relativno velika preduzeća sa uspješnim poslovanjem i velikim brojem zaposlenih. Broj zaposlenih u Kotorskoj opštini kretao se oko 7000 radnika, od čega više od 5000 u privrednom i oko 1800 u društvenom sektoru, a 80% ukupnog prihoda u Opštini ostvarivali su „Jugopetrol“ i „Jugooceanija“. Pomorska kompanija „Jugooceanija“, osnovana 1954.godine, pored ekonomske i razvojne komponente, dala je puni doprinos nastavljanju pomorske tradicije.

Period uvođenja sankcija, 90-ih godina prošlog vijeka, poklapa se sa periodom transformacije privrede i ovaj, ionako bolan, proces biva dodatno opterećen izolovanošću zemlje od strane međunarodne zajednice, a već poljuljana privreda doživljava kolaps, koji je danas vidan u smislu potpuno druge koncepcije razvoja i novih privrednih snaga i subjekata. Giganti kao: „Jugooceanija“, „Jadran Perast“, „Riviera“, „Bokeljka“, nestali su sa privredne mape grada. Od velikih firmi ostao je samo Jugopetrol, sa privatizovanom vlasničkom strukturom i sa 550 zaposlenih radnika.

Atraktivnostima, specifičnostima i jedinstvenim osobinama svog kulturnog pejzaža, Boka Kotorska je veoma rano skrenula pažnju, najprije znatizeljnih putopisaca, a kasnije, znatizeljnih putnika i turista.

O pojavi turizma, kao masovnom fenomenu, moguće je bilo govoriti nakon uspostavljanja parobrodske veze, 1838. godine, na liniji Trst - Kotor, a posebno nakon 1844.godine, uvođenjem broda za prevoz putnika i organizovanje prvih kružnih i izletničkih putovanja. Krajem XIX vijeka Kotor je povezan kolskim putem sa Cetinjem, a 1901. godine, Boka željezničkom prugom uskog kolosjeka sa Sarajevom. I, kao što su prirodni i stvoreni resursi bili pretpostavka razvoju turizma Kotora i njegovog područja, tako je saobraćaj bio pretpostavka realizaciji putovanja vezanih za ove motive.

Osnivanje prvih turističkih organizacija vezuje se za početak masovnijih turističkih kretanja na ovom području, Prčanju i Morinju 1924. godine, Dobroti 1927. godine, Perastu 1928. godine itd. Na Području Kotora, 1930. godine, status turističkog mjesta imali su: Kotor, Risan, Perast, Dobrota, Muo, Prčanj i Škaljari. U Kotoru je 1935. godine osnovan „Jadranski fjord“ sa zadatkom unapređenja turističke ponude i njene promocije. Sadašnje stanje organizovanosti turizma u opštini Kotor ostvaruje se preko Lokalne turističke organizacije, kao oblika organizovanja subjekata turističke ponude i lokalne vlasti.

Razvoj turizma, ugostiteljskih i drugih usluga dobijaju sve više na značaju i uz trgovinsku djelatnost postaju opredjeljujući vidovi privredne djelatnosti. Porodični biznis i mala

preduzeća, sa sezonskim radom, karakteristika su najvećeg broja preduzeća.

Na području Opštine Kotor, registrovan je veliki broj privrednih i drugih subjekata: trgovina 684, ugostiteljstvo 256, zanatske radnje 73, usluge 25, agencije 370, saobraćaj (prevoznici i taxi) 24, advokati 40, banke 10, pošte 9, osiguravajuća društva 3, telekomunikacije 12, metalna industrija 1, prehrambena industrija 2, lučke usluge i usluge prevoza 2.

Prosječna stopa nezaposlenosti u posljednjih nekoliko godina kretala se od 13% do 11,2% u 2010. godini

Sa stanovišta administracije, značajno je u narednom periodu uspostaviti i očuvati vrijednosti kulturne baštine, jednakost pred zakonima za sve učesnike na tržištu, poštovanje urbanističkih zadataka, fiskalnu disciplinu, ekološke programe i održivi razvoj.

Površina teritorije Opštine Kotor iznosi 33500 ha, na kojoj živi, prema prvim rezultatima popisa stanovništva, domaćinstava i stanova iz 2011. godine, 22799 stanovnika.

Od ukupnog broja stanovnika koji žive na području Opštine Kotor, na zaštićenom području živi 18724 stanovnika, odnosno 82,12%.

6.3 URBANI RAZVOJ

Specifičnost prirodnog okruženja, zaliv, pejzaž, bogatstvo i raznolikost biodiverziteta, u harmoniji sa autentičnim vrijednostima svih stvorenih dobara, kako gradskih aglomeracija tako i fragmenata gradskih i naseljskih struktura, daju posebnost čitavom području i čine ga jedinstvenim. Milenijumska aktivnost niza generacija ostavila je za sobom sinteze prirodnog, ruralnog i urbanog.

U dijelu Zaliva sa padinama Vrmca i naseljima Prčanj i Stoliv mogu se uočiti osnovni elementi poprečnih profila naseobina: akvatorij sa pristanima (mola) i sidrištima (mandraći) ispred privatnih kuća i ekonomskih zgrada; obalna naselja razvijana od vremena formiranja pomorskih opština; grupacije kamenih kuća sa mediteranskim vrtovima, baštama i voćnjacima agruma; crkve na isturenim položajima okružene grobljima; osunčane padine sa lozom i stablima maslina; grupe starijih seoskih kuća na višim kotama sa okućnicama ruralne ekonomije; padine iznad njih obrasle travom i makijom za ispašu; šumski pojas listopada i četinara; planinska golet na vrhu. Ovakav profil razvijen je na obje strane Zaliva, uz različite proistekle iz reljefa i sastava tla. Na položajima sa prostranijim poljima, i u ravnici sa blažim padinama, urbana komponenta zahvata veću dubinu. Nasuprot tome, stjenoviti grebeni se spuštaju do same obale, razdvajajući susjedna naselja. Neposredna sraslost mora i planinskog okruženja stvara i poseban klimati u kome se prožimaju primorski i gorski uticaji.

U topografiji grada Kotora unutar utvrđenja dominiraju masivi iskonske prirode neporemećeni djelovanjem ljudi. Strmi obronci Lovćena, ogoljeni ili obrasli vegetacijom, spuštaju se do uskog pojasa obale. Stari grad Kotor, počiva na stjenovitoj formaciji, odvojenoj rasjedom od gorskog zaleđa, a koritom Škurde i vrelom Gurdića, od susjednog kopna uz more. Takvi topografski odnosi koji su bili uslov za nastanak naselja na spoju planinskog prevoja i morskog zaliva duboko zašlog u kopno, osigurali su izdvojenost grada kroz vjekove.

I u novije doba, kada je urbanizacija obalnog pojasa zatvorila prsten oko Zaliva, ostala je neporemećena vertikalna projekcija srednjovjekovnog perimetra sa kastelom na vrhu i front bastiona oko naselja uz more. Unutar prostornog trougla tvrđave, sačuvan je neizgrađeni teren, oduvijek posvećen odbrani grada. Po njegovim izohipsama trasirani su podzidi za artiljerijske položaje, povezane serpentinama koje vode do kastela.

Kretanjem po njima prema vrhu Sv. Ivan u vidno polje postepeno ulazi gradsko naselje, prvo, ansamblu pod tvrđavom, a potom cjelina obuhvaćena bedemima prema Škurdi i pristaništu. Sa kote kastela, 260 m nad morem, otvara se kotorski rukavac Boke sa priobalnim naseoljima ispod Vrmca, od Mula preko Prčanja do Stoliva.

Druge dominantne pozicije sa suprotne obale daju nove aspekte iste panorame sa Dobrotom i Orahovcem, Perastom i Risnom, Morinjem i Kostanjicom.

Urbani razvoj zaštićenog područja Kotora XX vijeka, može se sagledati kroz tri etape, i to:

I. Krupne društvene promjene nastale sa prvom pojavom industrijalizacije u prvoj polovini XX vijeka, a posebno nakon drugog svjetskog rata, tokom etape socijalističkog razvoja zemlje, našle su svoj odraz u urbanizaciji prostora u naseljima koja predstavljaju kontakt zonu istorijskog grada Kotora, kao i u graditeljskim poduhvatima u naseljima duž zaliva. Smještaj industrije, krupnih poslovnih zgrada, turističkih i infrastrukturnih objekata kao i stambenih gradnji obilježio je urbanizaciju Škaljara, Dobrote, Risna, Perasta i drugih mjesta u priobalju zali-va, u periodu od drugog svjetskog rata do zemljotresa 1979. godine.

II. Period poslije zemljotresa karakteriše gradnja tri velika stambena naselja, za smještaj stanovnika Starog grada, koji su ubrzo poslije prirodne stihije bili evakuisani iz svojih stanova i zgrada iz istorijskog jezgra Kotora, radi njegove sanacije i obnove. Savremena naselja izgrađena prvih godina poslije zemljotresa, dobila su nazive Škaljari, Sveta Vrača i Sveti Stasije. Prvo je smješteno na padinama Vrmca, naspram Starog grada Kotora, a druga dva zauzimaju površine iznad najznačajnijih sakralnih kompleksa Dobrote, po kojima su i nazvana.

Paralelno sa gradnjom stambenih naselja za kolektivno stanovanje, naglo se širi stambena izgradnja individualnih stambenih zgrada, podstaknuta potrebama domaćeg stanovništva kao i razvojem turizma kao privredne djelatnosti, a koji podrazumijeva izdavanje dijela prostora privatnih kuća tokom trajanja turističke sezone. Gradnja individualnih stambenih zgrada, zauzima ne samo prostore između zgrada tradicionalne arhitekture u priobalnom dijelu istorijskih naseobina, već se širi u vidu novih stambenih zona koje pokrivaju padine brda u zaleđu naselja, ili se pak javljaju na prostorima nedirnite prirode duž obalnog puta.

Nagli razvoj podstiče gradnju novih turističkih objekata većih kapaciteta, sezonskih ugostiteljskih objekata na obali, objekata zdravstvenog turizma i infrastrukturnih kapaciteta. Gradnja apartmanskih naselja započeta 90-ih godina, svoj novi zamah dobija tokom posljednje decenije podizanjem niza stambenih zgrada tzv. »urbanih vila«, lociranih na rijetkim preostalim slobodnim prostorima urbanizovanih zona u istorijskim naseljima zaštićenog područja Kotora.

Period poslije zemljotresa karakteriše premještanje industrije iz Škaljara u Grbaljsko polje, kao i probijanje tunela kroz brdo Vrmac, koji novim saobraćajnim rješenjem spaja Kotor sa tranzitnim putem Tivat - Budva. Iseljavanjem industrije, stvorene su nove mogućnosti za osmišljeno korišćenje prostora fabrika socijalističkog razdoblja, kao i fabrika nastalih 30-ih godina XX vijeka, od kojih neke od građevina, imaju značaj prve pojave industrijalizacije na ovom području.

III. Najnovija faza započela je otvaranjem Crne Gore, koju karakteriše dolazak investitora, na ove prostore, kako stranih tako i domaćih. Njihovim prisustvom na zaštićenom području enormno se povećao promet nekretnina. Naime, predmet kupovine su zemljište, stare kuće i stanovi. Najveću opasnost za zaštićeno područje predstavljaju zahtjevi novih vlasnika za gradnjom na neporemećenim zelenim površinama uz more i na površinama visoko u brdu, iznad postojećih aglomeracija. Ista pojava prouzrokuje proglašavanje postojećeg izgrađenog tkiva duž obala, kao i povećavanje postojećih kapaciteta nadzidivanjem novih spratova ili uklanjanjem zgrada tradicionalne arhitekture da bi se na njihovom mjestu izgradile nove zgrade znatno većih dimenzija.

Postepenim gubljenjem djelova tradicionalnih gradnji, mijenja se izgled pejzaža u cjelini, čime se trajno gube njegove karakteristike. Otuda je veoma važno pravovremeno shvatanje vrijednosti svih vrsta elemenata u repertoaru tradicionalnog graditeljstva, jer, iako svaki od elemenata ne predstavlja sam za sebe izuzetnu vrijednost, on zajedno sa ostalim elementima iste vrste i u svom izvornom poretku, čini intergralni dio harmonizovane cjeline, gdje svaki od dijelova predstavlja izraz iste graditeljske logike i graditeljskih ideja prošlosti.

VRIJEDNOSTI ZAŠTIĆENOG PODRUČJA KOTORA 7

7. VRIJEDNOSTI ZAŠTIĆENOG PODRUČJA KOTORA

Detaljna analiza i sistematizacija kulturnih i prirodnih vrijednosti, zbog kojih je Područje Kotora upisano na Listu svjetske baštine, od najveće je važnosti za planiranje mjera zaštite i unaprjeđenja univerzalne vrijednosti.

7.1. Vrijednosti i karakteristike kulturnog pejzaža

Područje Kotora je integralno dobro, naslijeđenih prirodnih i kulturnih vrijednosti, u kojem je raznovrsna i bogata kulturna baština prožeta sa prirodom i neodvojiva od nje. Zbog te karakteristike, odnosno prožimanja graditeljskih ostvarenja i prirode, cijelo zaštićeno područje posjeduje sve karakteristike kulturnog pejzaža, u kome su neraskidivo povezani istorija, kontinuitet kulturnih tradicija, društvene vrijednosti i težnje.

Termin kulturni pejzaž definisan je i kao „raznolikost iskazivanja interakcije između ljudske vrste i njenog prirodnog okruženja“. Kulturni pejzaž nastaje međusobnim odnosom kulture i prirode, koji oblikuju okruženje tokom vremena, razvijajući ga i transformišući i dajući pejzaž današnjice.

Postignuti sklad između graditeljstva i prirodnog okruženja u zaštićenom području Kotora, nastao je kao rezultat duge tradicije u više ljudskih djelatnosti. Obrada zemlje na svim površinama pogodnim za gajenje raznih kultura, razvijena gradnja u kamenu, razvijeno pomorstvo, zanatstvo, umjetnost i razgranata trgovina, već po sebi su podrazumijevali visok stepen društvene organizacije. U takvoj klimi su tokom svih epoha prošlosti, racionalnost, razvijanje znanja i kreativnost, nalazili pogodno tlo za stvaranje i usavršavanje.

Neke od osnovnih **karakteristika kulturnog pejzaža** Prirodno i kulturno-istorijskog područja Kotora, koji povezuje homogenost cjeline, isti graditeljski rječnik, zajednička kulturna istorija, su:

7.1.1. Integritet i kohezija opšte strukture pejzaža

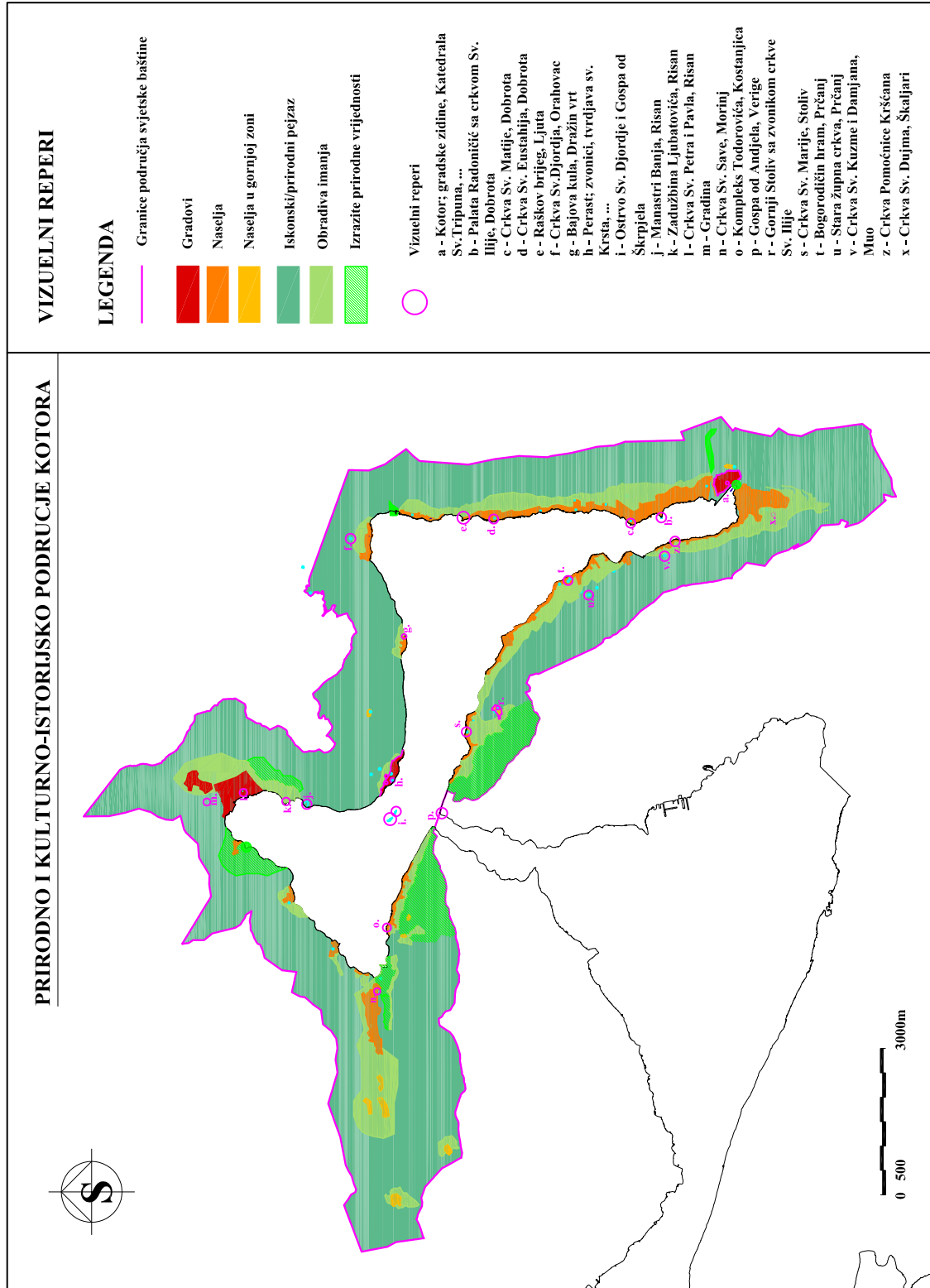
Prirodno i kulturno-istorijsko područje Kotora je integralni dio impresivnog zaliva Boke Kotorske koje čine četiri međusobno povezana zaliva uokvirena visokim planinama i skoncentrisana oko centralne vizuelne ose koja integriše ove elemente u izuzetan pejzažni ansambl. Sem Kotorskog i Risanskog zaliva, koji obuhvataju zaštićeno Područje, Boku čine još i Tivatski i Hercegovski zaliv. Ova četiri zaliva i njihova kulturna dobra predstavljaju integralnu cjelinu. Cijelo područje Boke Kotorske predstavlja cjelinu kako u prirodnom, geografskom, istorijskom, kulturnom smislu.

Integritetu i koheziji opšte strukture pejzaža doprinosi i vizuelna osa „sjever-jug“, koja povezuje Perast preko Veriga sa arhipelagom Tivatskog zaliva i sa poluostrvom Luštica, a koja igra ulogu integratora kulturnog pejzaža.

7.1.1.1 Horizontalna struktura

Jedna od osnovnih karakteristika, kako zaštićenog Područja Kotora tako i cijelog zaliva Boke Kotorske, jeste njegova specifična hori-

zonalna struktura. Duž obale zaliva, prirodno veoma složene forme, razvila su se naselja u nizu, međusobno odvojena obradivim površinama ili stjenovitim iskonskim pejzažem. Mnoga od priobalnih naselja i sama imaju isti karakter jer su formirana od odvojenih grupacija kuća sa imanjima i obradivim površinama između. Na žalost, proces intenzivne urbanizacije je uticao da se spajanjem izvorno odvojenih cjelina, u mnogim zonama ova karakteristika Područja skoro izgubi.

Sem naselja u obalnom dijelu postoji i mreža naselja u gornjim zonama zaliva. Neka od ovih naselja, kao u primjeru Stoliva prethodila su nastanku naselja na obali. Naselja uz obalu kao i ova u gornjim zonama povezana su sa zaleđem mrežom starih puteva i staza.

7.1.1.2 Vertikalni profil pejzaža

Osnova karakteristika koja daje posebnu specifičnost Području Kotora jeste vertikalni profil pejzaža. Prirodno strme padine koje imaju specifičnu vertikalnu strukturu uticale su na razvoj karakterističnog „presjeka“ koji čine sljedeće zone:

- naselja u priobalnoj zoni sa grupacijama u nizu i izgrađenom obalom, sistemom ponti i mandrača
- obradiva imanja, terasasti vrtovi, na višim kotama
- stariji sloj naselja ili prvobitna naselja u gornjoj zoni, danas uglavnom napuštena
- terasasti vrtovi u gornjoj zoni
- padine brda sa šumama ili stjenovitim pejzažem
- sve zone povezane su mrežom starih puteva/staza

Sistem ponti i mandrača u Dobroti, Perastu, na Mulu, Prčanju, Stolivu i u drugim mjestima, karakterišu originalni način uređenja obale, što predstavlja posebno značajan element kulturnog pejzaža i svjedočanstvo o načinu života i kulturi stanovanja u priobalju zaštićenog područja.

Karakteristični način uređenja prostora ispred zgrada tradicionalne arhitekture, su »odrine« sa lozom ili glicinijama. Njih u istorijskom ambijentu, gotovo uvijek prate popločana dvorišta, terase sa klupama, krune bunara, denivelisani platoi, staze sa pergolama na stubovima i drugi elementi iz bogatog inventara kulturnog nasljeđa vezanog za uređenje slobodnih prostora.

U svim priobalnim naseljima, sa obradivim imanjima u gornjim zonama iznad nizova kuća, karakteristične su prostorno-funkcionalne jedinice, formirane u vidu uzdužnih parcela. Obradive parcele podrazumijevale su gradnju kamenih podzida, zidanih u suvomeđi, što je karakteristično za cijeli Mediteran. Humusni sloj, kojim su pokrivena površine na padinama brda, rezultat je vjekovnog truda. Vinogradi, maslinjaci i voćnjaci na padinama Vrmca, pominju se u mnogim srednjovjekovnim i mletačkim arhivskim izvorima. Rad domaćih ljudi na imanjima, karakterisao je prošlost područja, njegovu privredu i način života. Pejzaž Boke u cjelini, pa time i pejzaž obala Kotorsko-risanskog zaliva, je sve do sredine XX vijeka zadržao izgled, kakav je postojao i u starijim vjekovima.

Dijelovi kulturnog pejzaža su šume kestjenja, lovorike i hrastova, grupacije borova, čempresa, oleandera i pitosfora. Iste kategoriji pripadaju i staze, koje vode do malih crkvenih zdanja na udaljenim kotama iznad naselja.

Stambene cjeline u obalnoj zoni imaju sljedeće elemente:

- kuća, niz ili grupacija, u neposrednoj blizini obale koja svojom orijentacijom prati njenu liniju
- prednje popločano dvorište ispred kuće - avlija
- ponta sa mandračem koja se nastavlja na dvorište
- kaskadni terasasti vrtovi sa obradivim površinama i voćnjacima iza kuće, prema brdu

7.1.2 Vizuelni reperi pejzaža

Veoma značajni elementi kulturnog pejzaža Prirodno i kulturno-istorijskog područja Kotora su vizuelni reperi koji formiraju važne vizuelne perspektive. Vizuelni reperi nastali na prirodno pogodnim lokacijama najčešće su istovremeno i značajna kulturna dobra. To su na primjer: crkveni kompleksi ili zvonici crkava, kule, ostrva...

7.1.3 Specifične zone pejzaža

U okviru ukupnog kulturnog pejzaža Područja Kotora izdvajaju se i mnoge pojedinačne cjeline sa izuzetnim karakteristikama. Samo neki od tih specifičnih pojedinačnih primjera su među ostalima:

- Vještačko ostrvo Gospe od Škrpjela, koje je formirano oko manje hridi u moru naspram Perasta, jedan je od najizrazitijih oblika kulturnog pejzaža.
- Tvrđava iznad Kotora, u kojoj se prirodne odlike stjenovitog terena prožimaju sa kamenim zidinama, bastionima, kulama, stazama, stepeništima i prostorima sa crkvenim zdanjima, jedan je od najkarakterističnijih izraza graditeljstva nastalog vjekovnom simbiozom ljudskih djelatnosti i iskonske prirode
- Zona sa slatkovodnim izvorima i mlinovima u Morinju.

Detaljna analiza i sistematizacija kulturnih i prirodnih vrijednosti, zbog kojih je Područje Kotora upisano na Listu svjetske baštine, od najveće je važnosti za planiranje mjera zaštite i unaprjeđenja univerzalne vrijednosti.

7.2. KULTURNE VRIJEDNOSTI

Vrijednosti Područja Kotora, sadržane u graditeljskim ostvarenjima, umjetničko-zanatskim djelima, tradiciji i ljudskim umjećima, izražajima i vještinama, međusobno se prožimaju čineći neraskidivo jedinstvo, koje nazivamo kulturnim vrijednostima.

Kulturne vrijednosti Područja Kotora sagledavaju se u vrijednostima nepokretne, pokretne i nematerijalne kulturne baštine.

7.2.1. Nepokretna kulturna baština

Na Području Kotora nalazi se 386 nepokretnih kulturnih dobara, od čega su graditeljske cjeline Stari grad Kotor, Perast i urbano jezgro Risna i 5 arheoloških lokaliteta (Ostaci antičke vile sa mozaicima u Risnu, Carine, podmorje između Rta strpačkog i Rta Murove, kompleks samostana Sv. Franjo sa srednjevjekovnim grobljem i praistorijski crteži - Lipci), s tim što i unutar graditeljskih cjelina postoje i pojedinačno zaštićeni objekti.

7.2.1.1. Kulturno istorijske cjeline

7.2.1.1.1. Stari grad Kotor

Stari grad Kotor, počiva na stjenovitoj formaciji, odvojenoj rasjedom od gorskog zaleđa, a koritom Škurde i vrelom Gurdića, od susjednog kopna uz more. Takvi topografski odnosi koji su bili uslov za nastanak naselja na spoju planinskog prevoja i morskog zaliva duboko zašlog u kopno, osigurali su izdvojenost grada kroz vjekove.

Odbrambena svojstva prirodnog reljefa i nepristupačnost položaja korišćeni su kao elementi primarne zaštite naselja. Najstarije fortifikacije bile su ograničene na podizanje

zidina prema nedovoljno zaklonjenim položajima. Nadgradnje su temeljene preko zatečene nezaravnjene stjenovite podloge. Izvedene od istog kamena vremenom su srasle i fizički i vizuelno sa prirodnim fundamentima do te mjere da ih je teško razlučiti. Uvođenjem vatrenog oružja došlo je do mjestimičnih pregradnji visokih kula u torione i formiranja platformi za artiljeriju. Vlažna klima i dugi vremenski period učinili su da se i ovakve robusnije forme i škarpirani tereni pokriju patinom i ponegdje obrastu vegetacijom. Potpuni izostanak svih civilnih gradnji i profanih funkcija unutar tvrđave, tokom duge istorije do danas, bitno je doprinio očuvanju njenog drevnog i neporemećenog izgleda.

Trouglasti oblik gradskog plana rezultat je odnosa prirodnih odrednica zbog kojih je naselje i nastalo na ovom položaju: obale mora sa vrelom Gurdić, izvorišta i korita ponornice Škurde, kao i stjenovitog masiva na kojem je Kotor utemeljen.

Među ulicama ističe se ona koja je trasirana po izohipsama u podnožju padine. Povezuje gradska vrata Škurde i Gurdića, prolazeći pored oltarskog dijela Katedrale. Dvije druge važnije ulice približno su paralelne sa obalnim fortifikacijama.

Posebnu pažnju privlače ulice sa krivolinijskim trasama koje se pružaju između Trga od oružja i Trga Sv. Tripuna, kao i upravna na njih, potom kod palate Drago koja ima dijagonalan položaj u odnosu na okolni raster.

Najstariji nadzemni sloj urbane strukture potiče iz razdoblja komune od XII do XIV vijeka. Analize insula i zgrada otkrile su preostale elemente srednjevjekovnog sklopa kakvi se srijeću i u drugim primorskim gradovima. To su unutrašnja dvorišta u središtu insula (cortile), kratki prilazi zgradama (androna), propisani razmaci između kuća (kolovaja). Mnogi su potpuno uništeni kasnijim pregradnjama, drugi su oštećeni ili blokirani. Na stjenovitoj padini ispod tvrđave, zgrade i parcele slijede reljef tla, duž glavne ulice prate trasu, spontano proizašlu iz krivulje izohipse, dok se kuće u pozadini kaskadno penju. Do njih se dopijeva stepeništima i rampama. Pojedine zgrade dijelom su fundirane na živoj stijeni koja je dotjerana iznad nivoa parcele. Ovakav sastav i konfiguracija terena čine da se jednom uspostavljen urbani poredak trajno održi, nasuprot pojedinačnim gradnjama koje se ruše i obnavljaju.

Najznačajnija graditeljska ostvarenja sakralne arhitekture sa izuzetnim kulturnim vrijednostima predstavljaju srednjevjekovne crkve:

Katedralna crkva u Kotoru posvećena Sv. Tripunu, zaštitniku grada, svetitelju čiji kult je prenesen iz Male Azije u Kotor početkom IX vijeka, prema sačuvanoj povelji o osvećenju njena tri oltara, podignuta je 1166. godine, na ostacima starije crkve, posvećene istom patronu, koju je prema predanju, 809. godine sagradio kotorski građanin Andrea Saracenis.

Katedrala je podignuta kao trobrodna bazilika sa kupolom nad srednjim travejem i tri polukružne apside na istočnoj strani. Uz zapadnu fasadu stajala su dva zvonika u obliku visokih kula sa zasvedenom lođom između njih.

Prva veća pregradnja građevine desila se polovinom XV vijeka po potpadanju Kotora pod mletačku vlast. Gotička pregradnja romaničke katedrale izvedena u to vrijeme može se dovesti u vezu sa graditeljskom djelatnošću kotorskog biskupa Marina Kontarena, iz Venecije, koji je obavljao ovu dužnost od 1429. do 1453. godine.

Najveće promjene svog romaničkog lika Katedrala je pretrpjela u radikalnoj restauraciji krajem XVI vijeka (1584 - 1613). Veliki zemljotres od 1667. godine koji je pogodio Kotor i Dubrovnik izazvao je i teška oštećenja Katedrale. U njemu su srušena oba zvonika, zapadno pročelje sa bogato ukrašenim romaničkim portalom i polutravej.

U obnovi koja je ubrzo uslijedila iz temelja su podignuti novi zvonici Katedrale i njeno pročelje sa zasvedenom lođom na ulazu. Na samom početku XVIII vijeka, u stilu zrelog baroka, uređen je relikvijar Katedrale. Radove je izveo skulptor Frančesko Kabjanka iz Venecije.

Sredinom XIX vijeka stanje Katedrale zahtijevalo je veće popravke zbog nagnutosti

južnog zida i trošne krovne konstrukcije. Pripreme za restauraciju su trajale oko trideset godina a restauratorski radovi su se odvijali od 1892-1908. godine. Radove koji su obuhvatili i značajne pregradnje kao što su novi svodovi u bočnim brodovima, rekonstrukcija južnog zida i gradnja dviju terasa nad istočnim dijelom bočnih galerija kao i postavljanje novog poda, vodila je Centralna konzervatorska komisija iz Beča.

Crkva Sv. Luke predstavlja jednu od pet sačuvanih sakralnih građevina Kotora građenih u romaničkom stilu. To je jednobrodna građevina sa kupolom kružne osnove nad srednjim travejem, polukružnom apsidom na istočnoj i portalom na zapadnoj strani. Karakteriše je osnova sažetog upisanog krsta i romanička obrada fasada sa širokim lukom srpastog oblika na zapadnoj fasadi. Prema sačuvanom ktitorskom natpisu na zapadnoj fasadi, crkvu Sv. Luke je podigao Mavro Kazafrangi sa svojom ženom Bonom, 1195. godine u vrijeme velikog župana Stefana Nemanje i njegovog sina Vukana. Uz sjevernu fasadu crkve dozidana je kapela Sv. Spiridona.

U crkvi se nalaze ostaci fresko-slikarstva, s kraja XII vijeka i konostasom bokokotorske slikarske škole, u okviru kojeg se nalaze ikone tri generacije slikara iz poznate porodice Dimitrijević-Rafailović, kao i djela grčkih majstora ikonopisa.

Crkva Sv. Ane se nalazi u sjeveroistočnom dijelu starog gradskog jezgra. O vremenu njene izgradnje nema pouzdanih podataka u poznatim pisanim izvorima, ali se na osnovu stilskih karakteristika može datovati u kraj XII početak XIII vijeka. Crkva je prvobitno bila posvećena Sv. Martinu, od XV vijeka Sv. Venerandi, a u kasnijem periodu Sv. Ani.

Crkva Sv. Ane je sagrađena kao jednobrodna kupolna građevina. Njena unutrašnjost raščlanjena je pilastrima i poprečnim lucima na tri traveja. Svod je nadvišen i prelomljen u tjemenu. Nad srednjim travejem stajala je kupola oslonjena nad kvadratnom osnovom oslonjena na poprečne lukove u pravcu sjever - jug i ravne lukove koji se oslanjaju na poprečne, u pravcu istok - zapad.

Sa sjeverne strane Sv. Ane, ubrzo po izgradnji crkve dozidana je bočna kapela koja je produžena prema zapadu u poznijoj pregradnji nakon nekog od zemljotresa u XVI ili XVII vijeku. Tom prilikom u sjevernom zidu crkve otvorena su dva široka lučna otvora tako da je crkva Sv. Ane dobila izgled dvobrodne građevine. Zapadna fasada kapele je zidana od kamena sa neke srušene gotičke crkve sa koje je prenesena i mala bifora iznad portala. U velikom zemljotresu od 1667. godine mogla je biti srušena kupola crkve nakon čega nije bila obnovljena.

Najveće promjene svog prvobitnog izgleda Sv. Ana je pretrpjela sredinom prošlog vijeka kada su uklonjene apside crkve, zidovi su povišeni a južna fasada je dobila nove široke otvore. U to vrijeme na istočnoj strani postavljen je novi zidni oltar baroknih oblika a cijela građevina je dobila jedinstveni dvovodni krov.

Crkva Sv. Marije od Rijeke (Koledata) je sagrađena početkom treće decenije XIII vijeka, na ostacima starije crkve iz VI vijeka, kao jednobrodna crkva sa kupolom. Po osobinama svoje arhitekture reprezentuje romanički stil u Kotoru.

Uz njen sjeverni zid prvobitno je izgrađena jedna prostorija koja je u XV vijeku gradnjom kapele Sv. Ivana, na njenoj zapadnoj strani, produžena i izravnata sa crkvom.

Zvonik - kula dozidan je na sjeveroistočnom uglu 1771. godine.

Fasade su izvedene od precizno klesanog kamena u alternaciji redova crvenog i blijedosivog krečnjaka, ukrašene frizom slijepih arkada na konzolama. Dvojni prozor na apsidu sačuvan je u izvornom obliku, dok je bifora sa zapadne fasade zamijenjena rozetom nakon oštećenja u velikom zemljotresu od 1667. godine.

Crkva Sv. Mihaila u Kotoru je pomenuta u povelji o osvećenju Katedrale Sv. Tripuna iz 1166. godine. Kako je današnja crkva istog imena izgrađena u romaničko - gotičkom stilu, bilo je opravdano pretpostaviti da se ostaci crkve pomenuti u dokumentu iz XII vijeka mogu očekivati ispod kote njenog poda, što su potvrdili rezultati arheoloških istraživanja, sprovedenih 1982/89. godine.

Najstarijoj graditeljskoj fazi pripadaju ostaci starohrišćanske crkve radno dato-

vane u doba Justinijanove obnove (VI vijek) koja je početkom IX vijeka dobila nov liturگیjski namještaj čiji brojni fragmenti su otkriveni tokom istraživanja. U sledećoj fazi podignuta je ranoromanička jednobrodna crkva izdužene osnove sa spolja trapezoidnom a unutra polukružnom apsidom. Ranoromanička crkva koja je mogla biti pomenuta u dokumentu iz 1166. godine, srušena je prije gradnje današnjeg Sv. Mihaila čije arhitektonske karakteristike ga svrstavaju u građevine s kraja XIII i početka XIV vijeka.

Crkva Sv. Mihaila je pretrpjela niz promjena svog originalnog izgleda. Najveće promjene nastale su početkom XIX vijeka kada je izgubila kulturnu funkciju pretvaranjem od strane francuskih vlasti u objekat za vojne namjene.

Crkva Sv. Mihaila je nakon konzervacije, sprovedene poslije zemljotresa 1979. godine, uređena za novu, savremenu namjenu - prezentaciju pokretnih kulturnih dobara.

Crkva Svetog Pavla se nalazi u središnjem dijelu Kotora, sjeveroistočno od crkve Sv. Tripuna. Ogradni zid dvorišta crkve izlazi na ulicu Sjever - Jug koja je vodila od južnih do sjevernih gradskih vrata. Crkvu je podigao 1263. godine Pavle Bari sa ženom Dobrom, o čemu svjedoči sačuvani ktitorski natpis na zapadnoj fasadi. Crkvu i svoju kuću Pavle i Dobra su poklonili dominikancima iz Dubrovnika, a poklon je poveljom izdatom 8. aprila 1266. godine potvrdio kotorski biskup Marko, Dobrin brat, koji se pominje u ktitorskom natpisu.

U crkvu 1521. godine dolazi blažena Ozana, koja osniva ženski dominikanski samostan III reda. Tada dolazi do proširivanja prvobitne crkve iz XIII vijeka. U XIX vijeku, za vrijeme francuske okupacije Kotora (1807-1814), crkva je pretvorena u kasarnu i magacin. Od tog vremena crkva nije u kultu.

Od prvobitne crkve poznat je položaj sa dijelom poda i zapadne fasade, koji su inkorporirani u crkvu iz 16. vijeka. Romanička crkva je imala orijentaciju sličnu crkvama Sv. Luke i Sv. Ane. Na zapadnoj fasadi crkve iz 1263. godine, ispod ulaznog portala, nalazi se arkosolijum sa sarkofagom u kome su, najverovatnije, sahranjeni ktitori Pavle i Dobra. Sa bočnih strana arkosolijuma se stepeništem stizalo do portala (kasnije zazidanog). U luneti arkosolijuma se nalaze ostaci fresaka, nastalih, vjerovatno, u poslednjim decenijama XIII vijeka, sa predstavom Deizisa, dok se u potrbušju luka arkosolijuma nalazi očuvana predstava svetog Pavla.

Nova crkva je orijentisana dužom osom u pravcu sjever-jug. Njena osnova je pravougaona sa polukružnom apsidom prema sjeveru i ulazom na zapadnoj strani. Pilastrima i poprečnim lucima podijeljena je na tri traveja iznad kojih su kalotasti svodovi od sige. Na bočnoj strani, prema brdu, postojala je bočna kapela i isposnice.

Trgovi i pjacete. Među postojećim neizgrađenim površinama javne namjene manji broj ima obilježja trga po formi, funkciji i okolnim zgradama. Ostali javni prostori oblikovani su kao proširenja ulica, skverovi, platoi ispred pojedinih crkava, ili slobodne površine nastale rušenjem predhodnih ansambala.

Trg Sv. Tripuna, sa Katedralom i Biskupijom, činio je središte vjerskog života i centar crkvene vlasti srednjovjekovne komune. Služio je za vjerske skupove, a u početku vjerovatno i kao javna sudnica sa katedralom, u lođi između zvonika. Njegova prvobitna kontura, približno pravougaona, može se djelimično zaključiti na osnovu ostataka kuća sa karakteristikama romanike, na južnoj i zapadnoj strani.

Analize okolnih zgrada nijesu otkrile ostatke javnih građevina, kakve su pored katedrale okružavale trgove drugih primorskih gradova. Srednjovjekovna kuća sa arkadama, nasuprot južnom zvoniku Katedrale, upućuje na pretpostavku da joj je namjena bila neka javna funkcija.

Trg od oružja, sudeći prema pisanim izvorima, u srednjovjekovnom Kotoru postojao je kao Komunalni trg. S obzirom na osnovnu funkciju, na njemu su se morale nalaziti javne građevine, kakve

su postojale u drugim primorskim gradovima (Kneževa palata, Vijećnica, Lođa). Dosadašnje analize postojećeg stanja, nijesu otkrile ostatke zgrada iz tog doba. Najstariji graditeljski slojevi potiču iz razdoblja renesanse, kada je grad već uveliko bio pod vrhovnom vlašću Venecije. Izduženo pravougaoni plato trga zatvoren je razvijenim frontom nekadašnje Palate mletačkog providura, podignute uz bedeme ka pristaništu. Od javne Lođe, koja je trg zatvarala sa južne strane, preostao je samo fragment jedne prizemne arkade. Prostor trga bio je dopunjen baroknim ansamblom od koga je sačuvana ugaona Sat kula.

Sa prestankom mletačke vlasti dolazi do većih promjena. Palata providura se nadograđuje i koristi kao kasarna. Između nje i bastiona Citadela početkom XIX vijeka Francuzi otvaraju Teatar u perimetru druge kasarne. Na istom mjestu Austrijanci potom podižu, do sada sačuvanu, neostilsku Vijećnicu. Njome se zaključuje niz društvenih gradnji.

Stambene zgrade na istočnoj strani trga potiču mahom iz XIX vijeka. Prostor renesansno-baroknog trga povećan je na južnoj strani rušenjem Lođe i crkve Sv. Jakova (Sv. Roka) tokom XIX vijeka.

Trg od brašna, prostire se na prostoru između dva predhodno opisana trga. Trg je oblika izduženog pravougaonika, nepravilnog na južnom kraju. Pravolinijski front zapadne strane čine, pročelja tri srednjovjekovne kuće povezane u ansambl stare plemićke porodice Buća. Na sjevernoj strani do prošlog vijeka je postojala crkva mornara, Sv. Nikole, koju je u XIV vijeku podigla ista porodica. I na suprotnoj, južnoj strani mogla se nalaziti jedna od zgrada Buća, kojoj je pripadala luneta portala sačuvana u Staroj gimnaziji. Četvrtu, istočnu stranu zatvara najvećim dijelom palata Pima, čije starije, sjeverno krilo potiče iz perioda renesanse, a postojeći oblik iz perioda baroka.

Trg Bokeljske mornarice, zauzima centralnu poziciju u središnjem dijelu grada. Osnova mu je nepravilno razučena. Među zgradama koje ga okružuju najznačajnija je barokna palata Grgurin, u kojoj je smješten Pomorski muzej Crne Gore.

Trg Sv. Luke, okružen je sakralnim i društvenim zdanjima: Sv. Luka, Sv. Nikola, Crkveni dom, kuća Lombardića. Prvobitni plato ispred Sv. Luke proširen je oslobađanjem okoline crkve čime je omogućeno održavanje sabora i vjerskih svetkovina. Podizanjem masivne zgrade „Makin“ poremećen je tradicionalni sklop.

Trg od mlijeka (Trg drva, Paštrovica), nalazi se blizu Trga Sv. Luke. Osnova mu je u obliku izduženog pravougaonika čija nepravilna forma proizlazi iz položaja okolnih kuća. Spadao je među javne prostore za kupoprodaju hrane, u ovom slučaju mliječnih proizvoda i ogrijevnog drveta, donošenih sa brdskog zaleđa kroz vrata prema Škurdi.

Trg od salate (Trg povrća, Zelena pijaca), čini pandan predhodnom. Formiran je u dijelu grada, koji je preko vrata Gurdića neposrednije spojen sa područjem Škaljara, gdje se gajilo povrće. Plato mu je u denivelaciji, nepravilno razučene osnove. Slobodan prostor je povećan rušenjem crkve Sv. Marka.

Ispred ulaza u pojedine crkve oblikovani su platoi (pjacete) kao proširenja ulica. S obzirom na različito hronološko porijeklo postojećih sakralnih građevina i okolnih kuća, ovakva praksa je trajala kroz vjekove. Platoi su formirani pred crkvama: Sv. Marije Koledate, Sv. Ane, Sv. Klare, Sv. Nikole, Sv. Josipa, Sv. Franje. Kasnijim rušenjima ansambla između Sv. Marije i gradskih zidina formiran je slobodan prostor pokriven zelenilom, koji nosi naziv trga. Veliki neizgrađen prostor sa stablom pokraj crkve Gospe od Anđela nalazi se na mjestu nekadašnjeg dvorišta bivšeg manastira.

Potencijalna kulturna vrijednost urbane cjeline Kotor znatno je veća od zbira očiglednih, materijalno sačuvanih podataka. Postojeće stanje sadrži u sebi matrice davnih

rješenja i sklopova. U trasama perimetra, mreži ulica i regulacijama insula, mogu se postupno iščitavati nekadašnje granice i struktura naselja i ansambala. Dosadašnji rezultati istraživanja urbane cjeline omogućavaju prethodnu valorizaciju ansambala i zgrada unutar perimetra, koja nema ulogu konačnog suda, već sadrži pregled i polaznu klasifikaciju prostora i građevina. Potpun kulturno-istorijski i graditeljsko-umjetnički potencijal nije sasvim utvrđen ni za najvrijednije sakralne građevine, koje su pojedinačno ocijenjene kao kulturna dobra. To pogotovo važi za fond profane arhitekture, koji do sada nije bio, uz mali broj izuzetaka, u fokusu sistematskih analiza i komparacija.

7.2.1.1.2. Perast

Istorijska cjelina Perasta razlikuje se od drugih obalnih naselja kompaktnim sklopom, gustom strukturom i jasnom granicom prema prirodnom okruženju. Mada nikada nije bila omeđena zidinama, ova graditeljska formacija ispoljava urbanost koja je sadržana u njenom socijalnom sastavu, dominaciji plemstva, višeg sveštenstva i obogaćenog građanstva, brodovlasnika i pomoraca. Autonomija komune osvajana je na dvovjekovnoj granici dva svijeta: hrišćansko- mletačkog u Kotoru i islamsko-turskog u susjednom Risnu i Herceg Novom.

Svojom geografskom pozicijom na ulazu u kotorski ogranak Boke, flotom, pomorskim iskustvom i svojevrsnom diplomatijom Perast je odlučujuće doprinio potiskivanju turske sile u kopno do presudne pobjede Alijanse u drugoj polovini XVII veka.

Zatvorenost formacije, jedna je od najbitnijih odlika urbane cjeline Perasta. Na prilazima Kotorsko - risanskim zalivu, bilo morem kroz Verige ili putevima uz obale, panorama Perasta se ukazuje kao centralni motiv urbanog Područja Kotora. Njeni matični elementi su: ostrvo Sv. Đorđa i ostrvo Gospe od Škrpjela, barokne palate u obalnom nizu, gusta kaskadna formacija uz strme padine, sa zvonikom u središtu i utvrđenje na vrhu Sv. Ilija. Barokna ekspozicija koja je u drugim mjestima ostvarivana pri gradnji palaca, župnih crkava i manastira, ovdje je prožela cjelinu.

Osnovne karakteristike prvobitne urbane strukture i razvoja Perasta sačuvane do danas predstavljaju najznačajnije kulturno-istorijske, urbanističke i arhitektonsko - ambijentalne vrijednosti Perasta.

Sačuvana urbanistička matrica grada sa urbanom strukturom, čiji najstariji dijelovi potiču iz XIII -XV vijeka, predstavlja jednu od najznačajnijih vrijednosti Perasta. Njene osnovne karakteristike čini ulični front zgrada,

paralelan liniji obale, ispred koga je stajala prostrana uglavnom neizgrađena obala u funkciji pristaništa i širokog manipulativnog prostora, koji je imao i važnu odbrambenu ulogu.

Niz zgrada uličnog fronta činile su stambene građevine okrenute pročeljima prema moru, kao i glavne fasade crkvenih zdanja. Od linije uličnog fronta počinjale su ulice, koje su povezivale obalu sa gornjim kotama naselja, formiranog od nizova i od pojedinačnih stambenih, samostanskih i fortifikacionih ansambala. Ove uglavnom upravno postavljene ulice račvale su se u gornjim zonama grada i međusobno činile mrežu, koja povezuje cijelo naselje.

Najvišu i centralno postavljenu tačku Perasta predstavlja tvrđava, za čiji položaj su vezane pretpostavke o antičkom utvrđenju, sagrađenom na istom mjestu, kao i o crkvi Sv. Krsta iz XI vijeka, najstarijoj u naselju.

Najstariji dijelovi stambene arhitekture, koji potiču iz perioda od XIII do XV vijeka, mogu se uočiti na nekoliko značajnih lokacija u naselju. U prvom redu, to su lokacije u uvalama Luka i Penčići, koje su kao najpovoljnije u naselju izgrađene u srednjem vijeku. Značajni ostaci najstarijih stambenih zgrada sačuvani su u okviru kompleksa Bronza i Mazarovići. Prema stilskim karakteristikama ovi djelovi starijih zgrada, uklopljeni u pozniju arhitekturu, mogli bi se svrstati u razdoblje od XIII do XV vijeka.

Najstarije razdoblje gradskog života Perasta, poznato na osnovu istorijskih izvora XIV vijeka, u kojima se pominju zanimanja njegovih stanovnika (lađari, bačvari, ciglari, kamenari i dr.), svoju potvrdu nalazi upravo u ostacima stambenih gradnji na lokalitetima Luka i Penčići, sa povoljnostima koje pruža njihov položaj u dvijema uvalama.

Kula Viskovića, pomenuta u istorijskim izvorima iz 1499. godine, sačuvana uz manje pregradnje do danas, predstavlja izuzetno značajano svjedočanstvo stambene i odbrambene arhitekture Perasta, kroz period od nekoliko vjekova.

Stambeni kompleks porodice Martinović, na čijem grbu na fasadi prema Veljoj ulici je zapisana 1547. godina, kao godina koja označava najmlađu fazu gradnje ove prostrane i u stilsko-hronološkom smislu vrlo složene i slojevite cjeline, ukazuje da je arhitektura sredine XVI vijeka u Perastu podrazumijevala vrlo razvijenu stambenu kulturu, koja se morala naslanjati na starije etape razvoja grada. U tom smislu, ova palata predstavlja veoma važnu sponu u uspostavljanju linije razvoja grada, budući da u okviru njene arhitekture postoje pouzdani ostaci graditeljskih faza znatno starijih od 1547. godine.

Stambena arhitektura Perasta od XVII do XIX vijeka zastupljena je u vidu brojnih kuća i palata. Među najstarijima je stambeni kompleks Marković-Martinović, iz 1623. godine, i Čizmai-Štukanović iz 1621. godine, a najizrazitije primjere tog razdoblja predstavljaju palata Zmajević iz 1664. godine, palata Šestokrilović iz 1691. godine i palata Bujović iz 1694. godine. Budući da je u mnogima od ovih zgrada sačuvan originalni prostorni raspored, unutrašnja obrada i odnos prema terenu, one svojom dispozicijom, rješenjem, bogatom arhitektonskom obradom i ukrasom reprezentuju arhitekturu, način života i stambenu kulturu Perasta i Boke Kotorske u XVII vijeka.

Stambenu arhitekturu XVIII vijeka reprezentuju palate Visković, Smekja, Mazarović, Balović, Čorko, Krilović i Bronza. Repertoar sačuvanih rješenja, u okviru ovih zgrada, pruža veoma značajan uvid u stambenu arhitekturu zrelog baroka, čije stilske odlike nose ove palate.

Stambena arhitektura XIX vijeka zastupljena je u vidu brojnih stambenih zgrada, izgrađenih duž obale i u višim zonama naselja, koju karakterišu bogate naslijeđene vrijednosti tradicionalne arhitekture, skromnija arhitektonska obrada i ukras fasada.

Sakralna arhitektura Perasta nastajala je u rasponu od IX vijeka, kada je na ostrvu Sv. Đorđa, uspostavljen benediktinski samostan, do druge polovine XIX vijeka, kada je sagrađena crkva Sv. Gospođe, a potom i crkva Sv. Mihovila na groblju. Iako nedovoljno proučena, budući da do sada nijesu sprovedena potrebna arhitektonska istraživanja, sakralna arhitektura Perasta predstavlja zaokruženu i kompaktnu cjelinu, u okviru koje je moguće pratiti njen stilsko-hronološki razvoj, kroz više vijekova.

Najstarije zgrade sakralne arhitekture su izgrađene na ostrvu Sv. Đorđa. Za crkvu Sv. Ane je ustanovljeno da posjeduje gotičke stilske karakteristike i da je oslikana najkasnije u XV vijeku. Najstarija kapelica na ostrvu Gospe od Škrpjela nastala je u prvoj polovini XV vijeka, kada je prema izvorima sagrađena i starija crkva Sv. Nikole.

Pored arhitektonskih vrijednosti sakralni objekti u Perastu posjeduju izrazit kulturno-istorijski značaj, budući da su se u okviru njih stvarala, sabirala i čuvala raznovrsna umjetnička djela, koja u velikoj mjeri odražavaju razvoj umjetnosti na području Boke Kotorske, kroz više vijekova. Veoma značajni sakralni objekti su crkve Sv. Ivana Evanđeliste, Sv. Marka i Gospe od Karmena, unutar kojih se mogu očekivati ostaci starijih sakralnih građevina, uklopljeni u poznije barokne gradnje.

Iznad naselja, visoko u brdu Sv. Ilija, nalazi se crkva posvećena Sv. Petki (Sv. Veneranda) koja je oslikana freskama najkasnije početkom XV vijeka, a nešto niže nalazi se novija kapela, posvećena Gospi od zdravlja.

Značajnu cjelinu predstavlja samostan Sv. Antuna u čije stambeno- ekonomske zgrade su uklopljene starije zgrade, koje su pripadale porodici Mazarović.

Za proučavanje načina života u Perastu veoma su značajni primjeri porodičnih kapela i crkava, koje su pripadale pojedinim bratovštinama, kao što je kapela Otkupitelja koja je pripadala porodici Bronza, crkva Sv. Ivana Evanđeliste, sagrađena od strane porodice Nikolić, Gospa od Karmena koju su sagradili članovi porodice Balović, Crkva Gospe od Rozarija, građena kao mauzolej Andrije Zmajevića.

Graditeljsko-panoramska cjelovitost Perasta je kulturna baština najvišeg ranga, kome moraju biti podređeni svi budući zahvati.

7.2.1.1.3. Risan

U naselju duge tradicije, hronološki niz sadrži ostatke nekoliko osnovnih horizonata. Na vrhu brda, koje nosi naziv Gradina, sačuvani su dijelovi ilirsko-helenskog utvrđenja, zaštićenog strmim obroncima i koritom Spile. Rimski kulturni sloj, sa lokalitetom Carine, prostire se do morske obale i pod morem, zbog geološkog i seizmičkog utonuća obale. O prostranstvu rimskog grada Rizona svjedoče ostaci antičke rimske vile sa mozaicima iz II vijeka, na suprotnom kraju današnjeg Risna (blizu bolnice). U srednjem vijeku naselje se vratilo smanjenom opsegu, sa tvrđavom na Gradini. Turska varoš se razvila pod tvrđavom u ravnici duž toka Spile, sa mahalama, čaršijom i pristaništem. Od malog trga sa ulicom Gabela (Trošarina) počinjao je karavanski put ka zaleđu. Poslije odlaska Turaka, od kraja XVII do kraja XVIII vijeka, slijedio je mletački period, koji je ostavio manji fond zgrada sa obilježjima kasnog baroka. U razdoblju austrijske vlasti nastalo je pristanište za parne brodove, a prema njemu na nasutom terenu podignuta je zgrada javne namjene. Uz staro naselje razvio se crkveni kompleks sa grobljem.

Ostaci reprezentativne antičke građevine, otkriveni 30. godina XX vijeka, nalaze se u jugoistočnom dijelu grada. Prostor istražene građevine, dimenzija cca 38m x 30m, presječen je u jugoistočnom uglu lokalnom saobraćajnicom. Sastoji se atrijskoga i niza prostorija sa podovima obrađenim u mozaičkoj tehnici.

U okviru istorijskog jezgra Risna sa trgom na strani prema moru i ulicom Gabela, crkvenim kompleksom kojeg čine crkva Sv. Arhandela Mihaila i crkva Sv. Petra i Pavla kao i uređeno groblje, nalazi se palata Ivelić koja predstavlja reprezentativni primjer barokne

stambene arhitekture. Na južnoj strani Risna nalazi se manastir Banja sa sačuvanom arhitekturom i organizacijom razvijenog manastirskog kompleksa koji potiče iz XIV. vijeka.

Gornje zone Risna predstavljaju prvorazredni kulturni pejzaž kojeg čine prostrana feudalna imanja bogatih stanovnika Risna iz turskog i mletačkog perioda. Ova imanja sa reprezentativnim stambenim zgradama, dvorištima, ekonomijama, terasastim obradivim parcelama, regulisanim potocima, kaldrmisanim putevima i prilazima, bunarima, gumnima i sačuvanom vegetacijom i razvijenim stablima dokumentuju način života i privređivanja imućnih risanskih trgovačko-pomorskih porodica tokom prošlosti.

7.2.1.1.4. Dobrota

Dobrota obuhvata niz starih naselja, uz obalu od Kotora do Orahovca, na dužini od nekoliko kilometara sa neizgrađenim prostorima između pojedinih aglomeracija. U fondu naslijeđene arhitekture ističu se brojni palaci koje su podizali brodovlasnici, trgovci i kapetani. U ovim prostranim stambenim zgradama prožimaju se vrijednosti barokne arhitekture, mobilijara i hortikulture pripadajućih vrova.

Arhitektura Dobrote je tipična i za ostala priobalna naselja Boke Kotorске. Profane zgrade i sakralna zdanja podizani su od kamena, sa kamenim okvirima vrata i prozora, balkonima sa konzolama, balkonskim pločama i balustradama od kamena. Glavne fasade su se po kompoziciji, obradi kamena i ukrasu isticale u odnosu na bočne i zadnju fasadu. Blokovi za zidanje glavne fasade kao i dekorativni detalji kao što su okviri prozora i vrata, konzole, elementi balkona (kamene balkonske ploče i ograde), stubovi pergola u vrtovima, kamena pila i ukrasni elementi enterijera (umivaonici, ormari) nabavljani su sa Korčule i Brača, a kamen za obradu ostalih fasada, podove, pločnike dvorišta i dr., poticao je iz obližnjih kamenoloma (Đurići, Lepetani, Orahovac, Dražin vrt i dr.).

Prvobitna zelena pozadina crkvenih zdanja i stambenih priobalnih kompleksa u Dobroti dio je njihovog istorijskog značenja, jer su u njoj sadržani elementi karakteristični za organizaciju naselja i njegov razvoj. Zeleni pojas predstavljao je gornje dijelove imanja, koja su izvorno pripadala crkvama i porodicama, čija su se imanja graničila sa posjedima crkava. Izduženi, približno pravougaoni oblik prvobitnih parcela upravljenih na nizove kuća zahvatao je prostor između obale mora i podnožja brda.

Palate su nastajale kao izraz najviše ekonomske moći jedne pomorsko-trgovačke porodice, čiji su se preci naselili u Dobroti i na svojim posjedima, kroz život više generacija, formirali stambene cjeline. Program stambenih cjelina pojedinih porodica, u okviru kojih su građeni i palaci, obuhvatali su uređenu obalu za pristajanje brodova i ukrcaj robe, magacine, vrtove («đardine»), stambene zgrade, bistijerne za vodu, kuhinje, ekonomske zgrade za rad na imanju, voćnjake i obradive parcele. U okviru takvih ansambala palaci su građeni kao reprezentativne zgrade za stanovanje i društveni život porodice. Najveći uspon i najintenzivniju gradnju Dobrota dostiže u razdoblju od XVII do XIX vijeka, u vrijeme procvata pomorske trgovine brodovima na jedra, čiji vlasnici su bili stanovnici Dobrote i drugih naselja Bokokotorskog zaliva. U to vrijeme nastale su dobrotске palate Radimiri, Kamenarovići, Miloševići, Tripkovići, Ivanovići i drugi, od kojih su mnoge sačuvane do danas. One predstavljaju najizrazitije primjere reprezentativnih zgrada za stanovanje građanih u stilu baroka.

Visokovrijedni ansambl sa crkvom Sv. Mateje podignut je pred ulazom u kotorsku luku, nad grebenom ojačanim potpornim bedemom. Organski dio istorijske cjeline jeste po-

jas visoke vegetacije koja crkveni ansambl odvoja od susjednih grupacija. Crkva na drugom kraju, posvećena Sv. Eustahiji (Sv. Stasiji), ističe se prilaznim stepeništem na padini otvorenog terena, baroknim pročeljem, visokim neostilskim zvonikom i zelenom zonom u obalnom pojasu. Ostale crkve u Dobroti, podignute su formiranjem naselja na obali, tj. počev od sredine XVI vijeka, od kojih neke od njih predstavljaju porodične kapele građene u okviru stambenih kompleksa značajnih pomorsko-trgovačkih porodica.

Bitan element cjelokupne organizacije prostora Dobrote je uređenje obale sa sistemom ponti i mandrača za pristajanje manjih brodova i barki, koje su na taj način bile zaštićene od talasa.

7.2.1.1.5. Orahovac

Ruralno naselje koje, kao i većina drugih mjesta Zaliva, sadrži dva dijela. Stariji, kopneni dio, koji se nalazi u plodnoj kotlini udaljenoj nekoliko stotina metara od mora, karakterističan je po grupaciji kamenih kuća rustične gradnje koje ukazuju na tradicionalno povezivanje po bratstvima. Naselje uz more, koje prati lučnu liniju obale, karakteristično je po potpunom odsustvu bogatijih stilskih elemenata na kućama, koje su uglavnom pripadale porodicama ribara i ratara, a od XVIII vijeka i trgovaca i pomoraca. Nad naseljem dominira freskopisana srednjovjekovna crkva Sv. Đorđa.

7.2.1.1.6. Škaljari

Osnovne vrijednosti prostora Škaljara su neporemećeno prirodno okruženje, ispre-sijecanost terena mnoštvom vodotokova, otvoreni vidici prema zalivu, široki potez morske obale, vegetacija i kulturni pejzaž na padinama Vrmca.

Kulturne vrijednosti Škaljara sadržane su u kvalitetima tradicionalne stambene arhitekture, crkvenog graditeljstva, prvoj pojavi industrijske arhitekture i kultivisanom groblju.

Materijalne podatke o naselju moguće je pratiti počev od antičkog vremena, iz kog potiče natpis sa nadgrobno spomenika, otkrivenog blizu obale, koji prema sačuvanom natpisu svojoj supruzi podiže STATIUS VINDEMIATOR (Statije vinogradar), preko kasnoantičkih građevina, crkve Sv. Petra (VI -IX vijeka) i samostanskog kompleksa Sv. Franja s kraja XIII vijeka do ostataka industrijskih kompleksa.

Na fasadi barokne crkve Sv. Marije (Sv. Luke), podignute u centralnom dijelu naselja, u vidu spolija nalaze se dijelovi reljefne dekoracije, karakteristične za period preromanike (luneta iznad portala, reljefni krst na zvoniku), kao i kapitel sa odlikama zrele romanike. U pločniku ove crkve u sekundarnoj funkciji ugrađena je mermerna ploča čija je bočna strana ukrašena troprutom pletenicom.

Najnovija istraživanja crkve Sv. Dujma (XIII - XIV vijeka), pokazala su da se u okviru njenog prizemlja nalaze ostaci starije građevine, a u zidovima su otkrivene spolije preromaničkih stilskih odlika.

Kontinuitet naselja, pored sakralnih objekata, potvrđuje i stambena arhitektura čiji oblici, repertoar i karakteristike gradnje odražavaju veoma dugu tradiciju.

Najstarije likovne predstave ovog područja potiču s kraja XVII, a najbrojnije iz XVII i XIX vijeka.

Srednjovjekovni izgled Škaljara karakterišu krupni feudalni posjedi, na padinama brda Vrmca i ljetnikovcima bogatih porodica, smještenim u nižim zonama naselja, duž obale. Ovo naselje ruralnog karaktera, sa gušćom koncentracijom kuća oko Stare crkve, svoj nagli razvoj doživjelo je tek poslije Drugog svjetskog rata.

7.2.1.1.7. Muo

Najznačajnije vrijednosti naselja Muo, pored nizova zgrada stambene arhitekture, na obali, i ansambala sa crkvenom arhitekturom, predstavlja neizgrađeni prostor na pa-

dinama Vrmca, sa karakteristikama kulturnog pejzaža.

Objekti stambene arhitekture Mua imaju karakteristike tradicionalnog građenja i ujednačenost, što predstavlja najveću vrijednost naselja, budući da su nizovi zgrada koji prate liniju obale postavljeni u poretku koji na najprirodniji način obezbjeđuje korišćenje svih pogodnosti lokacije.

Najznačajnije građevine Mua su sakralni objekti, Kapela Blaženog Gracije, Crkva pomoćnice kršćana i Crkva Sv. Kuzme i Damjana, čiji kontinuitet gradnje se može pratiti od sredine XIII do kraja XIX vijeka.

Zaleđe naselja Muo je neizgrađen prostor na padinama Vrmca, na kojima se, ispod gustog rastinja, nalaze srednjevjekovna obradiva imanja kotorske vlastele sa maslinjacima, vinogradima, voćnjacima i kamenim podzidima.

7.2.1.1.8. Prčanj

Prčanj je sagledljiv iz raznih pravaca i sa okolnih mjesta na suprotnoj strani Zaliva od Perasta i Škaljara. Topografija položaja na strmim stranama Vrmca omogućava da se, od obale mora do vrha brda, vide graditeljske formacije i prirodno zaleđe.

Nizovi kuća uz more razvijeni su u panorami dužine 3-4 km, sa nekoliko malih zaliva razdijeljenih rtovima. Među njima dominiraju barokni ansamblji na višim kotama sa kamenim stepeništima i razuđenim platoima. Centralnu poziciju i ulogu ima Bogorodičin hram, koji se sagledava kao glavni motiv kulturnog kompleksa u kome su još: franjevački samostan, pravoslavna crkva, kapela i groblje. Ovakve topografske okolnosti i rastvorenost panorame iznad akvatorijuma jesu veliki kvalitet Prčanja.

Od starije naseobine, Gornjeg Prčanja, očuvana je župska crkva, iz 1672. godine, na dominantnoj koti, kao usamljeni simbol starog naselja. Njen zvonik deluje kao kula vidikovac sa koje se imao širok pregled Zaliva i okolnih naselja. U vremenima opšte nesigurnosti i čestih sukoba, u izboru lokacija veliku ulogu imali su odbrambeni razlozi, zbog kojih je starija naseobina Prčanja, kao i druge aglomeracije, zidinama nezaštićene, smještale dalje od obale.

Kao i u drugim oblastima, Prčanj je i u stambenom graditeljstvu postigao najviše kvalitete tokom XVII i XVIII vijeka, u periodu baroka. Iz tog razdoblja sačuvane su brojne kuće imućnih i poznatih vlasnika, kao i nekoliko ansambala starih bratstava. Reprezentativni primjeri profanih objekata ovoga perioda su Palata Beskuća XVIII vijek, Kuća Andrije i Filipa Lukovića XVI-XVII vijek, Palata Florio-Luković XVIII vijek.

U obalnom pojasu, iza kuća poznatih porodica podignutih u tom periodu, formirani su vrtovi sa parterima i pergolama okruženi visokim zidovima. Na platoima između kuća i mandrača njegovane su zelene oaze sa klupama za odmor. Tome su služili i kameni banci (pižuli) uz pročelja kuća, osobito prije trasiranja obalnog puta.

Najveći broj starih stambenih zgrada pripada tipu tradicionalne kamene kuće, kak-

va je podizana vjekovima, bez velikih promjena rasporeda osnovnih prostorija, sa skromnim stilskim elementima ili bez njih.

Najveće graditeljsko djelo u Prčanju i jedno od najznačajnijih je sakralnih objekata Boke je Bogorodičin hram (1790. - 1908. godine), koji položajem i razmjerama podsjeća na velike katedralne crkve. Investitor je bila cijela komuna, realizatori poznati arhitekti i graditelji iz više generacija. Svojom biranom lokacijom, dominantnim položajem i dimenzijama, baroknom impostacijom i širokim sagledavanjem u oba smjera, graditeljski je simbol nekadašnje autonomne pomorske opštine.

Korpus sakralne arhitekture, pored stare župske crkve i Bogorodičnog hrama, čine Crkva Sv. Tome (VIII-IX vijek), Crkva Sv. Ane (XIV vijek), Crkva Sv. Ivana Krstitelja (XIV vijek), Crkva Sv. Antuna (XVII vijek) i Franjevački samostan (XVIII vijek).

Sljedeće stilsko - hronološko razdoblje, XIX i početak XX vijeka, ostavilo je za sobom manji broj izrazitih primjera, u kojima je ostvaren i očuvan cjelovit izgled, od unutrašnjeg rasporeda funkcija do obrade enterijera i pročelja, sa karakteristikama neostilova koji su vladali u to doba. Više je kuća u kojima se kombinuju retardacije uprošćenog baroka i skromni odjeci eklektike XIX vijeka.

7.2.1.1.9. Stoliv

U antičkom razdoblju područje Stoliva moglo je pripadati distriktu Agruviuma. Na područjima van utvrđenog grada, zastupljeni su agrarno-stambeni ansamblji (*vilae rusticae*) i manje kultne građevine sa nekropolama.

U ranom srednjem vijeku građene su manje crkve u agrarnim oblastima (župama), nerijetko i nad ostacima starijih kulturnih kompleksa. U pisanim izvorima ponekad se pominju sakralne građevine duge tradicije, koja nije prekinuta ni u kasnijim razdobljima.

Tokom srednjeg vijeka, pojedini kotorski plemići imali su posjede na prostorima Vrmca, koji su slično antičkim, sadržavali zgrade za ekonomiju i sezonski boravak. I na teritoriji Stoliva mogu se očekivati ostaci takvih ansambala. Kraj njih i po zaseocima podizane su manje crkve, od kojih su pojedine opstale do današnjih dana (Sv. Vasilije, Sv. Basilio).

Za razliku od susjednog Prčanja, koji je ostvario veće domete u podizanju novog naselja i značajnijih građevina, napuštajući potpuno staru lokaciju, Stoliv se drukčije formirao. Staro selo, Gornji Stoliv, nastavio je da postoji i živi i onda kada je Donji Stoliv sa izvjesnim urbanim atributima dosegao svoj vrhunac. Između njih su se prostirali kompleksi obradive zemlje, kao i maslinjaci i šume pitomog kestena do danas sačuvane.

Donji Stoliv se obrazovao analogno drugim naseljima duž obala Zaliva. Manje, međusobno razdvojene grupacije zauzimale su položaje oko nevelikih zatona pogodnih za pristane, u čijem se zaleđu prostiralo obradivo zemljište. Između ovakvih skupina ostali su širi neizgrađeni pojasevi sa pošumljenim kosama i koritima bujičnih potoka.

U centralnom sektoru obalnog područja nalazi se najveći broj starih kamenih kuća, koje pripadaju tradicionalnoj stambenoj gradnji ustaljenih prostornih rješenja bez stilskih oznaka. Njihovi vlasnici bili su pripadnici nižih staleža: ribari, mornari, zemljoradnici, zanatlije i sl.

Pored skromnijih rješenja, postoje razvijeniji ansamblji okruženi vrtovima sa pročeljima koja pokazuju karakteristike baroknog stila. Posebnom tipu pripada kazada (*casada*), grupacija kuća oko zajedničkog dvorišta ili duž kratke unutrašnje ulice.

Najrazvijeniji ansamblji pomorsko-agrarne ekonomije u posjedu pripadnika viših staleža sadržavao je tokom XVII i XVIII vijeka, niz funkcionalno-prostornih elemenata. Za pristajane manjih brodova u prirodno zaštićenim zatonima formirana su kraća mola, temeljena preko kamenog nabačaja. Sa druge strane mola formiran je mandrač, basen za barke. Ispred zgrade uspostavljen je prostrani plato sa operativnom obalom za prekrcaj robe u magacine ili obratno. Kuća je po pravilu imala prizemlje i dva sprata sa potkrovljem. U prizemlju je često skladište za robu kojom se trgovalo. Na njemu su bila široka vrata sa

masivnim vratnicama i mali, visoko postavljeni prozori sa rešetkama. Pojedine kuće imale su i posebna skladišta uz njih. Na spratovima se nalazio stan vlasnika. Obe etaže su imale središnje postavljene holove, dvorane iz kojih se ulazilo u bočno postavljene parove soba. Do prve etaže, ponekad i druge, postavljano je kameno stepenište, a do potkrovlja drveno. Vrt je često obuhvatao zgradu sa tri strane i ograđen je visokim zidovima. Iza vrta, na padinama brda, izdizale su se parcele obradive zemlje očišćene od kamena, koji je korišćen za podizanje potpornih i ogradnih suvozidova. Na njima su gajene razne kulture: loza, agrumi i masline.

7.2.1.1.10. Kostanjica

Mozaički pod otkriven u neposrednoj blizini morske obale u Kostanjici za koji se pretpostavlja da potiče iz antičkog vremena predstavlja ostatak najstarijeg poznatog graditeljstva u Kostanjici. Tokom srednjeg vijeka, Kostanjica predstavlja prostor sa imanjima imućnih feudalnih porodica iz Perasta kao i imanja crkava Sv. Đorđa i Gospe od Škrpjela. Longitudinalno naselje duž obale nastajalo je u mlađim etapama razvoja nakon napuštanja grupacija kuća formiranih u gornjim zonama okruženim šumom kestena.

Prostor Kostanjice odlikuje sinteza graditeljstva i prirode. Stambena arhitektura nastajala je u njenom sjevernom dijelu dok je na južnoj strani, prema Turskom rtu, formiran niz terasastih imanja sa maslinjacima, vinogradima i voćnjacima.

U repertoaru stambene arhitekture javljaju se ansambli kuća, nizovi kao i pojedinačne zgrade („kule“) na obali. Karakteristično je uređenje dvorišta, vrtova i imanja sa bogatom lepezom rješenja svojstvenih tradicionalnoj arhitekturi. U Kostanjici se nalazi crkva Sv. Ivana iz druge polovine XIX vijeka i crkva Sv. Gospe sa početka XX vijeka.

Svojim karakteristikama Kostanjica predstavlja područje sa izrazitim odlikama kulturnog pejzaža svojstvenog Području Kotora.

7.2.1.1.11. Morinj

Trajan kvalitet Morinja jeste njegov pejzaž u kojem se prožimaju oblici iskonske prirode i graditeljstvo, kao rezultat viševjekovnih ljudskih aktivnosti.

Prostrano polje, u kome se javljaju izvori slatke vode koji, formiraju Morinjsku rijeku predstavlja unikatni prostor Morinja. Potreba da se ovaj podvodni teren preuredi u plodnu zonu tražila je vjekovni rad na modelovanju, izgradnji i uređenju prostora. U skladu sa prirodnim karakteristikama i vrijednostima terena stvorena je mreža od vodenih akumulacija („jaže“) i kanala koji su snabdijevali više mlinova i služili za transport barkama. Naselje se razvijalo na padini brda i na način kakav je postojao i u drugim mjestima Boke. Starije naseobine formirane su u brdu, a mlađe u priobalnom prostoru oko puta koji vodi ka gornjim zonama.

Nepristupačna strma kosina na južnoj strani puta nikada nije obrađivana. Obrasla samoniklom vegetacijom u neposrednoj blizini stare aglomeracije kaskadno poređanih kamenih kuća sa uređenim dvorištima, klupama za odmor, stablima voćaka i ogradnim zidovima predstavlja kontrast kakav se sreće i između prostranog kaskadnog, kamenim ogradnim zidovima oivičenog imanja na južnoj padini Svrčka i netaknute prirode unaokolo.

Morinj je izložen sagledavanjima iz raznih pravaca i okolnih mjesta na suprotnoj obali zaliva od Perasta do Risna, posebno iz raznih pozicija sa mora. Topografske karakteristike Morinja čine njegovu izuzetnu prirodnu vrijednost. Linija obale sa poljem bogatim podvodnim izvorima i kaskadno formirano naselje, na padini duž puta koji vodi prema Gornjem Morinju, i dalje prema Herceg Novom, ističu se u panorami u kojoj dominiraju zelenilom obrasle padine Orjena i stjenoviti masiv u drugom planu.

Nekoliko kuća u obalnom pojasu, lanac starih mlinova sa patiniranim fasadama i krovovima, vegetacija svojstvena jezerima i rijekama u prožimanju sa mediteranskim

voćnjacima i arhitekturom naselja te raskoš jednog nepreglednog izuvijanog kaskadnog imanja na Svrčku, koje u potpunosti prati linije i topografiju terena, čine panoramu Morinja nesagledivom iz jednog ugla i na prvi pogled.

Široke vizure prema moru, Perastu i Dobroti, ostrvima ispred Perasta i dalje ka Lovćenu pružaju se iz gotovo svih kuća-nizova postavljenih duž puta u višim zonama naselja, posebno u Svrčku. Svaka od kuća posjeduje vidikovce u vidu popločanih terasa, dvorišta ili gumna, nadnesenih nad kosinu rječnog korita.

Mogućnost posmatranja zaliva iz gotovo svih ambijenata predstavlja neprevaziđeni kvalitet Morinja. Tom kvalitetu doprinosi tišina i neporemećena priroda u kojoj su ostvarene mnoge oaze sa kultivisanim vrtovima, voćnjacima, maslinjacima i vegetacijom, kao okvirom kuća, puteva i crkava.

Graditeljska baština Morinja je bogata i raznovrsna. Pored puteva i mostova u Morinju se nalazi razvijena stambena i crkvena arhitektura, arhitektura mlinova i odbrambena arhitektura iz nekoliko historijskih perioda. Posebnu vrijednost u Morinju predstavljaju vodene površine sa mlinovima na izvorištu Morinjske rijeke i oblikovana imanja sa terasastim terenima na prostoru Svrčka.

Stambena arhitektura Morinja se pojavljuje u širokom spektru tradicionalne arhitekture, počev od oblika ruralnog karaktera preko tradicionalne kuće svojstvene arhitekturi šireg područja do razvijenijih oblika karakterističnih za urbane sredine ili pak za ljetnjikovce na feudalnim imanjima duž obale. Značajno mjesto ima i objekat tradicionalne u Smrčku, u kome je radila prva škola na narodnom jeziku u Boki (XIX vijek).

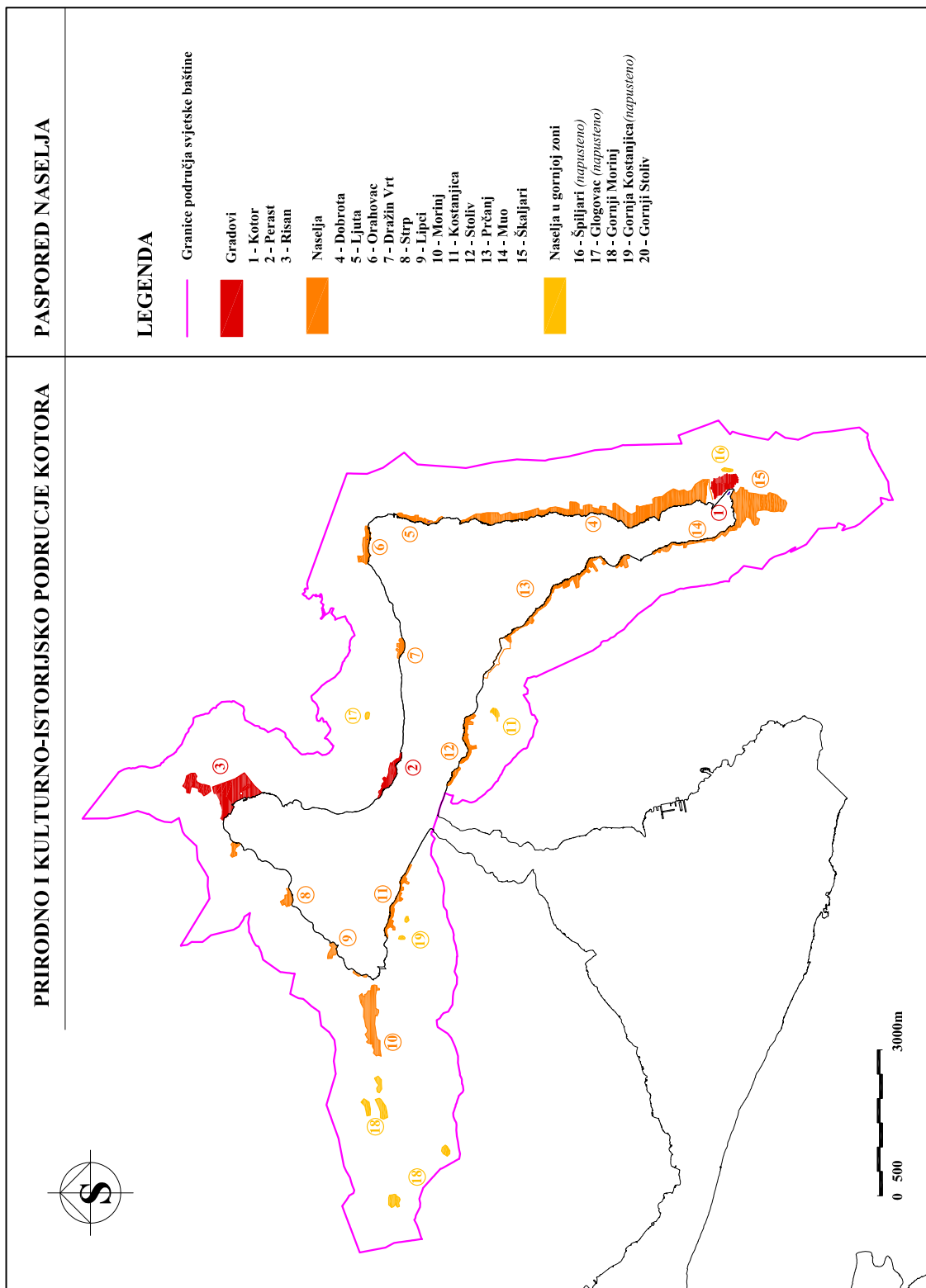
Sakralna arhitektura Morinja, zastupljena sa crkvama Sv. Tripuna, Sv. Jovana i Sv. Save pokazuje kontinuitet u crkvenom graditeljstvu počev od XIV vijeka do naših dana. Najstarijem periodu pripada starija crkva Sv. Jovana na Svrčku. Mlađa crkva Sv. Jovana, nastala u prvoj polovini XVIII vijeka. Crkva Sv. Tripuna, izgrađena na stjenovitom terenu u blizini obale mora svojim položajem i odlikama arhitekture najstarije faze gradnje, za koju se smatra da potiče iz XV vijeka, ukazuju da je prvobitno ova crkva izgrađena kao porodična kapela na nekom od srednjovjekovnih imanja vlastele tog doba. Najmlađa sakralna građevina je crkva Sv. Save, podignuta sredinom druge polovine XIX vijeka, izgrađena kao kupolna građevina krstoobrazne osnove, u središnjoj zoni naselja, uz put, na platou koji predstavlja jedan od niza kaskadno postavljenih terena za gradnju na padini koja se spušta prema moru.

7.2.1.1.12. Lipci

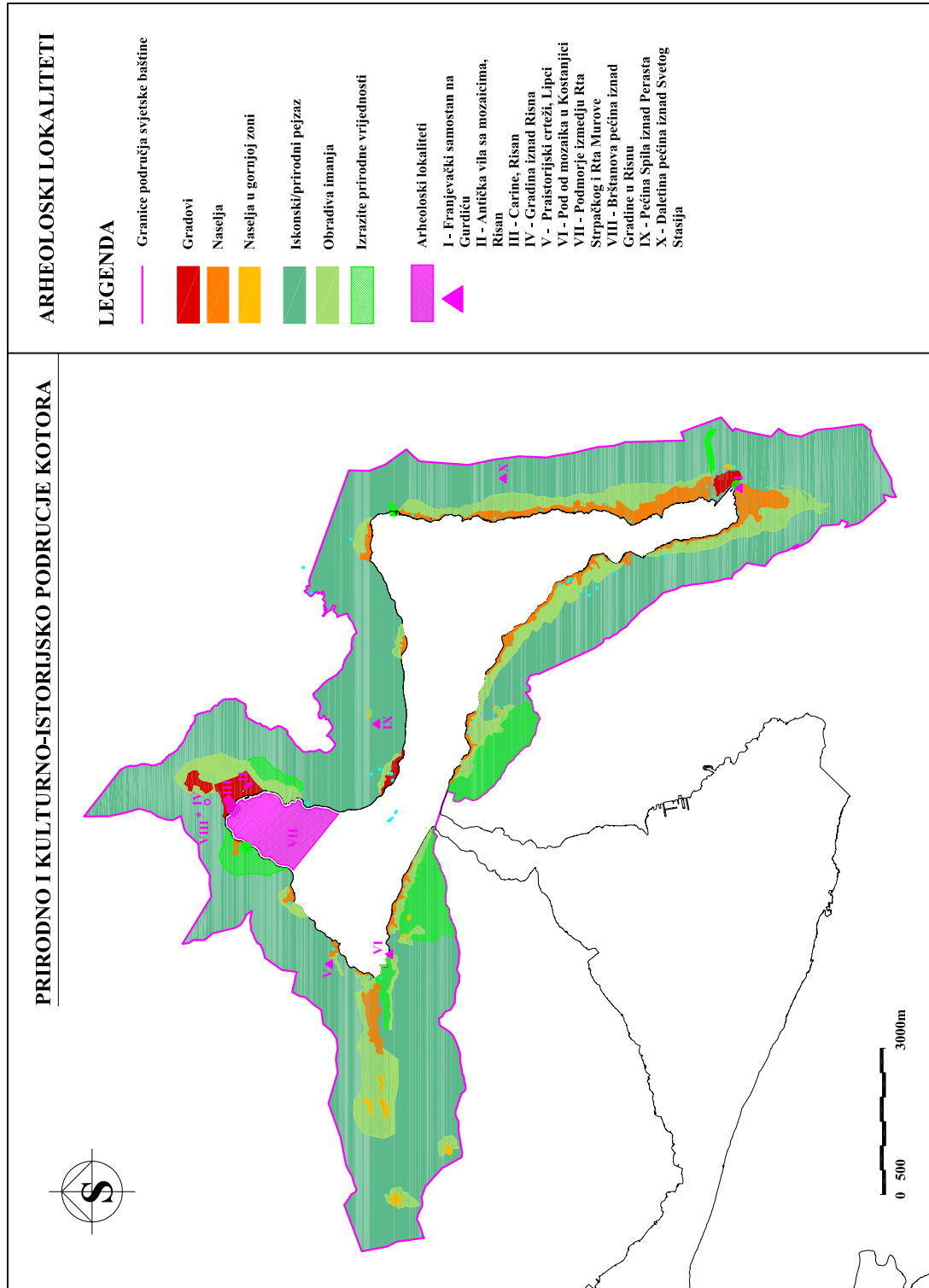
U sjevernom dijelu Risanskog zaliva smješteno je naselje Lipci, sa ansamblima kuća tradicionalne arhitekture i crkvicom Sv. Ivana. U zaleđu aglomeracije, u okviru prirodnog amfiteatra koji je okružen stjenovitim brdima, nalazi se okapina sa praistorijskim crtežima, koji prikazuju scene lova na jelene, nekoliko simboličkih predstava izlazećeg sunca („svastike“) i jedrenjak sa raširenim jedrima. Crteži su izvedeni krečno-bijelom bojom, direktno na kamenoj podlozi.

Smatra se da crteži potiču iz bronzanog doba (1200-800 prije nove ere), iako o vremenu njihovog postanka u nauci ima različitih mišljenja. Lokalitet u Lipcima je vjerovatno bio hram pod vedrim nebom, dekorisan kulturnim repertoarom i predstavlja najkompletniji ansambl balkanske praistorijske umjetnosti.

7.2.1.1.13. Strp

Kao i ostala naselja duž obala zaliva i stari Strp je nastao u gornjim zonama padine brda, koja se od visokih stjenovitih brda u pozadini blago spušta ka moru. Mlađem vremenu pripada današnje naselje sa aglomeracijom kuća na obali, oko okomito postavljene ulice sa pristaništima za barke na obali i terasastim obradivim površinama iznad naselja.

Arhitekturu Strpa karakteriše tradicionalni oblici i organizacija života svojstvena stanovnicima koji su se bavili pomorstvom i poljoprivredom.

Od sakralnih objekata u Strpu se nalazi jednobrodna zasvedena crkva iz XIX vijeka posvećena Sv. Spasu smještena je, sa okolnim grobljem, iznad priobalnog naselja.

7.2.2. Kulturno - istorijski objekti

Poseban segment koji kulturno-istorijsko i prirodno područje Kotora čini dijelom izuzetne, univerzalne vrijednosti svjetskog nasleđa su djelovi arhitektonskih objekata, arheološki elementi i strukture i djela primijenjene umjetnosti, slikarstva i vajarstva. Ova djela su najčešće trajno vezana za određeni arhitektonski objekat, arheološku strukturu ili mjesto.

7.2.2.1. Period od 3.500 g.p.n.e. do IX vijeka

Brojni su materijalni nalazi koji svjedoče o kontinuitetu življenja i stvaranja na prostoru Boke. Među njima, najstariji predmeti su arheološki nalazi, koji sežu u praistoriju do perioda bronzanog doba i neolita (Pećina Spila iznad Per-asta, Brštanova pećina iznad Risna, Daletina pećina iznad Dobrote). Od materijalnih ostataka, koji imaju faktografski značaj za proučavanje materijalne kulture, najstariji su nalazi Male i Velike grude kod Tivta, lokaliteti koji gravitiraju zaštićenom području, a koji se čuvaju i izlažu u kotorskom lapidarijumu, u crkvi Sv. Mihaila. Ovi nalazi, keramičke zdjele, sjekire od legure zlata, srebra i bakra, zlatne alke za glavu, datiraju se u kulturi tumula, između 3500-2200. godine prije nove ere. Jedinствену predstavu iz perioda neolita, na području Crne Gore, predstavljaju crteži na okapini u Lipcima. Na njima su predstavljene scene lova na jelene, nekoliko svastika i jedrenjak sa raširenim jedrima. Crteži su izvedeni krečno-bijelom bojom, direktno na kamenoj podlozi. Arheološka baština ima svoj kontinuitet preko antičkih do srednjevjekovnih lokaliteta što nam omogućava da, na ovom prostoru, pratimo civilizacijske tokove i smjenu kulturno istorijskih perioda

Uticaj mikenske kulture antičke Grčke posebno se ogleda na lokalitetu Carine u Risnu, u zidanju ilirskog podgrađa i njegovih bedema u tehnici kiklopskih zidova u suhozidu (MOENIA AECIA). Rani kontakti ilirskog stanovništva sa kulturom stare Grčke su rezultirali brojnim keramičkim nalazima luksuznih posuda, raznovrsnog repertoara u umjetničkom duhu radionica južne Italije (GNATHIA VAZE). Ove posude su inicirale izrade lokalnih kopija i osnivanje zanatskih centara na jadranskoj obali pa i u samom Risnu.

Za jedan od najstarijih zanatskih centara smatra se kovnica novca ilirskog kralja Balajosa (II vijek p.n.e.) u Risnu. Brojni primjerci novca nađenog u iskopavanjima u Risnu to više ne dovode u sumnju.

Autohtoni ilirski kulturni izraz imamo sačuvan na brojnim cipusima i nadgrobnim spomenicima rasutim po Boki Kotorskoj. Na ovim sepulkralnim spomenicima se najbolje sačuvao identitet Ilira, gdje dekorativan prikaz šišarke na vrhu cipusa simbolizuje dugovječnost zagrobnog života.

Rimska dominacija na ovim prostorima donosi karakteristike svojih kulturnih i umjetničkih vrijednosti, koje se ogledaju u izgradnji velikih monumentalnih građevina u Risnu, danas posvjedočenim reljefnim arhitravnim gredama, stubovima, kapitelima...

Duhovni i umjetnički uticaj naročito se vidi u Rimskoj vili urbani, sa podnim mozaicima, izvedenim u opusu tessellatumu. Mozaici su izvedeni stilizovano. Površine su podijeljene na stroge i pravilne geometrijske forme. Upotrebljena skala boja: bijela, crna, sivo-plava. Samo je u prostoriji sa figurativnom predstavom upotrebljeno više vrsta kamena, različitog tonaliteta. Na njima su prikazane geometrijske i biljne dekoracije, predstavom boga sna Hipno-sa u jednoj od prostorija gdje se liječilo kroz san (incubacio). Scena gigantmahije (borba gigantata sa bogovima - borba dobra i zla), prikazana na malenoj gemi nađenoj u Risnu svjedok je poznavanja i shvatanja antičke mitologije.

Odraze mediteranskih kulturnih uticaja Stare Grčke i Rima imamo u Kotorsko- Risanskom zalivu preko brojnih nalaza, najupečatljivijih kod nadgrobnih spomenika. Primjeri natpisa sa imenom grčkog ljekara Eukarposa na lokalitetu Mišulić, kao i predstava Atisa božanstva, predstavljenog kao dječaka sa uperenom buktinjom, prema dolje u Centru za kulturu Kotor.

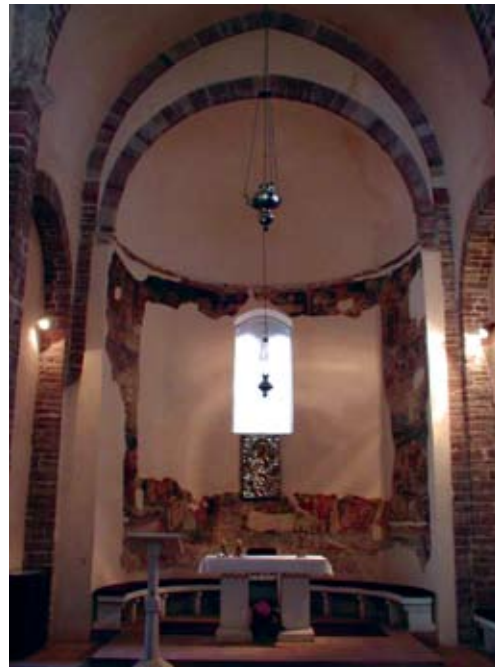
7.2.2.2. Period od IX do XV vijeka

Ostaci arhitekture starijih epoha većeg obima su vjerovatno zarobljeni u starom gradskom jezgru Kotora. Izuzetak čini srednjovjekovno gradsko groblje sa ostacima crkve Sv Franja i samostanom na lokalitetu Šuranj (XIII-XV vijek), kao i benediktinska opatija Sv. Petra. Na ovom lokalitetu su sačuvane grobnice kotorskih građana od vlastele do pučana, zlatnog doba Kotora (XIV vijek). Ovaj lokalitet je sinonim za kulturne vrijednosti jednog perioda istorije Kotora.

Iz doba procvata preromanike, od IX do XI vijeka, treba izdvojiti fragmente kamene plastike i dijelove preromaničke oltarne pregrade, pronađene prilikom arheoloških istraživanja u crkvi Sv Mihaila u Kotoru, kao i ostatke starijeg slikarstva na djelovima zidova starije crkve. Od ovog slikarstva vidljivi su samo donji djelovi stojećih svetitelja, naslikani grubo, debelim linijama na okernoj osnovi i plavoj pozadini, raspoređeni sa obje strane biskupske stolice formirane u centru oltara. Ove zidne slike su izvedene u fresko-tehnici i prezentirane in situ na ostacima arhitekture starije crkve Sv. Mihaila, ispod poda stojeće crkve, na dubini 1,6 m. Datiraju iz XI vijek.

Istovremeno treba pomenuti i brojne ulomke, preromaničke i romaničke kamene plastike pronađene prilikom arheoloških istraživanja unutar urbanog jezgra Starog grada, posebno prilikom arheoloških istraživanja katedrale Sv. Tripuna. Među njima nalazimo preplete latinskih natpisa, akantusa i astragala, palmeta, drveća, biljnih lozica sa listovima i plodovima, krinovima, krugovima, rozetama, užetom, kukama i rombovima, dvočlanim i tročlanim prepletom, životinjskim figurama i ljudskim likovima. Potiču s vrata, prozora, greda, parapetnih ploča, pregrada, umivaonika i drugih dijelova kamenog namještaja. Tokom ovih istraživanja pronađeni su i brojni fragmenti srednjovjekovne keramike, stakla, novca.

Ovi nalazi su djelimično zaštićeni i obrađeni, ali još uvijek nijesu prezentovani. Ostaci kotorskog srednjovjekovnog slikarstva sačuvani su u crkvi Sv. Luke (ostaci zidnog slikarstva sa kraja XII vijeka), crkvi Sv. Pavla (zidna slika u luneti nad grobnicom Pavla Barija, XIII vijek), u crkvi Sv. Marije (ostaci zidnog slikarstva sa početka XIV vijeka) i u kotorskoj Katedrali (ostaci zidnih slika iz 1331. godine). Važno je napomenuti da su crkva Sv. Luke u XII vijeku i crkva Sv. Marije u i Katedrala Sv. Tripuna XIV vijeku bile u cjelosti oslikane u

unutrašnjosti.

Slikari koji su slikali u ovim crkvama živjeli su u to vrijeme u Kotoru, o čemu svjedoče zapisi u notarskim knjigama u Istorijskom arhivu Kotora, u kojima slikari nazivaju se *pictores Graeci*. Slikaju u duhu istočnog slikarstva i vizantijske tradicije. Njihove slike interpretirane su latinskim natpisima. Ovo je jedna od osobenosti Područja Kotora, koja svjedoči o multikonfesionalnom duhu. Ova nit se provlači od srednjeg vijeka do danas, kroz sve segmente života u ovom području.

Drvena skulptura koja je imala veliku ulogu u srednjevjekovnoj umjetnosti sla-bo je sačuvana. Treba spomenuti drveno Raspeće (XIII vijek), po predanju dar Jelene Kurtnejske, žene Uroša I Nemanjića, samostanu Sv. Franje u Kotoru 1288. godine. Ovo Raspeće čuva se u Riznici kotorske Katedrale.

7.2.2.3. Period od XV do XVII vijeka

Gotika je na ovom području stigla u formi romano-gotike. Našla je svoj odraz u monumentalnom ciborijumu nad glavnim oltarom kotorske Katedrale (prva polovina XIV vijeka). Stubići ciborijuma, koji nose krunu urađeni su od roze kamena dok je trospratna kruna izrađena od bijelog mermera. Na frizu ciborijuma, u reljefu, prikazane su scene iz života patrona crkve Sv. Tripuna.

Za raznovrsnost oblika kotorske arhitektonske plastike i skulpture, bogatstvo mašte, vještinu izvođenja svakog ponuđenog ikonografskog programa, od veoma plitkog do voluminoznog treba zahvaliti postojanju razvijene klesarske radionice u Kotoru. Kotorske notarske knjige XIV, XV i XVI vijeka, donose brojne podatke o živoj i konkretnoj djelatnosti desetine kotorskih majstora kamenara i zidara, na mnogim palatama, kućama i crkvama. Generacija kotorskih franjevačkih graditelja, na čijem čelu stoji "mali brat" Vita iz Kotora, graditelj Dečana, radi u romano-gotičkom duhu. Djela kotorskih zidara i klesara uvrštena su u mediteranske tekovine srednjevjekovne monumentalne i primijenjene umjetnosti.

Romano-gotičko slikarstvo našlo je svoj prostor na zidovima u crkvi Sv. Mihaila i to na istočnom zidu, u oltaru i preko pojedinačnih kompozicija na sjevernom i južnom zidu. Nosilac nove slikarske aktivnosti u Kotoru bio je Lovro Marinov Dobričević (1420-1478. godine). Pored crkve Sv. Mihaila, Lovro je naslikao i zidne slike na istočnom zidu u crkvi Sv. Ane (Sv. Martina), u čijoj blizini je, kako saznajemo iz arhivskih izvora, i živio. Lovrov rad na ovom području je i slika na drvetu Bogorodica sa Hristom, koja se čuva u crkvi Uznesenja Bogorodice na vještačkom ostrvu preko puta Perasta. Ova slika je u narodu poznata kao Gospa od Šrkpjela. Naslikan je jajčanom temperom na drvetu. Njena pozadina je pozlačena i ukrašena punciranjem. Predstavlja dobar primjer spoja kulturno-umjetničkih vrijednosti i kvalitetne zanatske izrade. Ima i posebno kultno značenje. Vjeruje se, da je oko stijene na kojoj je pronađena, sagrađeno vještačko ostrvo. Lovro Marinov Dobričević se u Kotoru oprobao i kao skulptor. Drvena, bojena i pozlačena skulptura Sv. Martina, izrađena je u romano-gotičkom stilu. Danas je izložena u kotorskoj Katedrali. Sredinom XV vijeka Lovro odlazi u Dubrovnik, gdje je zapamćen kao jedan od osnivača Dubrovačke slikarske škole. U vrijeme dok Lovro radi u Kotoru (polovina XV vijeka) oslikana je crkva Sv. Gospođe u Mržepu, u narodu poznata kao Sv. Bazilije u Stolivu. Autor ovog živopisa nam je ostavio podatke o vremenu nastanka živopisa i njegovim naručiocima i to u crkvi u vidu fresko zapisa, koji je ispisan italijanskim i slovenskim jezikom, podjednako vješto izvedenim latiničkim i ćirilčkim slovima. Slikar je na zidovima ove crkve izmještao popularne svetitelje rimokatoličke i istočno-pravoslavne. Tu je Sv. Tripun sa modelom Kotora u ruci, predstavljen na zapadnjački način, dok su odmah do njega Sv. Đorđe, Sv. Dimitrije i Sv. Teodor izvedeni u vizantijskoj tradiciji. Pored pravoslavnih svetitelja Sv. Petke i Sv. Nedelje postavljen je popularni zapadni svetac Sv. Franjo. Freske u crkvi Sv. Gospođe u Mržepu se mogu uzeti kao tipičan primjer kotorskog srednjevjekovnog slikarstva, slikarstva u kojemu se često prepliću i sažimaju heterogena strujanja tog doba, mješavina istočnih i zapadnih tendencija u kojima, u ovom slučaju, za-

jedno egzistiraju vizantijski i gotički elementi.

Gotika je svoj trag ostavila i na srebrnoj - pozlaćenoj oltarskoj pali, iz sredine XV vijeka, na kojoj su predstavljeni likovi 17 svetaca i centralna predstava Hrista na prijestolu. Predstavu Hrista na prijestolu je izradio Johan iz Bazela, a predstave svetaca su rad majstora kotorske zlatarske škole. Pala se čuva u kotorskoj Katedrali, a prvi put je postavljena na kamenu ciborijum kotorske katedrale, poslije 1453. godine. Rastavljena je u tri zasebne cjeline 1907. godine, a ponovo sastavljena 50-ih godina ovog vijeka. Veličina reljefnih slika je od 49 do 52 cm.

Kad je riječ o kotorskoj zlatnoj oltarnoj pali, neophodno je kao posebnu cjelinu izdvojiti kotorske zanatlije, a posebno kotorsku zlatarsku školu, nastalu u periodu između XV i XVIII vijeka. Prvi pisani izvori o kotorskim zanatlijama potiču iz XIII vijeka. U XIV vijeku poznati su radovi kotorskih zlatara Melše i Radoslava. Najveći uspon kotorsko zlatarstvo doživljava u XV i XVI vijeku. Najznačajnije djelo zlatarske škole predstavlja već pomenuta srebrna - pozlaćena oltarska pala, na kojoj je rad trajao 10 godina. Radovi kotorskih zlatara sačuvani su, najvećim dijelom u Relikvijaru kotorske Katedrale (58 relikvija). Među njima treba izdvojiti srebrnu oplatu za škrinju sa moštima Sv. Tripuna sa reljefnim prikazom mučeništva Sv. Tripuna (XV vijek) i oplatu za relikviju glave Sv. Tripuna - "Slavna glava" iz XIV-XVII vijeka. Na mnogima od ovih relikvija urezani su natpisi.

Na većini predmeta svoj pečat ostavila su renesansna stremljenja i pokušaji kopiranja mode u okruženju, ili istih takvih predmeta donesenih sa strane.

U sagledavanju vrijednosti pokretnih kulturnih dobara Područja Kotora nezaobilazne su zbirke srebrnih votivnih pločica - ex vota. Ove pločice prilagali su pomorci poslije nevolje na moru, kada bi se zavjetovali za spas svoga života. Rad su najčešće kotorskih zlatara. Crkva Gospe od Škrpjela broji zbirku od 2000 pločica. Veliki broj pločica nalazi se i u crkvi Sv. Mateje i u Bogorodičnom Hramu na Prčanju.

Treba pomenuti i radove kotorskih zanatlija na izradi oružja, pušaka i kubura. Zbirke oružja sačuvane su u zbirkama Muzeja grada Perasta i Pomorskog muzeja u Kotoru, dok se pojedini predmeti nalaze u privatnim zbirkama. Dio ovog fonda koristila je Bokeljska mornarica prilikom svojih memorijalnih obreda. Ističu se zanatlije koje su se bavile izradom mačeva i oklopa. Među njima poznato je ime Novaka Kovača i njegovog sina Marka Novakovića, koji se u dokumentima susreće sa titulom "ser". O značaju Kovača, od kraja XIV do početka XVI vijeka, svjedoči i grb Kovača iz tog vremena, na groblju samostana Sv. Franja na Gurdiću.

Krajem XVI ili na samom početku XVII vijeka oslikana je mala crkva Sv. Đorđa, na stijeni, iznad Orahovca. U to vrijeme ova teritorija nalazi se pod turskom vlašću. Oskudica i nemaština održavaju se i na zidnim slikama. Autor ovih zidnih slika bio je zoograf skromnog slikarskog znanja i obrazovanja koji se trudio da što bolje obavi posao koji mu je povjerila siromašna seoska sredina. Crkva na visokoj stijeni sa zidnim slikama u unutrašnjosti predstavlja poseban kulturno-umjetnički i estetski doživljaj. Sama crkva je i tačka vizure, hod do nje je izazov, a pogled ispred nje seže daleko u Zaliv. Crkva, iako grobljanska, djeluje i kao hodočasnička. Njen položaj, u vremenu u kojemu je nastala, imao je vjerovatno i odbrambeni i osmatrački značaj, jer je iz nje i ispred nje moguće sagledati okolinu i ulazak u Zaliv.

Napomene radi, renesansa se u Kotoru odrazila fragmentarno u arhitekturi i arhitektonskoj plastici i to najčešće u prepravkama i popravkama već postojećih objekata.

7.2.2.4. Period od XVII do XIX vijeka

Za razliku od renesanse barok je, tokom XVII i XVIII vijeka, obogatio grad i njegovu okolinu skulptorskim djelima. Karakteristika ovih skulptura je njihov religiozni karakter. U to vrijeme drveni oltari u crkvama, na ovom području, zamjenjuju se mermernim. Za nove mermerne oltare oslikavaju se oltarne pale, najčešće u tehnici ulja na platnu. Stari drveni oltari se sklanjaju ili uništavaju. U Bogorodičnom hramu na Prčanju sačuvana su dva drvena

oltara, s kraja XVII vijeka. Ovi oltari su preneseni iz stare parohijske crkve. Izvedeni su u duborezu, obojeni su i pozlaćeni. Pripisuju se školi Andrea Brustolana. Predstavljaju važno umjetničko i zanatsko ostvarenje i svjedočanstvo prelomnog momenta u vremenu i stilu, koji sa sobom nosi novu modu i uvodi upotrebu novog materijala. Među mnogim skulptorima baroka, čija djela se nalaze u Kotoru, Dobroti, Prčanju, Perastu, izdvaja se vajar Francesca Pensa, zvanu Kabjanka iz Venecije, koji je u periodu između 1704 i 1708. godine živio i radio u Kotoru. Njegova najznačajnija djela na ovom prostoru su skulptorsko rješenje relikvijara kotorske Katedrale i glavni oltari u crkvama Sv. Klare i Sv. Josipa. Među skulptorskim djelima, koja se čuvaju u Bogorodičnom hramu na Prčanju, treba izvojiti drveno Raspeće, izrađeno 1728. godine, rad Andrea Brustolana, Raspeće izrađeno u mermeru oko 1720. godine, rad Giovanna Piazzetta, kao i anđele izrađene u mermeru 1746. godine, djelo Giovanni Maria Morlaitera, najvećeg predstavnika skulpture venecijanskog rokoka.

Jedna od najvećih galerija slika barokne umjetnosti i jedinstveni barokni enterijer je unutrašnjost crkve Uznesenja Marijinog (Gospe od Škrpjela), na ostrvu kod Perasta. 68 slika na platnu kojima su obloženi zidovi i svod ove crkve djelo su Peraštanina, Tripa Kokolje (1661.-1713.). Sem unutrašnjosti ove crkve (slika i drvenog enterijera), Tripo Kokolja je oslikao više slika na platnu i drvetu, koje se čuvaju u drugim crkvama na ovom području. Izveo je i zidne dekoracije u secco tehnici u dijelu palate Zmajević (centralnu sobu sa oltarom i lođu), u unutrašnjosti crkve Sv. Ivana u Perastu. Dekorativno je riješio i unutrašnjost crkve Sv. Ane iznad Perasta. U ovoj crkvi je u secco tehnici slikao zidani oltar i oltarnu palu na kojoj su predstavljene Sv. Ana sa malom Marijom, Sv. Veneranda, Sv. Lucija i Sv. Katarina. Na ovoj oltarnoj pali se i potpisao u poetskoj varijanti na narodnom jeziku: "...v molitvach tvoiech spomenise od mene grasnica tripo cocoglia pitur molim." Pojava radova Tripa Kokolje u Perastu, krajem XVII i početkom XVIII vijeka, ima veliko lokalno značenje. Njegovo slikarstvo i sami radovi, koji traju 10 godina, unose novi duh u ovo malo primorsko mjesto.

U to vrijeme, zahvaljujući kapitalu, koji stižu ploveći i trgujući na jedrenjacima, pomorci u ovom području grade palate za svoje porodice.

U palatama najčešće na prvom spratu formiraju salone i to po uzoru na mletački princip, četiri sobe i salon ("quattro stanze, un' salon"), sa oslikanim i dekoriranim tavanicama. Danas imamo ostatke zidnih dekoracija salona porodica Visković i Mazarović u Perastu, Tripković u Dobroti i Florio - Luković na Prčanju). U salone se unosi namještaj po modi toga vremena, slike koje odgovaraju namještaju, ukusu i potrebama vlasnika, zlatom vezene tkanine i razni ukrasni i upotrebni predmeti, najčešće iz Mletaka. Mobilijar nekih od ovih salona danas je našao svoje mjesto u Pomorskom muzeju u Kotoru i to mobilijar salona porodice Florio - Luković iz Prčanja i porodice Ivelić iz Dobrote, a mobilijar salona porodice Visković u Muzeju grada Perasta, dok su mnogi nažalost rasuti po cijelom svijetu. U to vrijeme kako u salone novih palata tako i u crkve na ovom području stiže veliki broj slika iz Mletaka, među kojima i slike Ticijanove i Veronesove škole.

U kotorskoj Katedrali čuvaju se: oltarska pala "Raspeće", rađena u tehnici ulja na platnu, rad Jakopa da Ponte Basano (1510-1592), slika na drvetu «Sv. Bartolomej apostol, Sv. Juraj i Sv. Antonino», Hieronima da Santa Kroče (XVI vijek), oltarska pala "Sv. Ursula", rad mletačkog slikara Pijetra de Koster (1612-1702). U crkvi Sv. Klare čuva se slika španskog slikara Luisa de Moralesa (1509-1586), jedina od tog majstora u našim krajevima. U crkvi Sv. Mateje u Dobroti čuva se slika na dasci, Bogorodica sa djetetom, rad Bellinija. Djela Pavla Veronezea, Karla Dolčija, Ivana Solimana i Franza Potence nalaze se u crkvi Sv. Eustahija u Dobroti. Među slikama Bogorodičnog hrama na Prčanju izdvaja se slika na platnu, rad Domenika Tintoretta (1560-1636.), Molitva Hristova u Getsemanskom vrtu, zatim slika Antonia

Balestre (1666-1746.), Žrtva Adelova.

Istovremeno, dok Tripo Kokolja radi slike za crkvu Uznesenja Marijinog na ostrvu Gospe od Škrpjela, u neposrednoj blizini, u Risnu, počinju da djeluju slikari koji se konceptijski i stilski oslanjaju na vizantijsku tradiciju, na vizantijske uzore, preuzimaju vizantijske tehničko-tehnološke karakteristike slikarstva. Oni slikaju na dasci, a uporedo rade i kvalitetne i osobene drvoreze (dveri, nadverja, raspeća, djelove deizisnih ploča itd.). Karakteristika njihovih drvoreza je kombinacija primjene boje i to crvene i pozlate. Njihovo slikarstvo je spontano, naivno i djeluje prisno na posmatrača. Bogato je epskim repertoarom, dopadljivim portretima i čistim koloritom sa ekspresivnim akcentima. Ova stilski povezana grupa slikara i rezbara djeluje, na ovom području, skoro tri vijeka, od XVII do kraja XIX vijeka. Slikarsko i zanatsko umijeće prenosi se sa oca na sina. Njihovo dugo trajanje znači na jednoj strani da su bili popularni i da su imali klijentelu, a na drugoj strani ova grupa slikara i rezbara predstavlja i poseban kulturološki fenomen. Njihovi radovi sačuvani su u crkvi Sv. Petra i Pavla u Risnu, na ikonostasu u crkvi Sv. Luke u Kotoru, u riznici manastira Banja kod Risna, u Zbirci Srpske pravoslavne crkve u Kotoru i u zbirkama mnogih privatnih kolekcionara. U istoriji slikarstva poznati su pod nazivom "Bokokotorska slikarska škola". Ikonostas u crkvi Sv. Luke, u sadašnjem izgledu predstavlja kanonski logičnu improvizaciju od zatečenih ikona. Od prvog dokumenta o službi pravoslavne liturgije u ovoj crkvi, iz 1648. godine, do posljednjih intervencija i konzervatorskih radova izvedenih na ikonama 1984. godine, ikonostas je u više navrata mijenjao izgled. Najstariji djelovi ikonostasa, Raspeće, nadvernik i carske dveri, radovi su slikara Bokokotorske slikarske škole. Raspeće sa likovima Bogorodice i Sv. Jovana Bogoslova i nadvernik rad su Dimi-trija Daskala (kraj XVII ili sami početak XVIII vijeka). Prestone ikone na ikonostasu nijesu datirane, ni stručno obrađene. Ikonostas u kapeli Sv. Spiridona, prezidanoj pri sjeveroistočnom uglu crkve Sv. Luke nastao je kada i sama kapela, osamdesetih godina XVIII vijeka. Prilagođen je unutrašnjem odnosu površina kapele širini između naosa i oltara. Određenu posebnost ovog ikonostasa čine jednokriline carske dveri sa predstavom Hrista, kao velikog Arhijereja. Ikonostas u kapeli Sv. Spiridona predstavlja skladnu i originalnu ikonopisnu cjelinu. Zanatski je dobro urađen. Osoben je i po prikazu predstave - Bogorodica izvor života. Ova predstava je česta u jadranskom podneblju, ali je skoro nepoznato prikazivanje ove scene u sastavu ikonostasa. O autoru ovog ikonostasa nemamo podataka. Djelo je slikara koji radi u duhu Kriške slikarske škole. Sa tog aspekta ovaj ikonostas, kao cjelina je svjedočanstvo o preplitanju različitih kulturnih vrijednosti u istom objektu.

7.2.2.5. Period od XIX do XX vijeka

Tokom XIX vijeka kulturno-umjetnički i zanatski pečat ovom području dali su lokalni umjetnici. Domaći slikar Josip Kljaković je naslikao slike na svodu crkve Sv. Eustahija u Dobroti. Na ovim slikama prikazan je život Sv. Eustahija. Slikar Špiro Đuranović iz Đurića, krajem XIX vijeka naslikao je ikonostas u već pomenutoj crkvi Sv. Đorđa iznad Orahovca. Đuranovićev rad su i slike na platnu na plafonu crkve Sv. Klare unutar starog urbanog jezgra Kotora. U crkvi Sv. Ilije u Gornjem i Sv. Marije u Donjem Stolivu nalazi se nekoliko slika slovenačkog slikara Josipa Tominca. U pravoslavnoj crkvi Rođenja Bogorodice (Sv. Gospođa) u Perastu sačuvan je originalni enterijer sa ikonostasom, ikonama i horskom galerijom iz druge polovine XIX vijeka. Ikonostas u crkvi Sv. Nikole u Kotoru, u današnjem izgledu formiran je poslije 1907. godine. Ikonostas se sastoji od 26 ikona. Prestone ikone su starije, naslikane su krajem XIX vijeka, rad su Franca Ziglera, češkog slikara, i uklopljene su u novi ikonostas.

Prema crtežu u boji za prestonu ikonu Sv. Nikole, za ovaj ikonostas (Franca Ziglera), u Veneciji je 1908. godine složen mozaik. Mozaik je uložen u timpanon nad portalom crkve Sv. Nikole 1909. godine. Ovaj mozaik predstavlja prvi noviji primjer izrade mozaika na ovom području. Za razliku od ranije pomenutih rimskih mozaika koji su izvedeni od kamenih kockica ovaj mozaik je izveden od kockica staklene paste.

Krajem XX vijeka nastalo je još nekoliko mozaika, izvedenih kombinacijom kamena i staklene paste i to na zidovima crkve Sv. Eustahija u Dobroti. Rad su hrvatskog slikara Eda Murtića. Osim ovog djela i druga djela savremenog slikarstva, vajarstva i primijenjene umjetnosti našla su mjesto u Područja Kotora. U Bogorodičnom Hramu na Prčanju čuvaju se djela Ivana Meštovića, Tome Rosandića, Vanje Radauša, Nebojše Mitrića, Mihaila Tomića, Mila Milunovića i drugih. Bronzana vrata na crkvi Uznesenja Bogorodice na ostrvu Škrpjelu, preko puta Perasta, izradio je savremeni skulptor Kosta Angeli Radovani. Bronzana vrata na crkvi Sv. Marije u Starom gradu Kotoru, na kojima su predstavljene scene iz života Blažene Ozane, izradio je slikar i skulptor Vasko Lipovac. Vitraž u kotorskoj Katedrali, na putu prema Relikvijaru djelo je Ivana Dulčića. Ova savremena djela svjedoče o kontinuitetu formiranja uslova za održavanje i stvaranje novih vrijednosti Područja Kotora.

7.2.3. Pokretna kulturna baština

Djela koja odražavaju kontinuitet civilizacija, epoha i stilova, od 55 vijekova, od praistorijskih nalaza kroz pictores grece, dobrotsku čipku, bokokotorsku likovnu školu, kotorsko zlatarstvo, rukopise, inkunabule, knjige, publikacije, arhivsku građu, su segmenat koji Područje Kotora čini dijelom kulturne baštine čovječanstva.

Mnoga pokretna kulturna dobra su integralni dijelovi objekata u kojima se nalaze i svojim vrijednostima doprinose značaju objekata u kojima se čuvaju.

Najveći dio pokretnog kulturnog fonda, na Području Kotora, smješten je u **Pomorskom muzeju Crne Gore**, Muzeju grada Perasta, Istorijskom arhivu u Kotoru, Biskupskoj biblioteci, Biskupskom arhivu, Franjevačkoj biblioteci i Biblioteci i Arhivu Srpske pravoslavne crkve u Kotoru, kao i drugim sakralnim i profanim objektima, u čijem se sastavu nalaze.

Istorijski arhiv Kotor sadrži oko 1 km građe i to 152 fonda, u dužini od 745,64m i 37 zbirke, u dužini od 17,36m. Najstariji dokument je pergamena iz 1309. godine, pisana na latinskom jeziku, gotičkim slovima.

Javna Ustanova Muzej Kotor broji oko 2 500 muzejskih predmeta koji su podijeljeni u četiri zbirke i to istorijsko-umjetničku, etnografsku, pomorsku i memorijalnu zbirku porodice Visković.

Arhiv muzeja grada Perasta broji preko 1500 naslova (arhiv opštine Perast od 1441-1945 godine, arhiv osnovne škole Perast od 1871-1950 godine, porodični arhiv Visković od 1457-1927.godine, biblioteka porodice Balović, biblioteka porodice Krklec, biblioteka don Antona Miloševića, biblioteka Muzeja grada Perasta).

Istorijski muzej broji oko 1000 muzejskih predmeta od 3500 godine p.n.e. do kraja Drugog svjetskog rata. Dio ovih predmeta je izložen kao stalna postavka Kotorskog lapidarijuma u crkvi Sv. Mihaila u Kotoru. Na osnovu arheoloških nalaza koji u rezultat kontinuiranih arheoloških kampanja na području Kotora i Risna procjenjuje se da bi ova zbirka mogla da broji oko 10000 muzejskih predmeta.

Galerija solidarnosti raspolaže fondom od 382 umjetnička djela (ulja na platnu, grafike, crteži, mozaici, seriografije, skulpture, tapiserije i umjetničke fotografije), koji je nastao putem poklona umjetnika iz svih krajeva bivše Jugoslavije i inostranstva kao pomoć Crnoj Gori poslije zemljotresa 1979. godine.

Pomorski muzej Crne Gore Muzejski fond je sistematizovan u četiri zbirke i to: pomorsko-tehničku (157 predmeta); umjetničku (370 predmeta); narodne nošnje, nakita i oružja (472 predmeta) i narodnog pokućstva i posuđa (402 predmeta). Muzej izdaje stručni časopis iz oblasti istraživanja i zaštite pomorske tradicije Godišnjak Pomorskog Muzeja.

Prošle, 2010. godine izašao je dvobroj LVII-LVIII.

7.2.3.1. Knjižni fond

Papir je najbrojniji, a i jedan od najvrijednijih, segmenata kulturnih vrijednosti pokretne baštine Područja Kotora. Čine ga arhivski dokumenti, spisi, diplome, fotografije, knjige, slike na papiru i drugo. Najvrijedniji dio ovog fonda čuva se u Istorijskom arhivu u Kotoru, Biskupskoj biblioteci, Biskupskom arhivu, Franjevačkoj biblioteci i Biblioteci i Arhivu Srpske pravoslavne crkve u Kotoru.

Dokumenti koji se čuvaju u Istorijskom arhivu u Kotoru datiraju od 1309. godine u hronološkom rasponu do današnjih dana. Najstariji dokument je pergamena iz 1309. godine. Pisana je latinskim jezikom gotičkim slovima. Pisao ga je notar kotorske komune Petar Vitin. Dokument ima kulturne vrijednosti zbog: oblika i rasporeda slova, načina na koji su naneseni znaci i djeluje kao crtež. Fondovi i zbirke arhivske građe u Istorijskom arhivu Kotora tretiraju

sljedeću problematiku: upravu, pravosuđe, vojsku, prosvjetu, kulturu i nauku, socijalne i zdravstvene ustanove, privredu i bankarstvo, društveno - političke organizacije, društva i udruženja, crkve, porodične i lične arhivske fondove, zbirke i ostalo.

U vlasništvu Biskupskog Ordinarijata, u Biskupskoj biblioteci i Biskupskom Arhivu, sačuvane su veoma vrijedne knjige i arhivalije. Knjižni fond čine knjige od XVI do XX vijeka, među njima zbirka od 500 rukopisnih knjiga. Veliki broj knjiga, koji se odnosi na period od XVI do XIX vijeka, su unikatna izdanja ili bibliofilski rariteti. Ovaj dio fonda kvalitetno i gotovo kompletno je zastupljen u temama koje obrađuju lokalnu problematiku iz istoriografije, likovne umjetnosti, književnosti, folkloru, naučno-tehničke misli itd. Biskupski arhiv čini arhivski fond, dužine 100 m. Datira od 1434. godine u kontinuitetu do današnjih dana. Franjevačka biblioteka ima fond od preko 100 inkunabula (XV vijek) i veliki broj starih latinskih knjiga. Radi se u prvom redu o djelima klasika teološke misli 80-tih i 90-tih godina XV vijeka (Augustin, Bernard, Bonaventura, Petrarka), zatim o medicinskim knjigama, knjigama iz muzikologije i dr. Značajno je istaći da se u ovoj biblioteci čuva knjiga kotorskog teologa i pisca prve polovine XVI vijeka, Dominika Buće. Knjige su uglavnom pisane na latinskom jeziku, slova su gotička, najčešće velike grafičke ljepote, često velikog formata (čak i preko 30x2 cm), perfektno umjetničke i zanatske izrade, ponekad sa raskošnim inicijalima koji su presvučeni listićima zlata.

Najznačajniji knjižni fond Srpske pravoslavne crkve čini biblioteka sa 10.000 knji-ga, dijelom teološka, a pokriva izdavačku djelatnost na teritoriji bivše Jugoslavije, tokom XVIII i XIX vijeka. Biblioteka sadrži dvije kvaziinkunabule, veliki broj bibliostilskih vrijednosti i zbirku rijetkih vrijednih časopisa. Posebnu cjelinu čini kompletna biblioteka episkopa Gerasima Petranovića sa oko 400 rariteta. Arhiv Srpske pravoslavne crkve čini 14 fondova sa 379 fascikli, 163 pomoćne knjige i 23 kutije neobrađenog materijala. Arhivski materijal datira od 1811. godine i odnosi se na podatke o Boki i Dalmaciji, pretežno crkvenog i istorijskog karaktera. Posebnu vrijednost predstavljaju spisi i muzikalije SPD "Jedinstvo", muzikalije "Srpske muzike", spisi Društva "Sv. Đorđe" kao i spisi Srpske muške i Srpske ženske fondacionalne škole.

Dio fonda sačinjavaju i biblioteke Pomorskog muzeja i Muzeja grada Perasta, a važan kulturno segment ovih fondova čine diplome, povelje, brodske knjige, isprave i spisi, kao i crteži i slike jedrenjaka na papiru i zbirke fotografija, najčešće prezentovani kao muzejski predmeti.

7.2.3.2. Tekstilni fond

Vež i tkanje je jedna od veoma starih djelatnosti na području Kotora. Posebno mjesto po svojoj umjetničkoj vrijednosti ima čipka, naročito zbirka dobrotске čipke u crkvi Sv. Eustahija u Dobroti. Ova zbirka se sastoji od 52 predmeta i prikazuje razvoj bijelog tekstilnog dekora od XVI do sredine XIX vijeka. To su oltari, ručnici, misne košulje i nekoliko fragmenata visoke čipke. Ni zbirka od 30 primjeraka sačuvana u crkvi Sv. Nikole u Perastu, po ljepoti i značaju ne zaostaje mnogo za poznatom dobrotskom čipkom. U katedrali Sv. Tripuna čuva se desetak vrijednih primjeraka čipki, dok crkva Bogorodičin hram na Prčanju posjeduje tri kvalitetne albe (dvije briselske čipke s kraja XVIII vijeka i jednu venecijansku čipku ("Punto di Burano" iz XVII vijeka) i četiri oltarnjaka sa veoma vrijednom čipkom. Osim navedenih primjeraka u crkvama Biskupskog ordinarijata sačuvan je i veći broj votivnih predmeta etnografskog karaktera, dijelovi narodne nošnje, procesionalni baldahini, kao i veći broj manjih dijelova crkvene odežde, koji imaju ogromnu zanatsku vrijednost, a od kojih mnogi zbog ručnog veza i izrade imaju znatnu umjetničku vrijednost.

Tekstilni fond zbirki Pomorskog muzeja i Muzeja grada Perasta sačinjavaju nošnje i dijelovi nošnji, ratne i druge zastave kao i pojedinačni primjerci tekstilnih predmeta. Sa aspekta kulturnih vrijednosti značajni tekstilni fond čine nošnje "Bokeljske mornarice" koje su mornari i oficiri ove organizacije koristili prilikom obreda.

Tekstilni fond Srpske pravoslavne crkve nije veliki po broju primjeraka ali je veoma značajan po svojoj istorijskoj, zanatskoj i umjetničkoj vrijednosti i čine ga primjerci crkvene odežde iz perioda od XVII do XIX vijeka, zastave i sl.

7.2.4. Nematerijalna kulturna baština

Jedan od bitnih segmenata vrijednosti Područja Kotora čine brojna ljudska umjeća, izražaji, vještine, izvođenja i kulturne manifestacije, koje se smatraju nematerijalnom kulturnom baštinom Područja Kotora.

Tipični mediteranski grad Kotor, vezan brojnim ekonomsko-kulturnim vezama sa italijanskim, grčkim, levatinskim i španskim gradovima, još od ranih vremena naslijedio je tradiciju **pučkih zabava** koje su se odvijale na ulicama i trgovima. U kotorskim dokumentima od XV vijeka nalazimo pojam "korizma", što je vezano za pojam "mesopust" i **karnevalske fešte**, u vezi sa tim strogim uskršnjim postom. Na improvizovanim scenama po gradskim pjacetama gostovale su grupe stranih ili domaćih zabavljača, svirača, pjevača i glumaca u izvodjenju tipičnih srednjovjekovnih prikazanja legendi uz baklje. Vrhunac godišnjih slavlja predstavljala je povorka zakrabiljenih maski, najčešće po italijanskim uzorima, sa centralnom figurom karnevalskog tipa - Krnjom, u kome su bila sublimirana i akcentirana sva zla i nedaće, koje su morile građane tokom protekle godine.

Tokom XIX vijeka pa sve do Prvog svjetskog rata, po zapisima gradskog hroničara, majstora Romea Fiorellia, održavane su redovne karnevalske svečanosti sa povorkom maski, Krnjom i njegovom udovicom, koja ga je oplakivala, te sudijama, tužiocem i advokatom, čije su uloge bile jasno naglašene. U periodu između dva svjetska rata karnevalske fešte su počele postepeno da dobijaju satirično-politički karakter. Tradicija karnevalskih fešta, prekinuta u periodu Drugog svjetskog rata, nastavljena je početkom 60-ih godina i traje sve do danas.

Svake godine se radi nova figura Krnje i piše novi scenario suđenja, a tradicionalne karnevalske fešte u Kotoru su izrasle u najveću manifestaciju ove vrste u Crnoj Gori.

Gospa od Škrpjela, vještačko ostrvce ispred Perasta, sa istoimenom crkvom, nastalo je nasipanjem kamenja i potapanjem starih i zaplijenjenih brodova natovarenih kamenom oko morske stijene, hridi (u narodu - škrpijel).

Običaj nasipanja ostrva zadržao se i danas u vidu procesije čamaca, svakog 22. jula - **fašinada**, kad lokalno stanovništvo istovaruje kamenje i proširuje površinu ostrva.

Tripundan je najznačajnija **religijska svečanost** u Boki, koja se održava još od devetog vijeka, a vezana je za kult svetog Tripuna, koji je umro mučeničkom smrću u vrijeme rimskog cara Decija, u trećem vijeku. Kult svetog Tripuna je veoma snažan u Kotoru, Boki i Bariju, a dao je posebno obilježje Kotoru. Mošti svetog Tripuna donesene su u Kotor 809. godine, pa ovaj grad dobija svete mošti prije Dubrovnika, Zadra i Barija. Predanje govori da je Kotorska mornarica učestvovala u dočeku broda sa moštima sveca, 13. januara 809. godine, a njeno učesće u proslavi zadržalo se do danas. Kotorski plemić, Andrija Saracenus početkom IX vijeka podigao je Tripunu u čast crkvu o kojoj svjedoči vizantijski car-pisac Konstantin Porfirogenet, a nakon zemljotresa 1979. godine, u toku istraživanja Katedrale, nađeni su njeni arheološki ostaci. Tripundanske svečanosti počele su u Kotoru 27. januara 1067. godine - pohvalama svetom Tripunu, zaštitniku Kotora i kotorske Biskupije, koje bi pročitao mladi admiral Bokeljske mornarice. Tog dana, uz zvuke kola svetog Tripuna, podignuta je na jarbol katedrale 1192. godine, prvi put bijela zastava sa likom sveca. Proslave su počinjale u februaru svetom misom u kotorskoj Katedrali i blagoslovom sveca, te svečanim prenosom relikvijara i kadđenjem svetih mošti.

Bokeljska mornarica je drevna organizaciona struktura, koja je nadživjela duboke i burne društveno-ekonomske i političke promjene i smjene uprava, ostajući XIII vijekova vezana za more, pomorce i tradiciju. Uklapala se u srednjevjekovni način života grada, od Vizantije do danas, opstajala i živjela po svojim statutarnim normama kroz sve istorijske mijene. U njoj, ili u saradnji s njom, strujao je veliki dio života Kotora, kroz brojne oblike cehovsko - pomorskih djelatnosti, žive trgovačko-privredne aktivnosti, raznih podviga, antipiratskih akcija, uz konstantno njegovanje narodne nošnje i kola, kao i bratske povezanosti njenih članova. "Fides et Honor" znak Bokeljske mornarice, predstavlja znak dugog trajanja i kontinuiteta, znak raspoznavanja kulturnog identita Boke Kotorske.

7.2.4.1. Pozorišno stvaralaštvo

Prvi počeci pozorišnog života, zabilježeni su još u srednjem vijeku. U Kotoru su, kao i u većini evrpskih gradova toga vremena, početkom XV vijeka, u vrijeme crkvenih praznika, prikazivane pozorišne predstave religioznog karaktera ispred katedrali Sv. Tripuna. Ali, prvo svjetovno pozorište Kotor dobija tek 1808. godine, kada za tu namjenu dobija vlastitu zgradu od francuskih okupacionih vlasti. Nakon 1814. godine i okupacije Boke Kotorske od strane Austrije predstave u pozorištu su najčešće bile izvođene na njemačkom, a zatim na italijanskom jeziku. Od 1860. godine one su se igrale na narodnom jeziku.

7.2.4.2. Muzičko stvaralaštvo

Arhivski podaci o kotorskim orguljama iz 1488. i "Oktoih", "Psaltir" i druge crkvene knjige, štampane na Cetinju ili Obodu izmedju 1494. i 1496. najstariji su značajni tragovi

muzičke kulture u Crnoj Gori. Sedam velikih liturgijskih inkunabula venecijanskog izdavača L. A. Djunte s kraja XV i početka XVI vijeka, sačuvanih u samostanu Sv. Klare u Kotoru, kao i 15 orgulja gradjenih kasnije na Crnogorskom primorju, ukazuju na kontinuiranu crkvenu muzičku praksu u našim krajevima. Osnivanje franjevačke “škole pjevanja” u XIX vijeku u Kotoru, uslovalo je i prve pokušaje stvaranja na području duhovne muzike.

I pored njegovanja horske muzike i povremenog okupljanja grupa tamburaša i duvača, svjetovna muzička praksa gotovo do polovine XIX vijeka najviše živi u narodnoj pjesmi i igri.

7.2.4.3. Književno stvaralaštvo

Prvi književni zapisi na području Kotora potiču iz IX vijeka i to su **Andrijacijeva “povelja”** o izgradnji crkve svetog Tripuna i **Legenda o prenosu moštiju Sv. Tripuna**. Ova dva zapisa su ustvari prepisi nastali najvjerojatnije početkom mletačke vladavine ovim područjem.

Zapis episkopa Grimoalda nastao između 1090. i 1124. godine, u vrijeme dok se on nalazio na čelu Katorske episkopije pokazuje kako se u nekim vidovima odvijao crkveni, ali i svakodnevni život tokom ranog srednjeg vijeka u Kotoru.

Za političku i društvoekonomsku istoriju srednjovjekovnog Kotora između 1166. i 1200. godine, važni su **dokument o posvećenju katedrale Sv. Tripuna** iz 1166. godine, **zapis o izgradnji crkve Sv. Luke** iz 1195. godine, koji je uklesan nad portalom ove crkve kao i **Isprava o obuzdavanju zelenaških kamatnih stopa** iz 1200. godine. Ova isprava istovremeno predstavlja i jednu od najstarijih notarskih isprava grada Kotora.

Među brojnim **zapisima na kamenu** treba izdvojiti one koji su nastali tokom XIII i XIV vijeka koji nose važne podatke o istorijskom razvoju grada ili nježne poetske poruke o kojima se može govoriti kao o prvim lirskim zapisima.

Sve kotorske srednjovjekovne crkve u svojim zidovima ili podovima nose neku uklesanu poruku, a ove poruke predstavljaju istovremeno i fragmente srednjovjekovnog književnog stvaralaštva.

Treba podsjetiti da se mnogobrojni književni zapisi nalaze i među sačuvanim **dokumentima kotorskog arhiva**.

Početkom XIV vijeka nastao je **Statut grada Kotora**, jedno od najznačajnijih pravno-istorijskih djela, među izvorima te vrste na istočnoj obali Jadranskog mora. On je podijeljen na 439 poglavlja, od kojih je 90 datirano.

Važno je spomenuti i **natpise na zidnim slikama** od kojih tokom XV vijeka treba izdvojiti trojezični natpis (staroslovenski, italijanski i grčki), ispisan 1451. godine, u unutrašnjosti crkve Svete Gospe u Mržepu i natpis ispisan na narodnom jeziku u isto vrijeme ispod predstava Svetog Martina i Svete Katarine u crkvi Sv. Ane u starom gradu Kotoru. Ova pojava u Kotoru tokom XV vijeka nije rijetka. Podatke o održavanju službe na „slovenskom jeziku po latinskom običaju“ nalazimo i u arhivski dokumentima.

Krajem XV vijeka u Veneciji radi štampar **Andrija Paltašić** (kotoranin), koji iako okružen snažnim uticajem italijanske humanističko-renesansne kulture ostaje privržen Kotoru i Boki. Na knjigama koje štampa potpisuje se kao Andrija, sin Jakovljević iz Kotora. Time je ljubiteljima knjige širom Zapada skretao pažnju na postojanje jednog malog grada na slovenskom jugu.

Početkom XVI vijeka, Renesansa je dala burne podsticaje i rad na knjizi, prvenstveno poetskoj i teološkoj razvio se u ovoj maloj sredini više nego što se moglo očekivati. U Kotoru se za relativno kratko vrijeme javila prava plejada pjesnika, ali su se svi odreda, i u svemu što je bilo važno, povodili za biranim uzorima rimske ili italijanske književnosti, čak i stvarajući ne na svom, narodnom, „slovenskom“, već na ovim, formalno stranim jezicima, koji za njih ipak nijesu bili strani.

Najznačajniji kotorski pjesnici renesansnog XVI stoljeća, koji čine svojevrsan tripti-

hon čitavim nizom međusobno bliskih ili zajedničkih obilježja, jesu **Đorđe Bizanti**, **Ljudevit Paskvalić** i **Ivan Bona Bolica** (spjev „Opis zaliva i grada Kotora“). Ovi pjesnici ogledali su se na dva uslovno rečena strana jezika, latinski i italijanski i u dva osnovna poetska tipa, u lirici i epici.

U XVII vijeku sve vidniju ulogu u književnosti uz Kotor dobijaju i ostala mjesta Boke Kotorske, Perast, Prčanj, Dobrota, na primjer, kojima ostvareni ekonomski uslovi, dostignuti stepen društvenih odnosa i kulturne prilike omogućavaju da postanu mala središta civilizovanog života i da daju svoj vidan i osobenim bojama obojen doprinos. U to vrijeme nastaju najraniji umjetnički stihovi na narodnom jeziku

U Perastu su tokom XVII i XVIII vijeka nastali rukopisi značajni za proučavanje ovog područja. U XVIII vijeku, jedna od najznamenitijih i najintrigantnijih osoba kulturnog života bio je Peraštanin **Vicko Zmajević** (sveštenik, pisac, polemičar).

U novom svijetu, tokom XIX vijeka Kotor i Boka se u književnosti tretiraju više kao mjesta inspiracija književnika izvanjaca nego kao duhovne tačke oslonaca domaćih stvaraoca.

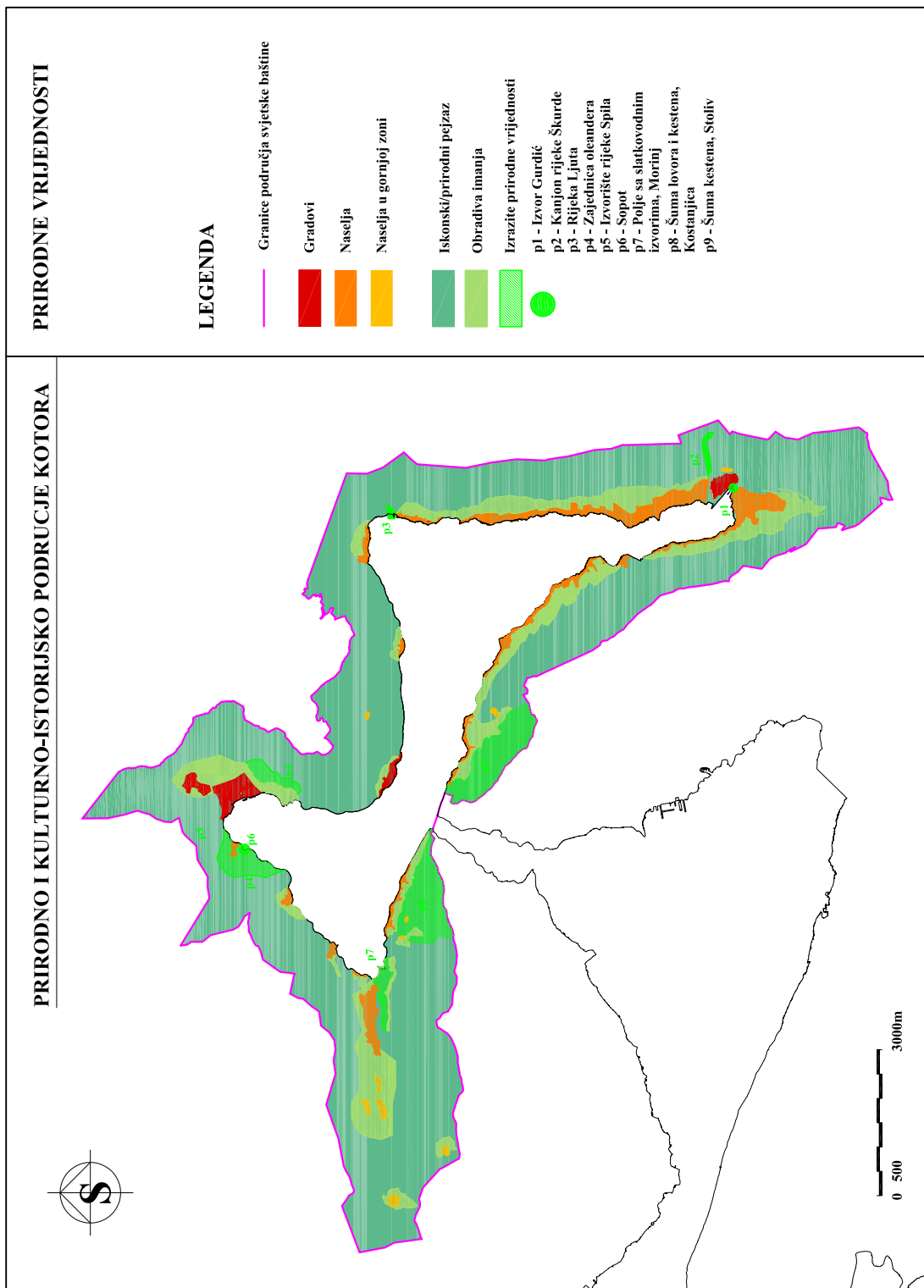
7.3. PRIRODNE VRIJEDNOSTI

Područje unutrašnjeg Bokokotorskog zaliva svojim geografskim položajem pripada jugoistočnom dijelu Jadranskog primorja, a jugozapadnom dijelu Crne Gore i obuhvata površinu od oko 470 km². Od spoljašnjeg dijela Zaliva (topljan-sko tivatskog), odvojeno je grebenom Devesilje na sjeverozapadu i Vrmcem na jugoistoku. Prodorom Verige, koji od sjeverozapada prema jugoistoku presjeca devesiljsko-vrmački greben, ova dva zaliva spojena su u jedinstven splet zaliva i prodora čiji su pravci pružanja upravni jedni na druge.

Sa geomorfološkog aspekta Kotorsko risanski zaliv je veoma razgranat. Njega sačinjavaju tri manja zaliva od kojih se Morinjski i Risanski nalaze na sjeverozapadu, a Kotorski na njegovom jugoistočnom dijelu. Prva dva zaliva ne zalaze duboko u kopno, dok treći, Kotorski, zalazi veoma duboko u karstnu masu zaleđa. Proširenje prema Orahovcu daje ovom zalivu izgled trougla čija se tjemena mogu označiti na sjeverozapadu linijom koja spaja Verige i Perast, na jugoistoku Kotorom, a na sjeverozapadu Orahovcem. Osim u horizontalnom, ovo područje je naročito raščlanjeno u vertikalnom pravcu. Idući od jugozapada ka sjeveroistoku visina udolina stalno se povećava a naročito u tim pravcima raste visina okolnih grebena i odsjeka kojima je zaliv oivičen sa svih strana. Tako njegovu sjevernu granicu predstavlja odsjek i greben koji se pružaju od zapada ka istoku. Sa grebena se diže Radoštak (1446 m) i Kason (873 m) te se po njima može nazvati radoštačko-kasonska. Južno od ovog odsjeka leži morinjsko-kamenska udolina koja se takođe pruža od zapada ka istoku. Prema istoku zaliv je ograničen odsjekom iznad kojeg leži Njeguška površ visoka 909 do 920 m. Sa nje se, kao najveća uzvišenja, dižu Pločnik (1228 m) i Mravinjak (1339 m). Južno od morinjsko-kamenske udoline pruža se Svetonikoljski greben, koji se preko više vrhova (Varda 613 m, Jeremino brdo 716 m i Rid 558 m), strmo spušta preme Verigama, dok se istočno od ovog prodora nastavlja greben Vrmca sa vrhovima Boljun (487 m), Velji vrh (712 m), Vrmac (765 m) i Čisti vrh (616 m) koji zatvaraju Kotorski zaliv sa južne i jugoistočne strane. Sa pomenutih visova spuštaju se strmi odsjeci gotovo do same obale mora.

7.3.1. Florističko-faunistički aspekt

S obzirom na dominantni uticaj mediteranske klime u florističkom i vegetacijskom pogledu Bokokotorski zaliv predstavlja veoma raznovrsno i specifično područje, ne samo u Crnoj Gori, već i šire u odnosu na istočnu obalu Jadranskog mora. Florističke specifičnosti ovog područja još su naglašenije usljed visokih planina koje ograničavaju Bokokotorski zaliv. To dalje uslovljava vertikalnu stratifikaciju flornih i vegetacijskih elemenata od nivoa mora do najvećih vrhova okolnih planina.

U biljnom i geografskom pogledu, područje Boke Kotorske, nalazi se na prelazu između zone eumediteranske zimzelene vegetacije i zone termofilne submediteranske listopadne vegetacije. Takav položaj kao i veoma raznorodni fiziografski uslovi, doprinijeli su da se na ovom, relativno malom prostoru, razvije veći broj biljnih zajednica, kao i raznolike rijetke florističke vrste, među kojima su najznačajnije fitocenuza lovora (*Laurus Nobilis*), rijetko prirodna staništa oleandera (*Nerium oleander*) i fitocenuza bora, munika (*Pinus leucodernis*) Floristički sastav ovih zajednica i njihovo stanje, odnosno stepen očuvanosti ili degradacije, je veoma heterogen. U većini slučajeva, zbog intenzivnog antropozoogenog djelovanja u toku dugog vremenskog perioda, erozivnih sila i drugih faktora, ove zajednice su danas zastupljene u svojim degradacionim oblicima.

Ukupan broj vrsta i podvrsta je 834, što predstavlja 27% ili $\frac{1}{4}$ od cjelokupne flore Crne Gore. U taksonomskom spektru najzastupljenije su familije Fabaceae (10.75%), Poaceae (10.17%), Asteraceae (9.47%), Lamiaceae (5.31%), Brassicaceae (4.39%) i Apiaceae (4.27%). Najzastupljeniji rodovi su: *Trifolium* (2.66%), *Vicia* (1.62%), *Euphorbia* (1.62%), *Carex* (1.39%), *Satureja* (1.39%) i *Medicago* (1.27%).

Od endemskih vrsta faune najkarakterističniji je puž *Clausilia Chatharensis*, koji živi na Bedemima Kotora.

7.2.2. Akvatorij

Područje Kotorsko-risanskog zaliva obuhvata unutrašnji dio Bokokotorskog zaliv, koji predstavlja posebnost na Mediteranu, dok se akvatorij Kotorsko-risanskog zaliva, po svojim specifičnim biohemijskim svojstvima razlikuje i od spoljašnjeg dijela Zaliva i od otvorenog mora. Ukupna površina Bokokotorskog zaliva iznosi 87,33 km² od toga Kotorskog 16, 3 km² a Risanskog 8.05 km². Dužina obalne linije Bokokotorskoga zaliva je 105.7 km, od čega obalna linija Kotorskog zaliva iznosi 25 km, a Risanskog 12.6 km. Ovom najjuvučenijem dijelu zaliva pripada 644.085.782 m³ vodene mase, što predstavlja približno 27% od ukupnog volumena Bokokotorskog zaliva. Prosječna dubina Kotorskog zaliva iznosi 26 m (max. 52 m), a Risanskog 25,7m (max. 36m). Okružen je relativno visokim planinama, koje se protežu duž obale. Zaleđe ovog dijela zaliva predstavlja region sa najvećom količinom padavina u Evropi (5000-5500mm/godišnje). Padavine su raspoređene tipično mediteranski, sa maksimumom u zimskom periodu i minimumom u ljetnjem.

Geografski položaj zaliva uslovio je da je more uglavnom tiho, ali sa izvanredno raznolikim i specifičnim životom, koji je uslovljen velikim brojem izvora, vrulja, potoka, i manjih rječica koje se ulijevaju u njega. Ovi faktori dovode do intenzivne dinamike vodenih masa, ali samo u površinskom sloju, do oko 5m dubine, što je najviše izraženo u vrijeme maksimalnih dotoka slatke vode (zima i proljeće, kada su padavine najobimnije). Kišna sezona počinje u novembru i traje do kraja aprila. U tom periodu dominiraju južni vjetrovi, no u periodu od januara do marta zna da duva bura, sjeverni vjetar. Zbog zatvorenosti, odnosno velike usječenosti u kopno u Zalivu, naročito Kotorskom, se ne mogu razviti veliki talasi. Vrijednosti temperature, saliniteta i gustine morske vode su pod velikim uticajem hidrometeoroloških parametara, koji su specifični i podložni čestim lokalnim promjenama. Maksimalne vrijednosti temperatura bilježe se u julu mjesecu (max 29.9 0C u Kotorskom i 28.380C u Risanskom) dok se minimamlnne vrijednosti T bilježe u februaru mjesecu (min 7.4 0C za Kotorski i 6.85C za Risanski zaliv). Vrijednosti saliniteta u vodi Zaliva variraju između 8.48 i 38.80 x 10⁻³. S obzirom na strukturu i vertikalno pružanje obalnog dijela, može se reći da u čitavom Kotorskom (izuzev jednog manjeg uzanog pojasa na istočnoj strani) i Risanskom dijelu zaliva nema ni žala, već se od same površine mora spuštaju kameniti obronci strmih strana, tako da se u tim djelovima strma kontinentska površina prostire do samog dna tih zaliva.

Samo dno Zaliva uglavnom je prekriveno debelim naslagama finog mulja, dok je neposredno ispred Risna zastupljena pjeskovita glina. Fizička svojstva morskog dna su jedan

od osnovnih činilaca rasprostranjenja bentonskih životinja.

Naučna institucija odgovorna za proučavanje marinskog područja Crne Gore je Institut za biologiju mora u Kotoru. Institut vrši monitoring kvaliteta morske vode i stanja flore i faune, kao i procjenu kapaciteta morskih resursa, kroz projekte koje realizuje na nacionalnom i internacionalnom nivou.

Specifičan geografski položaj i splet abiotičkih i biotičkih faktora sredine uslovljavaju da se ekološki uslovi u Bokokotorskom zalivu u mnogom razlikuju od uslova na otvorenom moru, pa samim tim od njega čini i poseban biotop. Ribolov i aktivnosti vezane za korišćenje organizama iz mora u ishrani lokalnog stanovništva, na području Kotorsko-risanskog zaliva imaju tradicionalan karakter, i datiraju još iz XII vijeka. Zaštićene i ugrožene vrste na području Kotorsko-risanskog zaliva (akvatorij) su: Magnoliophyta - *Posidonia oceanica*, *Zostera noltii*, Phaeophyta - *Cystosira spinosa*, Porifera - *Geodia cydonium*, Mollusca - *Lithophaga lithophaga*, *Luria lurida*, *Pinna nobilis*, *Tonna galea*.

Zbog prisustva rijetkih i zaštićenih vrsta morske flore i faune specifično na potezu Dražin Vrt-Perast i oko peraških ostrva, ovo područje u narednom periodu treba staviti pod poseban režim zaštite biodiverziteta. To podrazumijeva zabranu bilo kakve intervencije na obalnom dijelu, strogu zabranu nasipanja plaža i sidrenja plovnih objekata na dubini manjoj od 30 metara.

7.2.3. Zona morskog dobra

Definisanjem zone morskog dobra, Zakonom iz 1992. godine, kao dio teritorije od posebne vrijednosti za Crnu Goru, prepoznala se i potreba da se ovom zonom upravlja na način da se obezbijedi maksimalna zaštita, uređenje i korišćenje morskog dobra.

Morskim dobrom, smatraju se morska obala, luke, lukobrani, navozi, nasipi, sprudovi, kupališta, hridi, limani, grebeni, vrulje, izvori, i vrela na obali, ušća rijeka koje se ulivaju u more, kanali spojeni sa morem, morske vode i teritorijalno more, živa i neživa bogatstva u njima kao i živa i neživa bogatstva epikontinentalnog pojasa.

Prema zvaničnim podacima ukupna površina kopnenog dijela zone morskog dobra na području opštine Kotor iznosi 215,9 ha, što je 3,73% od ukupne površine prostora koji zahvata Opština Kotor.

7.2.4. Zaštićena prirodna dobra

Rješenjem o stavljanju pod zaštitu rijetkih, prorijedenih, endemičnih i ugroženih biljnih vrsta, u Crnoj Gori zaštićeno je 52 biljne vrste od kojih se na prioblanom dijelu Crnogorskog primorja nalazi 15, a na zaštićenom području sljedeće:

1. *Hermodactylus tuberosus* (L.) Mill. - sabljica, zastupljena na području Boke Kotorske, zaštićena kao rijekta i dekorativna vrsta i
2. *Rod Ophrys* L. - pčelice zastupljen je sa 20 tak vrsta i zaštićene su kao rijetke i dekorativne vrste.

Od 1968.godine, Republički zavod za zaštitu prirode stavlja objekte prirode pod poseban režim zaštite. Na zaštićenom području to se odnosi na:

1. Hrast medunac (*Quercus pubescens*) u Donjem Orahovcu, na udaljenosti oko 10 m od mora. Procjenjuje se da je stablo staro oko 500 godina, visine je oko 25 m, obima na prsnoj visini 4,70 m, a prsnog prečnika 1,50 m.
2. Sastojina lovora (*Laurus nobilis*) i oleandra (*Nerium oleander*) koja se nalazi iznad vrela Sopot kod Risna i zahvata površinu od 40ha. Na ovom lokalitetu je evidentirano 57 biljnih vrsta, i ovaj objekat prirode ima naučno-istraživački karakter.

STANJE PODRUČJA I KLJUČNA PITANJA MENADŽMENTA 8

STATVTA,
ET
LEGES CIVITATIS
CATHARI.

Quibus, & vt Respublica se ipsam, & Populos subiectos admodum
Illustris illa Communitas ciuū Rexit.

ET VT SERENISSIMO VENETIARVM DOMINIO
sponsè submissa regendam obtinuit.

Cum Indicibus Rubricarum Secundum ordinem Alphabeti.

CVM PRIVILEGIIS.

8. STANJE PODRUČJA I KLJUČNA PITANJA MENADŽMENTA

Zaštita područja Svjetske baštine UNESCO primarno se postiže kroz sistem pravne i institucionalne zaštite, odnosno preko lokalnog, nacionalnog i međunarodnog sistema zaštite.

Za uspješno upravljanje područjem Svjetske baštine, neophodno je dobro poznavanje njegovih kulturnih i prirodnih vrijednosti, stanja, osjetljivih tačaka i rizika, prednosti koje pruža status Svjetske baštine i potpuno poznavanje resursa koje posjeduje Područje. Područje svjetske baštine je osjetljivo na svaku promjenu i rast, ali su oboje neizbježni i poželjni za razvoj i život Područja Kotora. Međutim, nekontrolisana i neprimjerena promjena karaktera i suštine zaštićenog područja može postati opasnost za same vrijednosti, zbog kojih je područje upisano na Listu svjetske baštine.

Naročita opasnost za Područje Kotora može postati prekomjerna i nekontrolisana urbanizacija, koja je od strane Misije UNESCO već prepoznata kao rizik i koja bi mogla ugroziti njegovu univerzalnu vrijednost. Nasuprot tome, kontrolisana izgradnja utiče na promjene koje mogu unaprijediti područja Svjetske baštine.

Neophodno je obezbijediti da mehanizmi adekvatne zaštite i upravljana budu u funkciji izbjegavanja promjena koje bi bile štetne za područje Svjetske baštine.

Da bi subjekti u sistemu zaštite područja mogli pratiti i kontrolisati promjene radi očuvanja univerzalnih vrijednosti područja Svjetske baštine, neophodna je adekvatna politika u toj oblasti, pravna i institucionalna infrastruktura, te saradnja političkih, stručnih, privatnih i civilnih struktura.

Pitanja koja su prezentovana u ovom poglavlju i poglavljima **11. Smjernice, mjere, režim i koncept zaštite kulturnih i prirodnih dobara** i **9 Održivo korišćenje potencija Područja svjetske baštine**, su ključna za očuvanje i razvoj područja Svjetske baštine, jer posredno ili neposredno, utiču na upravljanje područjem i na zaštitu univerzalnih vrijednosti područja.

8.1. POLITIČKI, DRUŠTVENI I PRAVNI OKVIR ZAŠTITE

Svijest o značaju područja i o potrebi njegove zaštite, izražava se od vremena donošenja Statuta Grada Kotora, kao značajnog pravnog dokumenta iz XIV vijeka, do savremenih pravnih akata o zaštiti ovog područja donesenih kako prije stavljanja Kotora na Listu svjetske baštine UNESCO, tako i nakon dobijanja tog statusa.

Za adekvatnu zaštitu i uspješno upravljanje područjem Svjetske baštine od presudnog je značaja politička i ekonomska stabilnost države i ostvarivanje svih njenih funkcija. Crna Gora je devedesetih godina prošlog vijeka bila u ratnom okruženju, sa političkom i ekonomskom nestabilnošću i enormnom inflacijom, sa sankcijama međunarodne zajednice i velikim brojem izbjeglica iz susjednih država. To je period siromaštva čitavog društva i ugroženih ljudskih, moralnih i kulturnih vrijednosti.

Takvo stanje nije omogućavalo ostvarivanje funkcija države u svim njenim segmentima, što se odrazilo i na funkcionisanje pravnog sistema, a samim tim i na zaštitu kulturne i prirodne baštine. Početkom ovog vijeka počinje oporavak Crne Gore i njeno otvaranje prema svijetu, a obnavljanjem državnosti i međunarodnim priznanjem 2006. godine, ubrzava se proces ekonomske i političke stabilnosti, demokratizacija društva i prioritetni državni projekat-Proces evropskih i evroatlanskih integracija. Usklađeni su mnogi sistemski i drugi zakoni sa evropskim zakonodavstvom i taj proces i dalje teče uz reformu ključnih državnih resora, osposobljavanjem i jačanjem administrativnih kapaciteta.

Postignuti nivo državne stabilnosti i napredak u procesu približavanja Crne Gore Evropskoj uniji, a posebno dobijanje statusa kandidata za članstvo u zajednici evropskih država, decembra 2010. godine, doprinjeli su stvaranju stabilnog političkog i ekonomskog ambijenta za uspostavljanje i vođenje adekvatne politike.

8.1.1. Normativni okvir

Neposredna briga o kulturnj baštini Crne Gore, kroz pravnu regulativu novije istorije, započela je poslije Drugog svjetskog rata, donošenjem Zakona o zaštiti spomenika kulture i prirodnih vrijednosti, 1945. godine, a potom Zakonom iz 1949. godine. Od tada je pravna zaštita kulturnih dobara bila regulisana većim brojem propisa i podzakonskih akata. Aktualni odnos države prema kulturnoj baštini iskazan je Ustavom Crne Gore, iz 2007. godine, kojim je utvrđeno da država štiti prirodnu i kulturnu baštinu i da je svako dužan da čuva prirodnu i kulturnu baštinu od opšteg interesa. Takvo određenje predstavlja adekvatan ustavni okvir za zaštitu kulturnih i prirodnih dobara, od nacionalnog i međunarodnog značaja, a samim tim i ustavni osnov za dalje uređenje te zaštite propisima.

Pravna zaštita Područja Kotora regulisana je propisima i drugim pravnim aktima državnih i lokalnih organa uprave, te međunarodnim propisima i dokumentima koji regulišu zaštitu Svjetske baštine.

Kulturna baština Područja Kotora je, u skladu sa važećim propisima, relativno dobro snimljena i dokumentovana kao totalitet, kulturno - istorijske cjeline, kompleksi i kao pojedinačna kulturna dobra.

Cjelokupna dokumentacija, koja se nalazi u Regionalnom Zavodu za zaštitu spomenika kulture Kotor, dostupna je na uvid svim zainteresovanim građanima.

Nakon zemljotresa iz 1979. godine Područje je u velikom dijelu bilo devastirano. Pred lokalnom zajednicom i državom je bio težak i ozbiljan zadatak, kako sanirati posljedice katastrofalnog zemljotresa u kojem je najveći dio graditeljstva bio značajno oštećen. Iste godine područje Kotora je upisano na Listu Svjetske baštine, što je u praksi umnogome uticalo na ustanovljavanje standarda za kvalitetnu konzervaciju. Najveći dio konzervatorskih radova u zaštićenom području realizovan je u narednoj deceniji, a svi principi zaštite su se bazirali na preporukama iz međunarodnih konvencija i propisa.

Međutim, dešavanja iz devedesetih godina uticala su da se propisi, kojima se reguliše zaštita kulturnih dobara i zaštićenog područja ne primjenjuju dosljedno, a planska dokumenta ne sprovode u potpunosti, čime je očuvanje izuzetnih vrijednosti postalo veoma otežano.

Sam pravni sistem, ma kako bio dobar, ne može obezbjediti potpunu zaštitu koju zahtijeva Područja Kotora, posebno kada je ono tako specifično i kompleksno kao što je područje Kotora. Propise je potrebno primjenjivati zajedno sa principima planiranja, baziranim na studijama i analizama, te mjerama za smanjenje identifikovnih faktora i rizika, koji prijete ugrožavanju vrijednosti zaštićenog područja. U tom smislu neophodno je i podizanje svijesti o vrijednostima i značaju područja, te saradnja i koordinacija aktivnosti svih aktera u sistemu zaštite Područja Kotora.

Osnovni propis koji je regulisao oblast kulturne baštine, do 2010. godine, bio je Zakon o zaštiti spomenika kulture iz 1991. godine, koji, i pored toga što je prepoznao i dao poseban značaj kulturnim dobrima sa Liste svjetske baštine, nije predstavljao adekvatan pravni okvir za zaštitu, očuvanje, prezentaciju i korišćenje Područja Kotora.

Poseban propis koji se odnosi na zaštitu Područja Kotora je **Zakon o obnovi spomeničkog područja Kotora**, iz 1991. godine, koji je dao dobar osnov nastavku procesa obnove Kotora, kako u normativnom tako i finansijskom smislu, ali je zastario i neprimjeren u mnogim svojim odredbama, zbog čega se pristupilo izradi novog propisa - Zakon o zaštiti prirodnog i kulturno-istorijskog područja Kotora, čiji je Nacr u postupku usvajanja.

Usvajanjem **Zakona o zaštiti kulturnih dobara** ("Sl. list Crne Gore", br. 49/10), avgusta 2010. godine, obezbjeđen je adekvatan pravni okvir za zaštitu kulturnih dobara, usklađen sa evropskim i međunarodnim standardima, u kom su kulturna dobra od međunarodnog značaja na odgovarajući način tretirana, sa posebnim mjerama za njihovu zaštitu i očuvanje. Ovim Zakonom osnov zaštite kulturnih dobara je definisan u skladu sa ustavnom odrednicom da je svako dužan da čuva kulturnu baštinu od opšteg interesa, a

država da je štiti (član 78 Ustava Crne Gore). Kulturna dobra su najvrjedniji segment kulturne baštine i zato je Zakonom propisano da su ona od opšteg interesa i da su zaštićena bez obzira na vrijeme, mjesto i način stvaranja, ko ih je stvorio, u čijem su vlasništvu, bez obzira na svjetovni ili vjerski karakter i kojoj konfesiji pripadaju.

Pored toga, ovaj Zakon uvodi kulturni pejzaž i nematerijalnu baštinu, kao nove vrste kulturnih dobara.

Drugi propisi koji obezbjeđuju zaštitu:

Nacionalna legislativa:

- Zakona o zaštiti kulturnih dobara ("Sl. list Crne Gore", br. 49/10, 2011. godina);
- Zakon o muzejskoj djelatnosti ("Sl. list Crne Gore", br. 49/10, 2011. godina);
- Zakon o arhivskoj djelatnosti ("Sl. list Crne Gore", br. 49/10, 2011. godina);
- Zakon o bibliotečkoj djelatnosti ("Sl. list Crne Gore", br. 49/10, 2011. godina);
- Zakon o kulturi ("Sl. list Crne Gore", br. 49/08, 2008. godina);
- Zakon o uređenju prostora i izgadnji objekata ("Sl. list Crne Gore", br. 51/08, 2011. godina);
- Zakon o zaštiti prirode ("Sl. list Crne Gore", br. 51/08, 2008. godine);
- Zakon o zaštiti životne sredine ("Sl. list Crne Gore", br. 45/08, 2008. godine);
- Zakon o morskome dobru ("Sl. list Crne Gore", br. 51/08, 1998. godine);
- Zakon o morskome ribarstvu i marikulturi ("Sl. list Crne Gore", br. 56/09, 2009. godine);
- Zakon o lokalnoj samoupravi ("Sl. list Crne Gore", br. 88/09, 2009. godine);
- Zakon o državnoj imovini ("Sl. list Crne Gore", br. 21/09, 2009. godina).

Podzakonski propisi:

- Pravilnik o Registru kulturnih dobara ("Sl. list Crne Gore", br. 19/11, 2011. godina);
- Pravilnik o bližim uslovima za obavljanje poslova konzervatorske djelatnosti ("Sl. list Crne Gore", br. 19/11, 2011. godina);
- Pravilnik o bližim uslovima za izdavanje i oduzimanje konzervatorske licence ("Sl. list Crne Gore", br. 19/11, 2011. godina);
- Pravilnik o bližim uslovima za izdavanje i oduzimanje istraživačke licence, ("Sl. list Crne Gore", br. 19/11, 2011. godina);
- Pravilnik o bližim kriterijumima i postupku za utvrđivanje kulturne vrijednosti dobara ("Sl. list Crne Gore", br. 41/11, 2011. godina);
- Pravilnik o vrstama, uslovima i načinu vršenja istraživanja, vrstama i sadržini dokumentacije o istraživanjima i sadržaju Elaborata istraživanja i zaštite kulturnih dobara ("Sl. list Crne Gore", br. 41/11, 2011. godina);
- Pravilnik o bližim uslovima za obavljanje muzejske djelatnosti ("Sl. list Crne Gore", br. 19/11, 2011. godina);
- Pravilnik o sadržaju i vođenju Registra muzeja ("Sl. list Crne Gore", br. 19/11, 2011. godina);
- Pravilnik o načinu, postupku i rokovima revizije muzejskog materijala ("Sl. list Crne Gore", br. 19/11, 2011. godina);
- Pravilnik o sadržini i načinu vođenja Registra muzejskih kopija i obrascu sertifikata muzejske kopije ("Sl. list Crne Gore", br. 19/11, 2011. godina);
- Pravilnik o sadržaju i načinu vođenja registra biblioteke ("Sl. list Crne Gore", br. 20/11, 2011. godina);
- Pravilnik o postupku, rokovima i načinu vršenja revizije bibliotečkih fondova ("Sl. list Crne Gore", br. 20/11, 2011. godina);
- Pravilnik o vođenju evidencije i bibliotečke dokumentacije ("Sl. list Crne Gore", br. 29/11, 2011. godina);

- Pravilnik o čuvanju i zaštiti bibliotečke građe (“Sl. list Crne Gore”, br. 25/11, 2011. godina);
- Pravilnik o reviziji i otpisu bibliotečke građe (“Sl. list Crne Gore”, br. 20/11, 2011. godina);
- Pravilnik o bližim uslovima za obavljanje djelatnosti specijalnog arhiva (“Sl. list Crne Gore”, br. 41/11, 2011. godina);
- Pravilnik o evidencijama u arhivima (“Sl. list Crne Gore”, br. 41/11, 2011. godina);
- Pravilnik o načinu i uslovima korišćenja arhivske građe (“Sl. list Crne Gore”, br. 41/11, 2011. godina).

Lokalni propisi:

- Statut Opštine Kotor (2011. godine);
- Odluka o proglašenju Kotora i njegovog područja za prirodno i kulturno -istorijsko dobro od posebnog značaja (14. juna 1979. godine);
- Odluka o opštim uslovima za izvođenje radova na objektima u zaštićenom prirodnom i kulturno-istorijskom području Kotora (1981. godine);
- Odluka o uređenju grada i naselja Opštine Kotor (2006. godine);
- Odluka o kućnom redu i spoljašnjem izgledu zgrada (2006. godine).

Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu - UNESCO

- Konvencija o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanih sukoba (Hag, 14. maj 1954. godine);
- Konvencija o mjerama za zabranu i sprečavanje nedozvoljenog uvoza, izvoza i prenosa svojine nad kulturnim dobrima (Pariz, 14. novembar 1970. godine);
- Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine (Pariz, 16. novembar 1972. godine);
- Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine (Pariz, 17. oktobar 2003. godine);
- Konvencija o zaštiti i promociji raznolikosti kulturnih izraza (Pariz, 20. oktobar 2005. godine);
- Konvencija o zaštiti podvodne kulturne baštine (Pariz, 2. novembar 2001. godine);
- Preporuka o međunarodnim principima koje bi trebalo primjenjivati pri arheološkim iskopavanjima (Nju Delhi, 5. decembar 1956. godine);
- ICOM - CC Konzervatorski kodeks (Kopenhagen, 26. oktobar 1984. godine);
- Venecijanska povelja (Carta del Restauro) iz 1972. godine, dopunjena Poveljom konzervacije i restauracije umjetničkih i kulturnih dobara iz 1987. godine;
- Konvencija o zaštiti morske sredine i priobalnog područja Sredozemlja (Barselona 1995. godine);
- Konvencija o biodiverzitetu (Rio de Ženeiro 1992. godine).

SAVJET EVROPE

- Evropska konvencija o zaštiti arheološke baštine (London, 6. maj 1969. godine);
- Evropska konvencija o zaštiti arhitektonske baštine (Granada, 3. oktobar 1985. godine);
- Evropska konvencija o kulturi (1954. godine);
- Evropska konvencija za zaštitu arhitektonskog nasljeđa Evrope (1985. godine)
- Evropska konvencija o krivičnim djelima u vezi s kulturnim dobrima (Delhi, 23. jun 1985. godine);

- Evropska konvencija o zaštiti arheološke baštine (revidirana, Valeta 16. januar 1992. godine);
- Helsinška deklaracija o političkoj dimenziji očuvanja kulturnog nasljeđa u Evropi (Helsinki, 30. maj 1996);
- Evropska konvencija o predjelu (Firenca, 20. oktobar 2000. godine);
- Evropska konvencija o zaštiti audiovizuelne baštine (Strazbur, 8. novembar 2001. godine);
- Okvirna konvencija Savjeta Evrope o vrijednosti kulturne baštine za društvo (Faro, 27. oktobar 2005. godine).

EVROPSKA UNIJA

- 32003G611(1), Rezolucija Savjeta, od 26. maja 2003. godine, o horizontalnim aspektima kulture: povećanje sinergija s drugim sektorima i aktivnostima Zajednice u smislu razmjene dobrih praksi u odnosu na društvene i privredne dimenzije kulture;
- 31993L000, Direktiva Savjeta 93/7/EEZ, od 15. marta 1993. godine, o povratu nezakonito izmještanih kulturnih predmeta s teritorije države-članice;
- 32001L0038, Direktiva Savjeta 2001/38/EZ Evropskog Parlamenta i Savjeta, od 5. juna 2001. godine, kojom se mijenja i dopunjuje Direktiva Savjeta 93/7/EEZ, od 15. marta 1993. godine, o povratu nezakonito izmještanih kulturnih predmeta s teritorije države-članice;
- 31992R3911, Uredba Savjeta 3911, od 9. decembra 1992. godine, o izvozu kulturnih dobara;
- Uredba Komisije br. 656/2004, od 7. april 2004. godine, kojom se vrše izmjene i dopune Uredbe EEC br. 752/93, kojom se propisuju odredbe za primjenu Uredbe Savjeta br. 3911/92 o izvozu kulturnih dobara;
- 31997Y0205(1), Rezolucija Savjeta, od 20. januara 1997. godine, o integraciji kulturnih aspekata u aktivnosti Zajednice (97/C 36/04);
- 32002G0205(1), Rezolucija Savjeta, od 21. januara 2002. godine, o kulturi i društvu znanja;

8.1.2. Institucionalni okvir

Prve sačuvane pisane podatke o zaštiti kulturnih dobara u Kotoru nalazimo početkom XV vijeka u Statutu grada Kotora. U ovom dokumentu, na više mjesta precizira se obaveza odvajanja dijela sredstava (3 %) od oporuka i legata za popravku, izgradnju ili ukrašavanje crkve Sv. Tripuna.

U to vrijeme u Kotoru i u Perastu postoji više formiranih zbirki kulturnih dobara i to u crkvama kotorskih i peraških bratovština (bratovština Sv. Križa, bratovština mesara, bratovština kožara, bratovština Gospe od Karmena, bratovština Gospe od Rozarija, bratovština Sv. Nikole, bratovština krojača, bratovština Sv. Roka i td.)

Bratovštine na jednoj strani predstavljaju formu preko koje građani organizuju svoj rad, vjerski i društveni život i utiču na vlast ali istovremeno, u njihovim crkvama i na njihovim oltarima formiraju se prve zbirke kulturnih dobara. Radi se o predmetima koji imaju svoju vjersku funkciju, koje prilažu bratimi i o kojima se stara bratovština.

Iz ovakvih zbirki formiran je i relikvijar katedrale Sv. Tripuna koji, napomene radi, kako saznajemo iz njegovog prvog sačuvanog popisa iz 1515. godine, te godine ima 40 relikvija u srebru.

Kada govorimo o razvijenoj svijesti o potrebi očuvanja kulturnih dobara treba svakako istaći primjer Andrije Zmajevića koji krajem XVII vijeka sakuplja natpise u kamenu sa područja Boke i ugrađuje ih u zidove svoje palate koju gradi u Perastu (palata Zmajević) i u zidove sakritije crkve Sv. Nikole u Perastu.

Prvi organizovani konzervatorski radovi na području Kotora dešavaju se tokom XIX vijeka. U to vrijeme Kotor se nalazi pod vlašću Austrije. U Beču se 1850. godine, formira Središnje povjerenstvo za istraživanje i održavanje građevinskih spomenika. Imenuju se konzervatori za određena područja. Važno je naglasiti da se izrađuje konzervatorska dokumentacija, pa je tako, primjera radi za izradu studije o izvornom položaju krova i o stanju brodova katedrale Sv. Tripuna u Kotoru, te za ispitivanja na licu mjesta, zadužen Alois Hauser, arhitekt, konzervator i glavni i izvjestitelj za Dalmaciju. Činjenica da se u Kotoru u drugoj polovini XIX vijeka izvode organizovana konzervatorska istraživanja govori o tome da na ovom području istorijat savremene konzervatorske struke traje više od 150 godina.

Krajem XIX vijeka (od 1897. do 1907. godine) izvode se obimni sanacioni i konzervatorski i restauratorski radovi na kotorskoj katedrali. Tokom ovih radova pronalazi se veliki broj fragmenata kamene plastike (djelovi arhitektonske plastike i liturgijskog namještaja). Od ovih fragmenata se 1906. godine, formira kotorski lapidarijum, prva organizovana muzejska postavka u Kotoru. Lapidarijum je bio smješten u crkvi Gospe od Rozarija (u okviru Dominikanskog samostana).

Iste godine osniva se „Bokeljsko starinarsko društvo“ koje je za cilj imalo „Istraživanje, sabiranje, nabavljanje i izdavanje starih spomenika, koji se tiču prošlosti Boke“.

Arhivska građa Kotora čuvala se brižljivo na više mjesta tokom vjekova. Za najdragocjenije arhivalije, smatrala se najsigurnijom velika drvena škrinja, u riznici katedrale Sv. Tripuna, koju su zvali „katakstik“. Tu su se čuvale povelje srednjovjekovnih vladara, oporuke, inventari, dokazi posjeda i sl. **Istorijski Arhiv Kotora**, onovan je 1949. godine i to je prva arhivska organizacija nastala u SR Crnoj Gori. Reorganizacijom arhivske službe u Crnoj Gori 1992. godine, Istorijski Arhiv Kotora postaje jedna od pet organizacionih jedinica, novoformiranog jedinstvenog subjekta za obavljanje arhivske djelatnosti, Državnog arhiva Crne Gore.

Prva muzejska postavka u Perastu osniva se 1937. godine. Te godine Gradsko vijeće Perasta osniva Zavičajni muzej u Perastu. Naziv ove institucije je poslije drugog svjetskog rata promijenjen u **Muzej grada Perasta**. Postavka je bila izložena u zgradi peraške opštine do 1954. godine, kada je preseljena u baroknu palatu Bujović. Ova institucija egzistira samostalno do 1992. godine, kada je ušla u sastav Osnovne Javne Ustanove Muzej Kotor.

Javna Ustanova Muzej Kotor je osnovana odlukom Skupštine opštine Kotor 1992. godine sa ciljem da čuva i prezentira istorijsku i umjetničku baštinu sa područja opštine Kotor. Ovu ustanovu danas sačinjavaju tri organizacione jedinice i to: Muzej grada Perasta, Istorijski muzej i Galerija solidarnosti.

Pomorski muzej Crne Gore je specijalizovana muzejska ustanova osnovana 1955. godine, od strane države sa ciljem da baštini bogatu pomorsku tradiciju Crne Gore. Muzej je smješten u baroknoj palati porodice Grgurina iz XVIII vijeka.

Poslije katastrofalnog zemljotresa 1979. godine, Područje Kotora proglašeno je za područje Svjetske baštine UNESCO. Iz tog razloga je 1980. godine, osnovan Opštinski zavod za zaštitu spomenika kulture Kotor. Uviđajući potrebu uspostavljanja šire zone zaštite ova institucija 1992. godine, dobija status regionalne institucije i prerasta u **Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture Kotor** sa ciljem organizovanja djelatnosti zaštite kulturnih dobara na teritoriji opština Kotor, Tivat i Herceg Novi. Od 1992. godine do 2010. godine, Zavod je proučavao, evidentirao, prikupljao i čuvao dokumentaciju o kulturnim dobrima; učestvovao u postupcima društvenog planiranja sa stanovišta zaštite, obnove i upotrebe kulturnih dobara i davanja mišljenja na planska dokumenta; vodio registar spomenika kulture; vodio evidenciju objekata i predmeta koji uživaju prethodnu zaštitu; izdavao konzervatorske uslove i davao saglasnost na projektnu dokumentaciju za sve vrste radova na nepokretnim kulturnim dobrima; izrađivao projekte i izvodio radove na konzervaciji i restauraciji kulturnim dobrima, vodio stručni nadzor nad vršenjem arheoloških istraživanja i iskopavanja; vršio neposredni konzervatorski nadzor nad izvođenjem radova na kulturnim dobrima, izrađivao programe zaštite kulturnih dobara i utvrđivao prioritete u obnovi zaštita kulturnih dobara.

Novim zakonskim rješenjem (Zakon o zaštiti kulturnih dobara) Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture transformiše se u dvije organizacione jedinice i to odeljenje Uprave za zaštitu kulturnih dobara i odeljenje Centra za konzervaciju i arheologiju Crne Gore.

Nadležne institucije i organi uprave:

- Opština Kotor
- Ministarstvo kulture
- Ministarstvo turizma i održivog razvoja
- Ministarstvo saobraćaja pomorstva i telekomunikacija
- Uprava za zaštitu kulturnih dobara
- Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore
- Državni arhiv Crne Gore
- Agencija za zaštitu životne sredine
- Javno preduzeće za upravljanje morskim dobro
- Pomorski muzej Crne Gore
- Republički zavod za zaštitu prirode
- Institut za biologiju mora
- OJU Muzej Kotor

Saniranje posljedica katasrofalnog zemljotresa iz 1979. godine, očuvanje i zaštita Prirodnog i kulturno-istorijskog područja Kotora, upisanog na Listu svjetske baštine UNESCO, iste godine, postavili su pred cijelo društvo, kako tada tako i danas, veoma zahtijevne i odgovorne poslove. Po prirodi stvari, specifično i veoma značajno mjesto pripadalo je i pripada **Opštini Kotor**.

Očuvati i zaštititi vrijednosti zbog kojih je Područje Kotora dio baštine čovječanstva, od mnogih prijetnji i rizika, u periodu dugom 32 godine, rezultat je posvećenog rada lokalne uprave u saradnji sa svim subjektima zaštite Područja, a posebno sa Regionalnim zavodom za zaštitu spomenika kulture Kotor.

Sadašnje vrijeme zahtijeva od Opštine Kotor, usklađivanje potreba za lokalnim razvojem i brojne inicijative investitora, sa principima zaštite svjetske baštine, što je veliki izazov. Uvažavajući da je najveća odgovornost na lokalnoj upravi, neophodno je da svi resori, na nacionalnom i lokalnom nivou, daju punu podršku i doprinos u realizaciji zahtjevnih poslova koje sa sobom nosi upravljanje mjestom Svjetske baštine.

8.1.3. Saradnja javnog sektora sa privatnim sektorom i nevladinim organizacijama

Dugi period socijalističkog društveno-političkog uređenja bivše SFRJ i egzistiranja društvene svojine, sa rijetkim privatnim vlasništvom, onemogućio je razvoj poznatih oblika saradnje između javnog i privatnog sektora, kao što je to slučaj u evropskim zemljama. Izlaskom iz socijalizma i uspostavljanjem novog sistema vlasništva, vraćanjem privatnog vlasništva u preduzetništvo i privredu, kao i razvojem civilnog društva, postavljen je temelj za uspostavljanje novih oblika saradnje.

Uobičajena saradnja organa i institucija sa privatnim sektorom ostvaruje se pojedinačno i preko odgovarajućih strukovnih nevladinih organizacija, fondacija i mjesnih zajednica kada je u pitanju ostvarivanje pojedinačnih i zajedničkih prava i interesa. Za ostvarivanje ove saradnje lokalni i državni organi i institucije sve više uvode nove, jednostavnije načine komunikacije i metode rada u cilju eliminisanja tzv. „biznis barijere“. Međutim, adekvatni oblici interaktivne saradnje između razvijenijeg privatnog i javnog sektora, odnosno javno- privatno partnerstvo (JPP), su još uvijek u razvojnoj fazi, a posebno kada je u pitanju lokalni nivo.

Na Području Kotor, kao i na područjima drugih lokalnih zajednica, još uvijek nema značajnih i uspješnih primjera korišćenja modela javno-privatnog partnerstva, i pored evidentne potrebe za tim partnerstvom i postojanja tehnički razvijenijeg i finansijski ojačanog privatnog sektora.

Nevladine organizacije na području Opštine, kojih ima 53, bave se pitanjima iz svih oblasti života i rada i njihovo prisustvo u ukupnom društvenom životu zajednice se sve više zapaža i uvažava. Svojim djelovanjem, na zaštićenom području Kotor, posebno u oblasti očuvanja i zaštite kulturne baštine, zaštite životne sredine, očuvanja tradicije, organizovanju i očuvanju tradicionalnih autentinih manifestacija, kao što su karnevali i lokalne bokeljske fešte, postale su veoma značajan segment društva i pomoć u očuvanju i zaštiti kulturnih vrijednosti. Saradnja lokalnih vlasti i javnih službi sa nevladinim sektorom je sve prisutnija, čak šta više, u nekim oblastima uspostavljen je i partnerski odnos ova dva sektora.

8.1.4. Pravo svojine i upravljanje

Svojinski odnosi suštinski su transformisani, devedesetih godina, usljed sveobuhvatnih strukturalnih promjena društveno-ekonomskog i političkog sistema. Njegova osnovna karakteristika je prelazak iz većinske društvene svojine u državnu i privatnu svojinu.

Prema važećem nacionalnom zakonodavstvu kulturno dobro (nepokretno, pokretno i nematerijalno) može biti u državnoj i privatnoj svojini.

Za pokretna dobra koja se nađu u zemlji i vodi, kao i ona izvađena iz zemlje i vode poslije 31. jula 1945. godine, za koje se pouzdano vjeruje da imaju kulturne vrijednosti, smatraju se državnom svojinom.

Na Području Kotor prisutne su obje vrste svojine na kulturnim dobrima.

Zemljište u širem prioblanom pojasu je većinski u privatnoj svojini, gdje dominiraju manje zemljišne parcele, dok je manji dio zemljišta svojina Opštine, a neznatni u svojini pravoslavne i rimokatoličke crkve.

Stambeni objekti su u privatnoj svojini, a stambeni objekti sa kolektivnim stanovanjem su u etažnoj privatnoj svojini, dok je samo mali broj stambenih objekata u crkvenoj svojini.

Javni objekti i fortifikacioni objekti su u državnoj svojini, a sakralni u svojini pravoslavne i katoličke crkve.

Dio zaštićenog područja, koji obuhvata prostor na višim kotama sve do vrhova brda, gdje je i granica zaštićenog područja, je u svojini države, odnosno Opštine Kotor.

Nepokretno kulturno dobro u državnoj svojini ne može se otuđiti, ali se može dati na korišćenje putem koncesije, a pokretno kulturno dobro može biti predmet otuđenja samo pod uslovima utvrđenim Zakonom o kulturnim dobrima.

Kulturna dobra u privatnoj svojini su u slobodnom prometu, odnosno mogu se prodati putem neposredne pogodbe ili aukcije, s tim što država ima preče pravo kupovine.

U predhodnom periodu, nakon otvaranja Crne Gore prema svijetu i obnavljanjem državnosti, Crna Gora, a posebno crnogorsko primorje, pa tako i zaštićeno područje, postaju prepoznati kao nove turističke destinacije i privlačni za ulaganja i nove investicije. To je doprinijelo izuzetnom porastu prometa nepokretnosti na zaštićenom području, što je pored značajnih ekonomskih efekata, za lokalnu zajednicu i njene stanovnike, donijelo i određene rizike. U tom smislu, pored rizika od prekomjerne i nekontrolisane urbanizacije, kada je zemljište u pitanju, postaje veoma aktuelno i osjetljivo pitanje istorijskih gradova Starog grada Kotor, Risna i Perasta, s aspekta očuvanja života u njima, odnosno njihove duhovnosti, načina života i njegovanje tradicionalnih običaja, koji zajedno sa graditeljskim nasljeđem predstavljaju vrijednosti kulturnog identiteta.

Na upravljanje kulturnim dobrom primjenjuje se opšti princip po kome kulturnim

dobrom upravlja njegov vlasnik, s tim da to svoje pravo može prenijeti na drugi subjekt, odnosno lice.

Za upravljanje kulturnim dobrom u državnoj svojini Vlada, odnosno nadležni organ opštine dužni su odrediti subjekat koji će njime upravljati.

Kulturnim dobrom u privatnoj svojini upravlja vlasnik, koji može pravo upravljanja prenijeti na drugo lice.

Područje Kotora, koje obuhvata relativno veliki prostor, sa bogatom i raznovrsnom kulturnom baštinom, sa prisustvom obje vrste svojine, nema adekvatnog upravljača, sa definisanim mehanizmima upravljanja.

Poslove upravljanja zaštićenim područjem, kao jedinstvenim kulturnim dobrom, u okviru svojih nadležnosti, obavljaju relevantni državni i lokalni organi, institucije kulture i druge javne ustanove i preduzeća.

Imajući u vidu da je u pitanju Svjetska baština, te smjernice i preporuke UNESCO, preporučuju obavezu osnivanja tijela za zaštitu i upravljanje, sa prioritetnim zadatkom koordinacije aktivnosti svih subjekata zaduženih za zaštitu i razvoj Područja Kotora.

8.1.5. Finansiranje

Nakon zemljotresa iz 1979. godine, nastradalo područje, dobilo je finansijsku pomoć republika koje su bile u sastavu tadašnje SFRJ. Finansijska sredstva, koja su se tada nazivala, Solidarni doprinos za postradalo područje, bila su tolika, da se od tih sredstava sanirao gotovo čitav Stari grad Kotor, rekonstruisala i nadogradila Luža (gradsko пристаниште, riva), jedan dio sakralnih objekata na zaštićenom području i realizovali investicioni projekti, koji su bili pretpostavka za razvoj grada, kao svjetskog kulturnog dobra.

Posebno je važno preseljenje industrijskih pogona (3 fabrike) iz neposredne blizine Starog grada, u Grbaljsko polje, odnosno van zaštićenog područja.

Finansiranje zaštite Područja Kotora obezbjeđuje se, uglavnom, iz Budžeta Crne Gore, kako za finansiranje djelatnosti Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture, Pomorskog muzeja Kotor, Odjeljenje Državnog arhiva Crne Gore u Kotoru, tako i za sanaciju i rekonstrukciju značajnih kulturnih dobara.

Lokalna zajednica nema utvrđena i obezbjeđena sredstva u Budžetu Opštine, za zaštitu, očuvanje i prezentaciju kulturne baštine, odnosno nema utvrđene stalne izvore prihoda za tu svrhu. Iako je ranijim propisima (do 2010. godine), Opština imala ovlaštenje za ubiranje prihoda po osnovu korišćenja kulturnih dobara (spomenička renta), taj instrument, nedovoljno regulisan, nije u potpunosti zaživio.

Iz budžetskih sredstava Opštine, finansiraju se brojni projekti vezani za infrastrukturno opremanje područja, odnosno rješavanje pitanja od vitalnog interesa za lokalno stanovništvo i posjetioce, što daje značajan doprinos njegovom unapređenju i razvoju.

Opština finansira ili učestvuje u finansiranju javnih preduzeća iz oblasti komunalnih djelatnosti, Službe zaštite i spašavanja, Lokalnog javnog servisa „Radio Kotor“, Lokalne turističke organizacije, OJU Muzeji Perast i Kulturnog centra, sa Gradskom bibliotekom, ali i projekata koji su u funkciji obnove i zaštite pojedinačnih kulturnih dobara (objekti sa javnom funkcijom i arheološki lokaliteti).

Troškove čuvanja i redovnog održavanja pojedinačnog kulturnog dobra obavezan je snositi vlasnik objekta, s tim što ima pravo na besplatnu stručnu pomoć institucija zaštite. Radi očuvanja i održavanja kulturnih dobara, aktualni propisi sadrže rješenja za finansijsku podršku i olakšice njihovim vlasnicima, što se posebno odnosi na preduzimanje poslova koji prelaze obim redovnog održavanja, te smanjenje komunalnih, carinskih i poreskih izdataka.

Posljednjih godina je na Području Kotora, od strane Opštine Kotor i relevantnih javnih državnih i lokalnih preduzeća i ustanova, preduzeto niz investicionih aktivnosti vezanih za poboljšanje infrastrukturnog opremanja, uređenje javnih i drugih površina, arheoloških lokaliteta.

Među realizovanim projektima, s aspekta očuvanja i unaprijeđenja zaštićenog područja, posebno su značajni:

- Istraživačko-konzervatorski radovi na arheološkom lokalitetu Sv. Franjo u Kotoru (predstavlja najznačajni korak ka osposobljavanju ovog lokaliteta za prezentaciju i turističku valorizaciju)
- Konzervatorski radovi na arheološkom lokalitetu „Ostaci antičke vile sa rimskim mozaicima“ u Risnu
- Rekonstrukcija i uređenje kontakt zone Starog grada (zamjena podzemnih instalacija i popločavanje i postavljanje urbanog mobilijara)
- Čišćenje gradskih bedema u priobalnom dijelu i sanacija dijela staze i kamenog zida na bedemima Kotorske tvrđave
- Uređenje dijelova obale i priobalnih šetnih staza u Dobroti, Risnu, Škaljarima (Maceo), Perastu i Morinju
- Rekonstrukcija znatnog broja ponti u svim naseljima zaštićenog područja
- Uređenje i rekonstrukcija parka u Starom gradu (kod crkve Blažene Ozane) i gradskog parka u Risnu
- Integrisani i održivi saobraćajni sistem u Perastu, realizovan kao pilot projekat, kojim se uspostavlja saobraćaj bez upotrebe goriva, uvođenjem vozila na električni pogon, bicikla i sigwya, u vrijeme turističke sezone

8.1.6 Realizovani i planirani projekti

Od projekata preduzetih radi poboljšanja stanja saobraćajne i komunalne infrastrukture izdvajaju se:

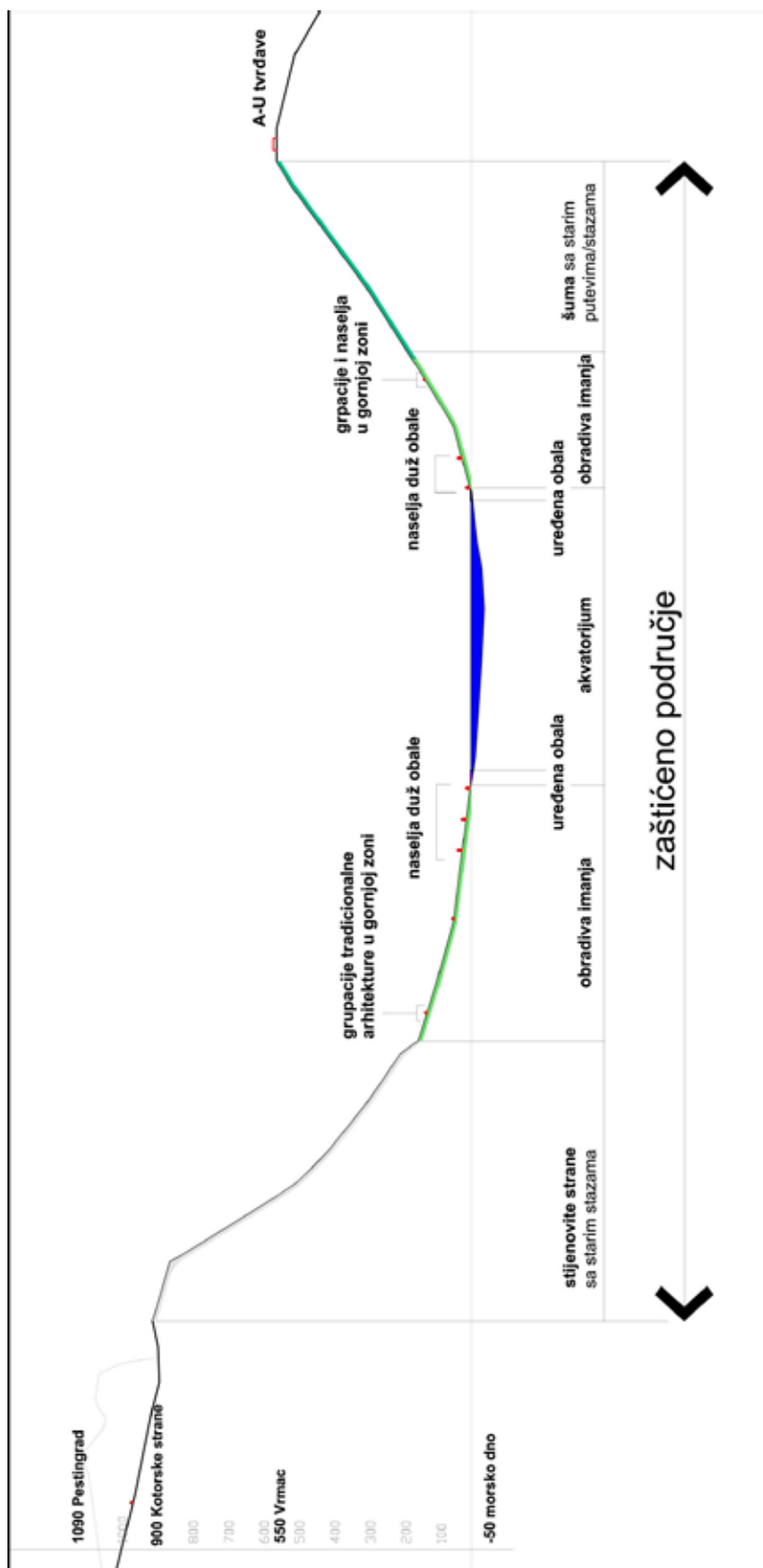
- Rekonstrukcija dijelova putne mreže
- Sanacija i izgradnja dijelova mreže za odvođenje atmosferskih i otpadnih voda u Dobroti, Risnu i Mulu
- Izgradnja priključka vodovodnog sistema Kotora na Regionalni vodovod crnogorskog primorja - I faza
- Izgradnja tranzitnog cjevovoda: Orahovac-Risan i izgradnja hlorinatora u Risnu

Pored planiranih projekata kojima se nastavljaju aktivnosti na sanaciji i zgradnji kanalizacione i vodovodne infrastrukture, uređenje i sanacija obale i ponti, koji su veoma značajni za poboljšanje uslova života građana i boravka turista, s aspekta očuvanja kulturnih vrijednosti i njihove turističke valorizacije, od izuzetne važnosti su planirani **projekti vezani za brdo Sv. Ivan i Kotorsku tvrđavu**: Izgradnja lifta do vrha brda Sv. Ivan, iznad Starog grada- završen glavni projekat i Sanacija i revitalizacija dijela tvrđave Sv.Ivan.

Prilikom izbora lifta kao najpovoljnijeg rješenja za omogućavanje pristupa bedemima i tvrđavi Sv. Ivan, u cilju njihove revitalizacije prezentacije i turističke valorizacije, presudni su bili razlozi maksimalnog očuvanja i zaštite prirodnog okruženja i svojstava kulturnog pejzaža.

Planirana izgradnja lifta do vrha brda Sv. Ivan i sanacija i revitalizacija 10 objekata na vrhu tvrđave Sv. Ivan, sa ugostiteljskom, kulturnom i turističkom namjenom, predstavljaju, nesporno, jedne od najznačajnijih održivih razvojnih projekata Kotora. Naime, s obzirom da su Kotorski bedemi odavno postali znak prepoznatljivosti Kotora, te velike zainteresovanosti posjetilaca za njihov obilazak i tvrđave na vrhu brda Sv. Ivan, realizacija ovih projekata znači veliki doprinos razvoju područja, kao destinacije kulturnog turizma. Ekonomska valorizacija ovog prostora omogućice i preduzimanje mjera na konsolidaciji kompletnog fortifikacionog sistema Kotora.

Višegodišnje nezadovoljavajuće stanje saobraćaja, posebno u blizini Starog grada, u ljetnim mjesecima, doprinijelo je da Opština Kotor (2007. godine), aktuelizira ideju o izgradnji zaobilaznice, staru više od dvije decenije, koliko i izrađeni idejni projekat za njenu gradnju.

Trasa zaobilaznice, na način kako je planirana i projektovana, sa vijaduktom i trasom u središnjem dijelu naselja Škaljari, mostom preko izvorišta rijeke Škurde, po ocjeni konzervatora, predstavlja ozbiljnu prijetnju za vizuelni integritet zaštićenog područja i rizik za devastaciju vrijednosti, zbog kojih je Kotor upisan na Listu svjetske baštine UNESCO. Pored toga, Komitet svjetske baštine UNESCO je Odlukom iz 2009. godine izrazio ogromnu zabrinutost zbog planirane zaobilaznice i zatražio od Crne Gore da zaustavi sva dalja planiranja dok se ne ustanove adekvatni mehanizmi zaštite (bafer zona, upravljanje ..)

U planskoj dokumentaciji pojedinačnih naselja u okviru Područja Kotora planirana je gradnja turističkih naselja na sljedećim lokacijama:

- Uvala na sjevernoj strani naselja Muo
- Uvala Glavati
- Lekovina
- Imanje porodice Lazari na sjevernoj strani Prčanja
- Više lokacija u Stolivu
- Potez Kostanjica-Verige
- U priobalnom dijelu na sjevernoj strani Kostanjice
- U priobalnom dijelu Morinja - morinjsko polje
- U središnjem dijelu gornje zone Risna
- Na južnoj strani Risna
- Na Dražin vrtu, potez oko Bajove kule
- U gornjoj zoni Orahovca, jugozapadno od crkve Sv. Đorđa
- Na lokaciji Raškov brijeg u Dobroti
- Na lokaciji Auto-kamp u Dobroti
- Na Vrmcu, uz utvrđenje „Vrmac“

Regionalni zavod je ocijenio prihvatljivim za gradnju lokacije Lekovine, Raškovo brijega, Auto-kampa u Dobroti i lokacije na Vrmcu, dok je za ostale lokacije zatražio korigovanje planiranih kapaciteta, kako vrijednosti Područja Kotora ne bi bile devastirane prekomjernom urbanizacijom .

Na prostoru savremenog hotela „Fjord“ čija dispozicija i arhitektura su zbog neusklađenosti sa ambijentom i barijere koju ovaj masivni objekat predstavlja u vizurama na Kotor ocijenjeni kao negativnost prostora u neposrednoj blizini Starog grada Kotora, u okviru Državne studije lokacije za područje Sektor 16, predviđena je gradnja novog hotelskog kompleksa kao i objekata nove marine. U smjernicama za izradu planske dokumentacije za Sektor 16 naglašen je princip po kome, zbog neposredne blizine grada, ovaj prostor treba i u funkcionalnom i u vizuelnom smislu harmonično povezati sa Starim gradom Kotorom. Naglašeno je i da se gradnjom na obali, u neposrednoj blizini grada ne smiju izazvati krupne promjene historijskog okvira u kojem se grad Kotor razvijao. Usvojenim planskim dokumentom (februar 2011. godine) predviđeno je rušenje hotela „Fjord“ i izgradnja novog hotelskog kompleksa spratnosti od P+1 do P+4, gradnja marine za 150 vezova, te smještajnih i servisnih objekata za potrebe marine, spratnosti P + 1 do P+2 + Pk, što predstavlja gustu koncentraciju novih objekata na predmetnoj lokaciji.

Gradnja novog hotelskog kompleksa predviđena je na lokaciji bivšeg **Ugostiteljsko-rekreacionog centra (Sektor 15)**, na obali između Benova i Dobrote, sjeverno od Starog grada Kotora. Konzervatorskim smjernicama naglašeno je da je planiranju u neposrednoj blizini Starog grada Kotora potrebno primijeniti odgovarajući metodološki pristup, jer je ovaj prostor saglediv sa mora, na prilazima Kotoru i sa naspramnih obala zaliva. Takođe, istaknuto je da kapacitet same lokacije ne omogućuje planiranje objekata čija veličina i način korišćenja nisu u skladu sa vrijednostima Starog grada Kotora. Nakon usaglašavanja planerskih rješenja sa Regionalnim zavodom za zaštitu spomenika kulture i Ministarstvom kulture, u periodu od 2008 - 2011.godine, usvojeno je rješenje sa objektima maksimalne spratnosti od P+1 do P+2+Pk, odnosno P+3. Ukoliko se budu poštovali uslovi dati za konkursno rješenje, buduća gradnja ne bi trebala predstavljati barijeru u vizurama na Stari grad i njegove bedeme.

8.1.7. Prostorno - Planska dokumentacija

Značajni korak u prostorno-urbanističkom planiranju prostora učinjen je planom „Južni Jadran“. Ovaj planski elaborat urađen je uz pomoć Ujedinjenih nacija i usvojen je 1969. godine, na osnovu kojeg je vršeno urbano planiranje područja.

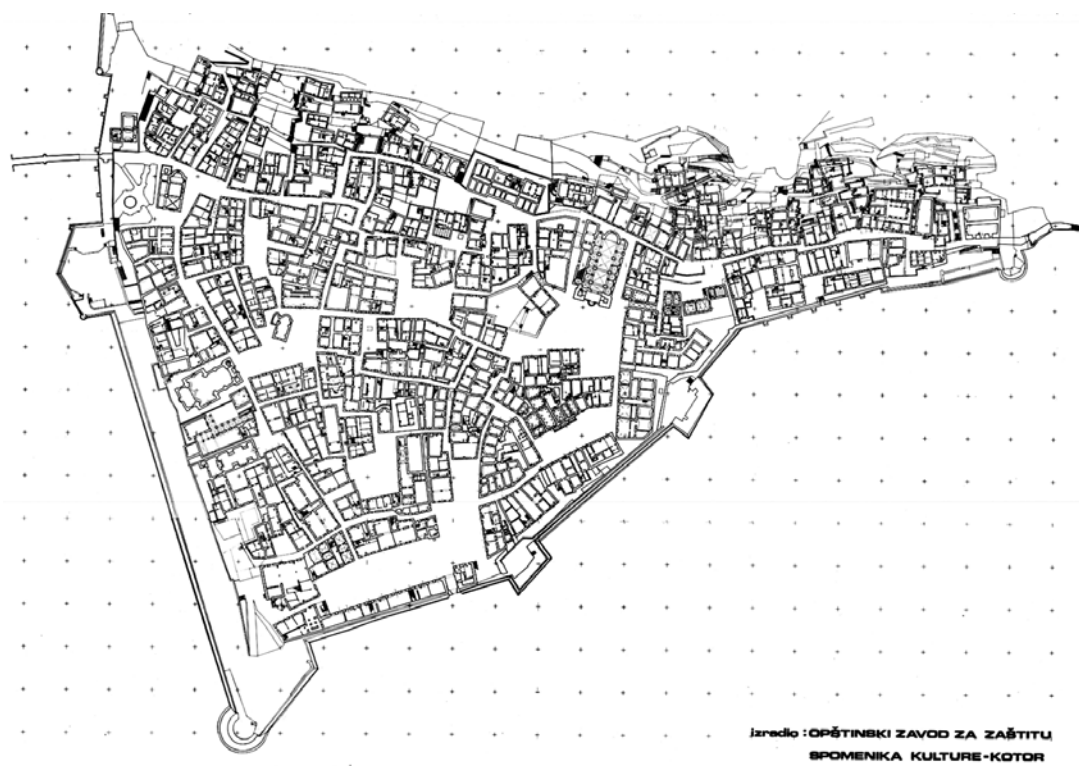
Do 1979. godine, ovaj planski dokument sprovodio se u prostoru direktno i na osnovu njega donijetih parcijalnih urbanističkih projekata, za pojedina naselja.

Nakon zemljotresa, za potrebe sanacije postradalih područja, pristupilo se intenzivnoj prostorno planskoj aktivnosti, te je kao prioritetan donijet Urbanistički projekat starog urbanog jezgra grada Kotora (1984. godine).

Dalja planska aktivnost bila je usmjerena na izradi Prostornog plana opštine (PPO), strateškog plana najvišeg reda, koji obuhvata teritoriju cijele opštine, i na izradi Generalnog urbanističkog plana (GUP), koji obuhvata teritoriju dijela Kotorskog zaliva, odnosno Stari grad, Škaljari, Muo i Dobrotu. Ovaj plan dao je razvojne smjernice, na osnovu koga su donijeti detaljni urbanistički planovi u njegovom obuhvatu. Ova dva planska dokumenta usvojena su 1987. godine predstavljali su polaznu plansku osnovu za dalju urbanizaciju, odnosno detaljnu razradu. Tako su u periodu do 1998. godine, donijeti planovi detaljne razrade za Dobrotu, Škaljare, Muo, Donji Stoliv, Prčanj, Risan, Orahovac i Dražin Vrt, za područje Strpa, Lipaca i Kostanjice 1991. godine i Morinja 1980. godine.

Planska dokumenta tretirala su zaštitu kulturne baštine, kroz posebne segmente planova, a za potrebe izrade najvećeg broja planova, graditeljsko nasljeđe je obrađeno kroz posebne studije.

Iako je Područja Kotora potpuno pokriveno planskim dokumentima, za dalji urbani razvoj i unaprijeđenje nasljeđenih vrijednosti, planovi su predstavljali neku vrstu ograničenja. Da bi se taj problem donekle prevazišao, lokalna uprava je pokrenula postupke izmjena postojećih planskih dokumenata, za promjene na pojedinim lokacijama, te tako

ušla u veliku opasnost od urbanističke devastacije prostora, jer se parcijalnim izmjenama prostor ne sagledava i tretira kao cjelini.

Za područje morskog dobra, što za zaštićeno područje predstavlja obuhvat uskog priobalnog pojasa, od morske obale do magistralnog puta, urađen je Prostorni plan područja posebne namjene morskog dobra, kao državni dokument, koji daje smjernice za razvoj i unaprijeđenje područja u njegovom obuhvatu.

U novom planskom ciklusu, poštujući hijerarhijski red planskih dokumenata, shodno važećim propisima o uređenju prostora, bilo je neophodno pristupiti izradi Prostorno-urbanističkog plana Opštine, kao strateškog planskog dokumenta, najvišeg ranga lokalne zajednice.

Međutim, umjesto izrade i donošenja krovnog planskog dokumenta za područje Opštine, a samim tim i za zaštićeno područje, posljednjih godina, preduzete su aktivnosti na izradi i donošenju planskih dokumenata nižeg reda, za sva naselja u zaštićenom području, kao i izmjene Generalnog i Prostornog urbanističkog plan za pojedina naselja ili lokacije. Ovakav pristup u planiranju intervencija u prostoru, nesumnjivo predstavlja rizik za vrijednosti zaštićenog područja, jer onemogućava sagledavanje i planiranje područja kao totalita i njegove ukupne prostorne izdržljivosti.

Na Područje Kotora primjenjuju se, odnosno sprovede novi državni i lokalni planski dokumenti i to:

- Prostorni plan Crne Gore do 2020. godine
- Prostorni plan područja posebne namjene za morsko dobro
- Državna studija lokacije „Sektor 15“ - obuhvat plana je zona morskog dobra od URC do Sv.Matija
- Državna studija lokacije „Sektor 16“ - obuhvat plana je zona morskog dobra od Lučke kapetanije do Peluzice
- Izmjene i dopune DUP-a Škaljari
- Izmjene i dopune GUP-a Kotor za područje Dobrote, za područje Škaljara, za lokalitet Autokamp, lokalitet Raškov Brijeg- Ljuta, lokalitet Proizvodno pogon Muo
- Izmjene i dopune PPO Kotor za područje Vrmca
- Izmjene i dopune DUP -a Stoliv, DUP Morinj i DUP Kostanjice
- Lokalna studija lokacije za područje Vrmca
- Lokalna studija lokacije za područje u obuhvatu bašte kafane “Dojmi”

Nastavak aktivnosti na izradi planskih dokumenata obuhvata izradu:

- Prostorno - urbanističkog plana Opštine Kotor
- Izmjene i dopune Detaljnih urbanističkih planova za naselja Risan, Prčanj i Orahovac i Dražin vrt
- Izmjene i dopune GUP-a Kotor za područje Mua
- Nacrt izmjena i dopuna Prostornog plana Opštine Kotor za područje Kostanjica-Verige
- Nacrt lokalne studije lokacije za područje Kostanjica-Verige
- Urbanistički projekat grada Perasta
- Urbanistički projekat poslovno-stambene zone Škaljari
- Lokalna studije lokacije Glavati-Prčanj
- Prostorno - urbanistički plan Opštine Kotor

Proces izrade planskih dokumenata nije tekao u skladu sa utvrđenim rokovima, jer obrađivači tih dokumenata nisu u dovoljnoj mjeri uvažavali smjernice i mišljenja Zavoda, odnosno Ministarstva kulture, kao ni studije zaštite graditeljskog nasljeđa, urađene u predhodnom period u (od 1985- 2008) za sva naselja u okviru zaštićenog područja.

Razlozi za to sadržani su u sljedećem:

- planovi se ne baziraju na valorizaciji prostora i stručnim dokumentima
- neadekvatna kompetentnost planerskih i projektanskih kuća za planiranje na zaštićenom području
- u proceduri izbora planera ili projektanta, kompetentnost, odnosno njegove referense, za naručioca posla, nisu najvažniji kriterijumi, već najpovoljnija ponuđena cijena
- uvažavanje konzervatorskih principa i pravila struke tretira se kao barijera za razvoj
- planovi i razvojni projekti se ne baziraju na konceptu održivog razvoja, s obzirom da se za najveći dio prostornih resursa stavlja u promet, bez obzira na prostornu izdržljivost i održivost.

8.1.7.1. Negativne promjene u prostoru nastale odsustvom primjene principa integralne zaštite Područja

Nepoznavanje i nedovoljno uvažavanje činjenice, da se na Listi svjetske kulturne baštine nalazi cijeli prostor unutar granica zaštićenog područja, a ne samo Stari grad Kotor, te da su režimom zaštite Svjetske baštine obuhvaćeni svi dijelovi zaštićenog područja, bilo da je riječ o građevinama, kulturnom pejzažu ili samonikloj prirodi, za posljedicu ima neprimjerenu plansku dokumentaciju. Dokumentacija koja nije usklađena sa principima zaštite Svjetske kulturne baštine, sa jedne strane, kao i obim intervencija, izgled i kapacitet novih građevina, mijenjanje autentičnog pejzaža, sa druge strane, prijete da ugroze osnovne vrijednosti zaštićenog područja.

Kotor

Kotor karakterišu neporemećene pejzažne vrijednosti Starog grada i uzoran tretman urbanističkih i arhitektonskih vrijednosti, sačuvanih unutar gradskih zidina. Međutim, savremenom urbanizacijom zahvaćen je prostor u neposrednoj blizini njegovih prirodnih granica sa sjeverne i južne strane, što ugrožava vrijednosti istorijske cjeline grada i njegovu okolinu.

Dobrota

Usljed naglog razvoja koji karakteriše socijalistički period, širenje grada se odvijalo u slobodnim zonama, koje su najbliže istorijskom jezgru grada. Južni dio Dobrote je već prije zemljotresa iz 1979. godine, poprimao izgled i funkcije sekundarnog centra Kotora sa brojnim savremenim gradnjama (Plagenti i Zlatne njive), lociranim između dva puta, kao i na padinama brda.

Izuzetne povoljnosti naselja za stanovanje i potrebe grada, nastale nakon zemljotresa u kome je oštećen postojeći stambeni fond, doprinijele su novom talasu urbanizacije u kojoj prevagu nose individualne kuće, zatim stambena naselja, zgrade za kolektivno stanovanje, objekti zdravstva, školstva, saobraćaja i turizma. Novogradnjama se popunjavaju slobodni prostori između pripobalnih zgrada i palata, prostori između starog priobalnog puta i magistralne ceste, kao i padina brda. Naselje, koje su karakterisale grupacije kuća sa palatama duž obale, crkveni kompleksi na istaknutim pozicijama i prostrani neizgrađeni prostori do podnožja brda, poprima linearni karakter sa gusto izgrađenim tkivom, u kome se gubi originalna struktura naselja, autentični izgled i izraziti kvalitet pejzaža.

Orahovac

U godinama poslije zemljotresa, javila se spontana gradnja na površinama obradive zemlje i u neporemećenom prirodnom okruženju starog zaseoka. U okviru gornjeg dijela naselja, kao i u priobalnoj zoni, nastale su nove kuće čija je arhitektura najčešće

neprikladna principima tradicionalne gradnje. U tom smislu, zgrada modernog hotela, u centralnom dijelu naselja, predstavlja jedan od najnovijih primjera.

Najveća povreda pejzaža nastala je gradnjom novih kuća u neposrednoj blizini srednjovjekove crkve Sv. Đorđa, čiji izolovani položaj na stijeni iznad naselja, predstavlja najvrijedniji motiv Orahovca.

Perast

Urbanizacija historijskog jezgra Perasta dogodila se 70-ih godina prošlog vijeka, sa izgradnjom hale konfekcije »Jadran«, koja je nastala na mjestu pet srušenih kuća u centralnom dijelu grada. Osim pročelja, koje je obloženo kamenom, sve ostale fasade i krov hale izgrađeni su sa karakteristikama industrijske arhitekture. Prolaskom savremene saobraćajnice iznad naselja izazvani su novi poremećaji urbane strukture, jer su gornje parcele grada, kao i tvrđava Sv. Krsta, presječene gradnjom puta i fizički odvojene od cjeline, kojoj pripadaju.

Brigom stručnih službi zaštite kulturnih dobara i opštinskih organa stavljeno je pod kontrolu širenje grada uz novu saobraćajnicu. Takođe, sačuvana je imaginarna granica naselja zajedno sa izvornom urbanističkom matricom grada.

Risan

Historijski grad Risan u pogledu urbanizacije preživljava slične faze razvoja. Između dva rata sagrađena je moderna zgrada bolnice na dominantnom položaju na južnoj strani grada i Narodni dom ispred trga u historijskom jezgru. Socijalistički period karakteriše izgradnja fabričkog kompleksa »Ljekobilje«, koji svojom veličinom, modernim strukturama i položajem uz priobalni put, unosi nove forme u tradicionalni koncept uređenja ovog naselja.

Urbanizacija grada izazvana stanjem poslije zemljotresa, unosi tri nove vrste poremećaja urbane strukture grada. U prvom redu to je gradnja hotela »Teuta«, na obali mora, ispred arheološkog lokaliteta Carine i gradnja Doma kulture u centralnom dijelu. Drugi poremećaj nastupio je gradnjom grupacija novih stambenih zgrada na položaju stare Slanice i uz put prema Gorici. Treća vrsta savremenih gradnji odnosi se na stambene zgrade individualnih vlasnika koje zauzimaju najpogodnije terene uz more, kao što je arheološki lokalitet Carine, zatim slobodne prostore na padini Gorice i naselja Mahala.

Strp, Lipci, Morinj, Kostanjica

Izgradnjom rezervoara za tečna goriva između Morinja i Strpa, odnosno u **Lipcima**, stvoren je tehnički kompleks koji funkcijom, industrijskim oblicima i dejstvom na okolinu čini suprotnost strategiji očuvanja zaštićenog područja.

Ambijentalna cjelina **Morinja**, smještenog u dubokoj uvali sa oniskom, močvarnom obalom, sačuvana je od pretjerane urbanizacije, koja se do danas uglavnom odnosila na izgradnju savremenih kuća, što ne znači da se realizacijom novog planskog dokumenta ovo stanje neće promjeniti.

Topografske okolnosti i uska obala nad kojom se uzdiže strm teren, nisu omogućili prostorni razvoj **Kostanjice**. Zahvati su se do sada uglavnom svodili na sanacije oštećenih zgrada i revitalizaciju zastarjelih prostornih rješenja kuća. U novije vrijeme javljaju se zahtjevi za gradnju reprezentativnih kuća, na prostoru između priobalnog puta i obale, što je u suprotnosti sa načelima utvrđenim odlukama opštine, donesenim nakon proglašenja područja za dobro Svjetske baštine.

Škaljari

Haotičnost u izgledu naselja, nastala kao rezultat stihijskog planiranja u toku više etapa razvoja, tokom prošlog vijeka, kada je formiran stambeni kompleks »Rakite«, nastavljena je i u periodu nakon upisa područja Kotora na Listu svjetske baštine. Heterogenost

funkcija, neusklađenost savremene stambene arhitekture sa uslovima zaštite, nedefinisanost budućih namjena terena napuštenih fabrika, problem permanentnih promjena u izgradnji na obali, kao i nepoštovanje prirodnih odlika naselja, čine konzervatorske i urbanističke probleme ovog prostora najkompleksnijim u okviru cijelog područja.

Muo

Savremeno doba se u razvoju ovog naselja, odražava kroz popunjavanje slobodnih prostora gradnjom savremenih kuća za stanovanje, kao i kroz dograđivanje brojnih aneksa na zadnjoj strani postojećih zgrada, čime se narušavaju vrijednosti grupacija i nizova tradicionalne arhitekture, karakterističnih za priobalni prostor naselja.

Među savremenim kućama nameću se voluminozne i brojnim otvorima rastvorene zgrade, koje gutaju prostor neophodan za dvorišta, bašte i zelenilo. Izgrađena je i grupacija zgrada sa stanovima za prodaju, smještena u južnom dijelu naselja. Njihovom izgradnjom narušena je postojeća struktura naselja i urbanistički koncept, predviđen važećim urbanističkim planom.

Prčanj

Uporedo sa saniranjem starih zgrada i obnovom života poslije zemljotresa, podizane su u sve većem broju novogradnje za stalno i povremeno stanovanje, odmor i turizam, društveni standard i zdravstvo. Porodične zgrade su locirane u obalnom pojasu između starih kamenih kuća, kao i u zaleđu na terasastim nizovima parcela, koje su u prošlosti formirane za gajenje mediteranskih kultura. Na višim kotama i u izdvojenim zonama građene su vikendice. Po obimu novogradnji i izboru lokacije koja se negativno odražava u vizurama prema Prčanju, kao i negativnom odnosu prema graditeljskom nasljeđu, posebno se izdvajaju savremena naselja Pančevačko i Šarena gomila. U novije vrijeme, slobodni prostor uz gotičku palatu Tri sestre, koju je karakterisao usamljen položaj uz obalu, ispunjen je novogradnjama, čiji kapaciteti i izgled ugrožavaju, kako ovu palatu, tako i naslijeđene vrijednosti Prčanja.

Stoliv

U Stolivu je podignut veći broj kuća za stalno stanovanje ili za odmor, kako kraj obale, tako i na višim kotama zaleđa. Grupisanje je raznoliko: linearno duž puta i kaskadno na strmom terenu, u manjim ansamblima gušćeg rasporeda.

Rezultati uklapanja u okruženje i tradicionalnu graditeljsku cijelinu su nejednaki. Djeluju najmanje uspješno jednospratne kuće sa potkrovljem, podignute uz sam rub puta, posebno zbog neizbježnih betonskih garaža, nad kojima su terase. Ponavljanjem istog rješenja na više susjednih čestica, stvoren je koridor tvrdih građevinskih linija, neprilagođen oblicima stare arhitekture i okolne prirode. U istom, obalnom pojasu znatno povoljnije djeluju kuće sa baštama na prirodnim platoima, iznad nivoa mora. Na položajima gdje je teren u blagom padu sa terasastim parcelama obradive zemlje, kuće su najbolje uklopljene u pejzaž: neglomazni volumeni porodičnih zgrada; praćenje izohipsi; korišćenje prirodnih zaravni umjesto formiranja betonskih terasa; zadržavanje razvijenih stabala smokve, nara i osobito masline koje sporo raste; podizanje odrina sa lozom; očuvanje kamenih potpora parcela i staza.

Ideja i praksa podizanja apartamanskih naselja u ovim krajevima po prvi put je realizovana u Stolivu, kroz gradnju naselja "Pobeda". Rezultati neprihvatanja važećih načela zaštite graditeljskog nasljeđa odražavaju se u velikoj mjeri u izgledu i funkcionisanju samog naselja, kao i u nepovezanosti sa istorijskim tkivom.

8.1.7.2. Najtipičniji primjeri devastacije prostora zaštićenog područja

Urbanizacija zaštićenog područja započeta sredinom prošlog vijeka, naročito je in-

tenzivirana izgradnjom novih savremenih naselja, za smještaj stanovništva poslije razornog zemljotresa iz 1979. godine, novogradnjama porodičnih zgrada, kao i gradnjom novih turističkih, zdravstvenih i drugih objekata.

Najkrupnije promjene u prostoru, izazvane savremenom urbanizacijom, prouzrokovala je gradnja savremenih stambenih naselja Škaljari, Sveta Vrača i Sveti Stasije, kao i gradnja apartmanskog naselja „Pobeda“ u Stolivu.

Stepen promjena u prostoru zaštićenog područja, izazvan navedenim savremenim gradnjama može se okarakterisati kao prekomjerna i nekontrolisana urbanizacija.

Novo naselje Škaljari

Naselje zahvata širok prostor naspram grada Kotora i neizbježan je u vizurama sa gradskih vrata, gradske rive, pijace uz gradske bedeme. Njegovom gradnjom trajno je izmijenjen pejzaž, naspram grada Kotora, svojstven ovom podneblju u kome je obrada zemlje na terasastim parcelama tokom prošlosti predstavljala značajan oblik privređivanja.

Gradnjom savremenog naselja izgubljene su granice između starog naselja Škaljari i susjednog naselja Muo, a novoizgrađena struktura u vizuelnom smislu stapa u cjelinu ove dvije međusobno različite aglomeracije.

Sa druge strane, ovo naselje je uspjelo za relativno kratko vrijeme od četvrt vijeka da oformi svoj identitet, čiji je najznačajniji pokazatelj činjenica da su njegovi stanovnici izabrali da ostanu u njemu u vrijeme kada su po završenoj sanaciji Starog urbanog jezgra Kotora, bili u prilici da se vrate u svoje stare stanove.

Naselje Sveta Vrača

Novo naselje je smješteno na jednoj od najvrijednijih lokacija Dobrote. Ono presjeca zamišljenu osu između crkvenog kompleksa Sv. Matije, na obali mora, i crkve Sv. Vrače, sagrađene na višim kotama zelenog pojasa. Po svojim kapacitetima spada u najveća savremena naselja na ovom području, a u odluci da se ono izgradi na ovom mjestu sadržana je i namjera da se ono «sakrije» u prostoru ispod samog brda, odnosno, što više udalji od priobalne zone kako se ne bi nametalo svojom arhitekturom, koja predstavlja atak na ambijent. Međutim, s obzirom da se u naseljima duž obala Bokokotorskog zaliva, vizure pružaju od površine mora do vrha brda, pokazuje da analizi lokacije za gradnju ovog naselja nije bila posvećena odgovarajuća pažnja niti su sagledani uticaji koje će novoizgrađeno naselje imati na širi prostor.

Prateći sadržaji izgrađeni u okviru naselja obezbjeđuju, da ono funkcioniše relativno zasebno, čime se još više naglašava njegova izolovanost prouzrokovana nepodudarnošću njegovih robustnih fizičkih struktura sa karakteristikama istorijskog ambijenta (saobraćajnice, arhitektura, instalacije).

Izgradnjom naselja na području Sv. Vrače narušen je istorijski kontekst prostora, u kome crkva Sv. Mateja sa svojom okolinom, zauzima izuzetno značajno mjesto.

Naselje Sveti Stasije

Za lokaciju novog naselja, građenog za stanovnike starog urbanog jezgra Kotora, koji su iseljeni zbog potrebe temeljne rekonstrukcije i seizmičke sanacije grada poslije zemljotresa iz 1979. godine, izabran je zeleni pojas u zaleđu crkve Sv. Eustahija (Sv. Stasije), u Dobroti. Kao i u slučaju naselja Sv. Vrača, i ovo savremeno naselje u Dobroti nazvano je imenom najistaknutije istorijske građevine koja tu postoji.

Zona zahvaćena gradnjom obuhvatila je terene na višim kotama iznad crkve Sv. Stasije, čija silueta sa zvonikom, kao prostornom dominantom, se do izgradnje savremenog naselja u panorami Dobrote, isticala kao jedan od najvrijednijih elemenata njene kompozicije.

Zelena pozadina crkve Sv. Stasija, dio je njenog historijskog značenja, jer su u njoj sadržani elementi karakteristični za organizaciju naselja i njegov razvoj.

Naselje Sveti Stasije je izgrađeno u skladu sa savremenim principima organizacije stanovanja, što se ogleda kako u strukturi naselja, tako i u rješenju saobraćaja, koncipiranog prema savremenom urbanističkom modelu.

U oblikovanju zgrada približilo se tradicionalnoj arhitekturi, ali elementi kao što su dvovodni krovovi, tip manjih balkona, proporcije otvora, odnos «punog i praznog» u rješenju fasada, javljaju se istovremeno sa elementima karakterističnim sa savremenu stambenu arhitekturu.

Karakteristike terena grubo su narušene usjećanjem saobraćajnice u tkivo terena, mijenjajući njegove topografske karakteristike, reljef i vegetaciju.

Umjerenije dejstvo ovog naselja na panoramu Dobrote i ukupan pejzaž, u odnosu na naselje Sveta Vrača, postignuto je manjim kapacitetima naselja, manjom spratnošću i ozelenjenim slobodnim prostorima između zgrada.

Naselje «Pobeda» u Stolivu

Na prostoru današnjeg apartmanskog naselja «Pobeda» u Donjem Stolivu, nalazio se rijetko sačuvani primjer ograđenog posjeda, imućne pomorsko-trgovačke porodice, sa svim elementima organizacije života i kulture stanovanja, karakterističnim za razdoblje od 17 - 19. vijeka, kada su takva imanja formirana na padinama Vrmca.

Nastanak apartmanskog naselja «Pobeda», korespondira sa pojavom ideje o planiranju i gradnji stambenih kompleksa sa stanovima za prodaju namijenjenim za sekundarno stanovanje, sezonski boravak, odmor i turizam.

Konzervatorski uslovi za gradnju navedenog kompleksa, izdati od strane Zavoda za zaštitu spomenika kulture Kotor, nalagali su očuvanje i prezentaciju arhitektonskih i ambijentalnih vrijednosti postojeće stambene cjeline, uz poseban naglasak na očuvanju vrtnog rješenja, a za gradnju u višim zonama poštovanje uslova terena, postojeće parcelizacije i u skladu sa prostornim mogućnostima lokacije. Odnos prema naslijeđenoj arhitekturi u gradnji ovog naselja, pokazuje činjenica da se konzervatorski uslovi nisu poštovali. Umjesto kraćih nizova niže spratnosti postavljenih paralelno sa izohipsama, nastali su dugački nizovi postavljani upravno na izohipse. Predviđeni kapaciteti znatno nadmašuju prostorne mogućnosti lokacije. Bez obzira što su zgrade oblikovane uz korišćenje pojedinih elemenata tradicionalne arhitekture, ukupan pristup dao je rezultat u vidu heterogenih rješenja i haotičnog izgleda cjeline.

Novogradnje porodičnih zgrada

U zaštićenom području Kotora, savremena urbanizacija zahvata slobodne prostore svih priobalnih naselja gradnjama u okviru starijih parcela na obali, kao i pokrivajući neizgrađene parcele u višim zonama. Najizraženija je savremena gradnja porodičnih stambenih zgrada, koje su locirane u obalnom pojasu, između starih kamenih kuća, kao i u zaleđu na terasastim nizovima parcela, koje su u prošlosti formirane za gajenje mediteranskih kultura. Na višim kotama, i u izdvojenim zonama građene su vikendice. Pejzaž sa nizovima obradivih parcela, postepeno se urbanizovao i pokrивao gradnjama. Čestice agrara, postajale su dvorišta, a prilazni putevi pretvarani u stambene ulice. Na pojedinim mjestima formirani su parkinzi, podizane garaže i druge prateće zgrade.

Najprihvatljivije djeluju one kuće koje su bliske u rasporedu i formatu starim gradnjama. Imaju pravilan gabarit pravougaone osnove, dvoslivan krov pokriven kanalicama, svijetlo obojene fasade, grilje na prozorima, korišćenje okolnog terena za formiranje pla-

toa, terasa, vidikovaca, obzirno postupanje sa zatečenim razvijenim stablima. U slijedeću grupaciju mogu se staviti kuće sa više stambenih jedinica pod istim krovom sa razuđenim traktovima, velikim lođama-balkonima, na sve strane i po svaku cijenu, sa traženim efektima i raznovrsnim materijalima. Na dnu skale su kreacije samoukih vlasnika-graditelja, koji uprkos uslovima, savjetima ili zabranama, presađuju svoj privatni ukus u ambijente gde je stoljećima vladala kultura sinteze prirode i građenja.

Popunjavanjem prostora novogradnjama u priobalnom dijelu područja, gube se granice između naselja, od kojih svako posjeduje svoju autentičnost. Takođe, gube se odlike urbanističke matrice pojedinačnih naselja, jer se u okviru stare parcelacije javljaju nove gradnje, koje narušavaju izvornu prostornu organizaciju, u okviru tradicionalne cjeline.

Turistički i zdravstveni objekti, društvene i poslovne zgrade

Gradnja turističkih objekata u zaštićenom području izaziva najveće poremećaje u prostoru. Savremeni koncept razvoja turizma, koji podrazumijeva zgrade znatnih kapaciteta i odgovarajuća tehnološka rješenja, predstavlja opasnost za očuvanje tradicionalne arhitekture i vri-jednosti pejzaža.

Turizam zahtijeva gradnju na najatraktivnijim lokacijama pored obale, čije prirodne karakteristike i zatečene izgrađene formacije, podređuje komercijalnim potrebama.

Prvi hotel u zaštićenom području, „Slavija“, izgrađen je krajem XIX vijeka, u okviru prostranog uređenog parka, u blizini Starog grada. Ovaj hotel srušen je nakon zemljotresa, da bi na njegovom mjestu bio podignut današnji hotel „Fjord“ sa pratećim sadržajima. Svojim volumenima, oblicima i spratnošću, hotel „Fjord“ predstavlja barijeru u vizurama, kako sa mora prema brdima na južnoj strani, tako i prema zalivu sa prilaza Kotoru.

Prilikom realizacije planskog rješenja za izgradnju novog hotelskog kompleksa, ne bi se smjele ponoviti iste greške.

Sedamdesetih godina prošlog vijeka razvoj turizma u Kotoru obilježio je hotel, koji se takođe zvao „Fjord“, smješten na obali mora na samom početku Dobrote. Svojom arhitekturom sa odlikama vremena u kojem je egzistirao, ličio je na obližnje zgrade, koje su dale pečat tom vremenu. Zbog oštećenja u zemljotresu hotel je srušen, a na njegovom mjestu sagrađen je Ugostiteljsko-rekreacioni centar. Nakon dvije decenije ovo zdanje je srušeno, a na ovom prostoru planirana je gradnja luksuznog hotela.

U sjevernom dijelu Risna, na obalnom dijelu arheološkog lokaliteta Carine početkom 80-ih godina XX vijeka sagrađen je hotel „Teuta“. Po svom položaju, veličini i arhitektonskim karakteristikama, ovaj hotel je potpuno neuklopljen u prostor istorijskog jezgra Risna.

Na prostoru Markovog rta na Prčanju, podignut je stacionar zdravstvenog turizma sa bungalovima. Stacionar je građen krajem 80-ih godina, u maniru tog vremena. Zajedno sa objektima na obali, koji su pripadali starijem zdanju istog kompleksa i uređenim terenima za odmor i rekreaciju, objekat zauzima najistaknutiji dio priobalnog prostora na sjevernom dijelu Prčanja. Ovaj objekat predstavlja primjer narušavanja karaktera i autentičnosti kulturne baštine.

U neposrednoj blizini grada, u drugoj polovini prošlog vijeka, podignute su poslovne zgrade Jugooceanije i Jugopetrola, zgrada SDK i Osnovnog suda. One su smještene na istaknutim lokacijama u priobalnom prostoru, u neposrednoj blizini Starog grada.

Analizom principa kojima se rukovalo u urbanističkom planiranju tog vremena, zaključuje se, da principi uklapanja savremenih objekata u istorijski kontekst prostora i njegov pejzaž, nijesu postavljeni kao preduslov uspješnosti arhitektonskih ostvarenja.

8.2. STANJE KULTURNE BAŠTINE

8.2.1. Konzervatorski pristup nakon zemljotresa iz 1979. godine

Urbane strukture

Nakon zemljotresa 1979.godine, zbog stepena oštećenosti i iseljavanja stanovništva iz Starog grada, akcentat je stavljen na obnovu istorijskog jezgra Kotora, a obnova drugih naselja traje u kontinuitetu do danas.

Zemljotres je zatekao Stari grad Kotor sa mnogim zapuštenim zgradama, dotrajalim instalacijama i poremećenim funkcijama. Krajnji cilj kompleksne obnove urbane cjeline bila je obnova kuća, društvenih zdanja, sakralnih građevina i javnih prostora sa podizanjem građevinsko-tehničkog standarda. Sprovedena aseizmička sanacija predstavljala je prvi korak i preduslov trajnijeg ozdravljenja. Slijedeći poduhvat bilo je uvođenje savremenih kućnih instalacija, a posebno komunalne infrastrukture. Zbog toga su izvedeni obimni i kompleksni radovi. U podzemne armirano-betonske galerije, postavljeni su glavni ogranci vodovoda, kanalizacije, struje, telefona i dr. To je, ulični prostor i pročelja, rasteretilo kablova i olakšalo popravke bez raskopavanja trgova i ulica. Na mjesto izlivanja otpadnih voda, preko lokalnih kanala u zaliv, ostvarena je izrada kolektora sa crpnim stanicama do otvorenog mora. Time je bitno unaprijeđena ekološka situacija. Omogućeno je stvaranje zdrave životne sredine, pogodne za stanovanje i razvoj turizma.

Najstariji urbani horizonti Kotora, nalaze se ispod nivoa mora i pod temeljima zgrada. Njihovo otkrivanje i proučavanje, suočeno je sa velikim ograničenjima i teškoćama. Arheološke sonde doprle su do neporemećenih slojeva i ostataka sakralnih građevina in situ, iz ranovizantijske epohe. Iz dubljih naslaga urbane stratigrafije, potiču izolovane iskopine koje se eventualno mogu razvrstati predmetno i hronološki, ali bez saznanja jesu li nađene na izvornim lokacijama, ili kasnijim slučajnim mjestima. Najraniji graditeljski slojevi nad zemljom potiču iz razdoblja srednjovekovne komune.

Terenske analize izvršene su po građevinskim blokovima (insulama), kao ćelijama gradskog tkiva, u kojima su pojedinačne zgrade međusobno srasle. To je bilo od posebnog značaja na mjestima sakralnih građevina, koje su se sukcesivno transformisale putem proširenja ili redukcija, kao i kod stambenih ansambala, koji su često narastali povezivanjem susjednih kuća u prostorno-vlasničke cjeline patricija.

Obavljena terenska istraživanja i analize gradnji intra muros svih insula i pojedinačnih zgrada, ustanovljeno je, da je najveći broj zgrada nastao kao zbir nekoliko faza sa elementima različite stilsko-hronološke pripadnosti. Jednima je sačuvan primarni sklop, a promijenjeni fasadni otvori ili obrada pročelja, a drugima je povećan broj etaža ili je poremećen unutrašnji raspored.

Ratna razaranja i kataklizme stvorili su paralelno svojevrsnu hronologiju degradacije. Mnoge promjene urbanog tkiva duguju svoj nastanak, ne toliko spontanom djelovanju života, koliko nenadanim havarijama. One su sudbinski određivale genezu grada i ostavljale dubokog traga na njegovim graditeljskim formacijama. Njima se mogu objasniti prostorne praznine i vremenske cezure, kakve se ne zapažaju u drugim gradovima uporedive istorije, ali staloženije evolucije.

Sakralne građevine

Sinteza sistematskih istraživanja i ustanovljenih konzervatorskih principa, uspostavili su optimalnu ravnotežu između namjeravanog i mogućeg, na grupi srednjovekovnih crkava koje su obnovljene poslije zemljotresa (Katedrala Sv. Tripuna, Sv. Luka, Sv. Marija, Sv. Ana). Postavljeni cilj, da se izvede restauracija oštećenih ili uništenih elemenata izvorne arhitekture, ostvaren je u znatnom stepenu. Poduhvat je temeljen na pouzdanim materijalnim ostacima i tragovima originalnih rješenja, preostalim poslije davnih havarija.

Komparativna analiza, izvornog i zatečenog, nije stvarala velike dileme. Primat je

dobijalo uspostavljanje integriteta prvobitnog i unikatnog, pred relativnim vrijednostima poznijeg i standardnog. Restauracija izvornog, zaustavljala se na granici koja odvaja pouzdano od hipotetičnog. Zbog toga je izostala obnova pojedinih vitalnih dijelova prvobitne arhitekture. Ovakvim konzervatorskim stavovima i zahvatima dat je i trajan prilog produbljenoj spoznaji originalnih rješenja srednjovekovnih crkava Kotora. Istovremeno, novootkrivenim podacima trajno su otklonjene neke neutemeljene tvrdnje o arhitektonskim rješenjima pojedinih tipova sakralne arhitekture.

Restauracija kulturnog integriteta u nekim slučajevima se postiže već samom eliminacijom bezvrijednih naslaga i pregradnji, ispod kojih je očuvana izvorna arhitektura. Poslije toga gotovo da nema potrebe za fizičkom obnovom elemenata prvobitnog rješenja. Izraziti primjer za to je crkva Sv. Pavla gdje je, cjelovito sačuvan naos, bio ispregrađen na stambene ćelije. Upadljiva degradacija monumentalnog prostornog rješenja, izvedena je bez većeg razaranja zasvedenih kamenih konstrukcija. Za razliku od prethodnih crkava ovdje nema nikakvih dilema oko odnosa prema izvornom i naknadnom, kao što ne postoje veće teškoće da se pouzdano obnove oštećeni dijelovi sačuvanih sklopova.

Najkompleksniji rezultati postignuti su na Katedrali Sv. Tripuna, gdje su otkrivene strukture izvornog rješenja, a da pritom nisu eliminisani vitalni dijelovi posljednjih faza gradnje.

Uspostavljanje izvornih rješenja struktura stambenih zgrada

U sklopu obnove naslijeđene arhitekture, jedan od ciljeva je bio uspostavljanje izvornih reprezentativnih sklopova. Takvom poduhvatu stoje na putu dva ograničenja. Prvo, čini nestanak mnogih elemenata prvobitne arhitektonske obrade, osobito na ansamblima najstarijeg porijekla u stilsko - hronološkom rasponu romanika-gotika-renesansa. Drugo, prepreku

postavljaju vlasnici zgrada, koji ne žele da smanje korisni prostor eliminacijom naknadnih etaža i aneksa, kojima su poremećena prvobitna rješenja.

Opseg i vrste intervencija na srednjovekovnim stambenim zgradama, uslovljeni su vrijednošću arhitekture i stepenom sačuvanosti izvornih rješenja. Kod primjera gdje je značajno graditeljsko ostvarenje zadržalo originalni sklop, mogućnosti promjena su dosljedno redukovane. Zahvati su mahom ograničeni na aseizmičko ojačanje konstrukcija i nove instalacije. U rasponu između optimalnog i realnog, nalazi se srednje rješenje, kojim se zadržava postojeći volumen, a starije faze se ističu na pročeljima, oslobođenim malternih obloga. Unutrašnji sklop se prilagođava zahtjevima savremenog života. Ponegdje se pom-

jeraju pregradni zidovi na trase nekadašnjih, posebno ako se time uspostavlja prostranost glavnih odaja originalnog sklopa.

Uspostavljanje pređašnjih oblika, postaje moguće, samo na pojedinim dijelovima zatečene strukture, gdje su izvorni elementi sačuvani ispod kasnijih naslaga. Palata Drago, sanirana poslije zemljotresa, radi smještaja Zavoda za zaštitu spomenika kulture Kotora, je upečatljiv primjer takvog pristupa. U njenom starijem, gotičkom krilu, raspored radnih jedinica podešen je prema tradicionalnoj podjeli i položajima originalnih fasadnih otvora. U poznijem, baroknom krilu, sačuvana je cjelovitost dvorana sa drvenim tavanicama.

Barokne palate sadrže mnogo više sačuvanih izvornih elemenata neophodnih za pouzdanu restauraciju prvobitnih dispozicija. Palata Grgurin, podignuta poslije zemljotresa iz 1667. godine, sačuvala je originalnu jedinstvenost baroknog rješenja. Poslije neophodne sanacije, u njoj je izložena stalna postavka Pomorskog muzeja Crne Gore. Time je omogućeno razgledanje jednog, od nekoliko vrijednih, enterijera, koji su mahom nepristupačni javnosti.

U ansamblu Pima, koji je izbjegao degradaciju poslije propasti Venecije, održala se izvorna artikulacija prostora. Ona će biti nastavljena činjenicom, da je palata u posjedu jedne porodice, koja je koristi u cjelini.

Za obnovu su najpovoljniji unutrašnji sklopovi onih palata, gdje su promjene nastale ubacivanjem novih pregrada ili dogradnjom aneksa, ali bez uništenja starih konstrukcija. Nasuprot ovakvoj pogodnosti, stoji prepreka zatečenih funkcija i podjela, kojima su isparcelisane stare arhitektonske cjeline. Na građevinama poput palate Bizanti, gdje je poremećena izvorna struktura unutrašnjim pregradama i parcelacijom dvorana na više soba, arhitektonski je lako ostvariva integracija baroknog sklopa. Kod ovog i sličnih slučajeva, zahtjevi službe zaštite, svojim opsegom, nadmašuju planove korisnika.

Enterijer

Globalne terenske analize, izvršene 1980. i 1981. godine, bile su dopunjene djelimičnim otkrivanjem enterijera u vrlo ograničenom broju kuća. Skidanje malternih obloga i mjestimična sondiranja, dale su nove podatke, važne za genezu zgrada. U mnogim kućama tek predstoji otkrivanje i očuvanje unutrašnjih oblika zidanih konstrukcija (kameni svodovi nad prizemljem, fragmenti pločnika i elementi uništenih drvenih tavanica sa proslanim konzolama). Može se očekivati, da budućim istraživanjima, budu pronađene zazidane niše, fragmentovana pila i niz različitih spolija u zidovima mlađeg porijekla. Mada su često

skromni, ovakvi nalazi su veoma korisni, jer doprinose detaljnijoj i pouzdanijoj restituciji izvornih oblika mnogih profanih gradnji. Poneki od njih mogu biti restaurirani (niše, kamena pila), ili izvađeni iz zidova i postavljeni u enterijeru (spolije kamene plastike).

Eksterijer

Geneza mnogih istorijskih građevina, a preko njih i urbane cjeline Kotora, iščitava se u velikoj mjeri na fasadama. Rijetke su stilski i hronološki homogene zgrade. Većina

je pretrpjela nekoliko pregradnji, koje su se ispoljile na fasadama kroz promjene otvora i tehnike zidanja. Fazna slojevitost često je skrivena malternim oblogama, koje po pravilu pripadaju nekom kasnijem razdoblju. Njihovim djelimičnim skidanjem u toku istraživanja, ili potpunim uklanjanjem tokom sanacije, došlo se do važnih podataka. Oni dokumentuju, da je porijeklo građevina znatno starije od dosada poznatog i, arhitektonska obrada po pravilu bogatija od zatečene i neposredno sagledljivija. Stilsko-hronološke atribucije kuća, izvedene su prvenstveno na osnovu terenskih analiza fasada, zbog relativnog obilja i pristupačnosti podataka koje posjeduju.

Uslovi za obnovu zgrada sadrže u većini slučajeva i trajno oslobađanje kamenih pročelja od naknadnih malternih obloga, kojima su zarobljene preostale vitalne odrednice arhitekture. Nastojanje da se ovaj svojevrsni istorijski arhiv u kamenu, učini sagledljivim, posebno je važno u Kotoru, koji je tokom XIX i XX vijeka, pretrpio oblaganje malterom mnogih starih pročelja.

Novi podaci otkriveni na eksterijerima, postaju široko pristupačni opštoj spoznaji i daljim proučavanjima. Takvim brojnim istorijskim i graditeljskim pojedinostima, postupno se formira realnija slika o prošlosti i kulturnom potencijalu Kotora.

Skidanjem malternih obloga, otkriva se razlog njihovog davnog postavljanja. One su činile masku preko starih pročelja, koja su dobila otvore novih oblika i rasporeda, nerijetko na mjestima prethodnih ili izvornih. Novootkrivena slika često sadrži aglomerat tehnika, oštećenja, pregradnji i spolija. Izvorno visok kvalitet klesarsko-zidarskih radova, često je bio degradiran prepravkama i širokim namazima preko uskih spojeva klesanih kvadera. Takav manir ponovljen je i prilikom posljednje obnove, posebno na starim kućama gdje su radovi izvođeni u privatnoj režiji sa nestručnim radnicima.

Najmanju mjeru potrebnih zahvata na kamenim pročeljima, čini čišćenje oslabljenih spojnica i fugovanje, na osnovu tragova izvornih tehnika. To je postizano na zgradama gdje je obnova fasada izvođena uz precizne uslove i stručni nadzor službe zaštite. Od posebne važnosti, bilo je određivanje receptura maltera za fugovanje, sa primjenom gašenog kreča i mljevenog kamena uz ograničenje cementa, ili bez njega. Kvalitet i trajnost postizani su primjenom tradicionalne tehnike, brižljivim nanošenjem malterne smjese, višednevnim vlaženjem i glačanjem spojnica tokom sušenja i početnog vezivanja.

Veći stepen restauracije, ostvaren je na nekoliko zgrada, gdje su sačuvani fragmenti omogućili pouzdanu obnovu izvornih okvira otvora, vjenaca i kamene plastike. Ovakav postupak se pokazao kao efikasan, na građevinama čiji su otvori bili izmijenjeni, ali je sačuvano originalno zidanje okolnih dijelova fasada sa fragmentima prvobitnih okvira. Povratak izvornosti cjeline, nije izazivao dileme, jer su raniji otvori činili organski dio stilske kompozicije, a kasniji su mahom bili atipični, svedeni na fizičke funkcije osvjetljavanja i provjetravanja.

Na mnogim zgradama, koje su nastajale u XIX vijeku, kao potpune novogradnje, primjenjivan je mješovit materijal u lošijoj tehnici. To je iziskivalo oblaganje ravnih fasadnih polja između otvora, ali također i okvira i vijenaca, kada su rađeni od opeka. Razdvajanje ravnih i profilisanih elemenata naglašavano je i polihromijom. Kod obnova izvođenih poslije 1979. godine, zadržan je opisani postupak, kao nerazdvojni element izvorne arhitektonske obrade.

Restauracija eksterijera u sklopu obnove izvornog oblika, izvedena je najpotpunije na srednjovekovnim crkvama, uz primjenu izvornih materijala i tehnika, a rezultati su većinom publikovani.

Izložena polazišta, sa tehnologijom obnove i revitalizacije historijskog jezgra Kotora, u značajnoj mjeri, su primjenljiva i na tradicionalna naselja u priobalju akvatorija. Ono, što ove čini drugačijim, jeste simbioza prirode i graditeljstva, rastresitost aglomeracija, prelazni oblici ruralnog i urbanog u arhitekturi, razvijenost okućnica mješovite ekonomije, površine kultivisanog zemljišta u alternaciji sa masivima autohtone prirode.

Metode aseizmičkog ojačanja

Poslije zemljotresa, na osnovu propisane metodologije, izvršen je pregled svih zgrada, sa analizom stanja konstrukcija, kategorizacijom oštećenja i procjenom sredstava potrebnih za sanaciju. Za Stari grad Kotor, formiran je poseban elaborat sa prikazom svih objekata, koji sadrži sve relevantne podatke.

Na zaštićenom području, najprije su izvođeni hitni sanacioni radovi, koji su sadržali aseizmička ojačanja starih kamenih struktura, prema standardnim tehničkim propisima. Već tokom prvih realizacija, pokazalo se, da su neke metode aseizmičkih ojačanja neprihvatljive, pogotovo na građevinama historijskog značaja i arhitektonskih kvaliteta.

Jedna od primijenjenih metoda, sastojala se u izradi armirano-betonskih tavanica, sa masivnim elementima ubačenim u kamene zidove, serklažima i ugaonim stubovima. Formiranje takvog armirano-betonskog sklopa, iziskivalo je velika usjecanja i slabljenja kamenih zidova, upravo na mjestima najveće otpornosti, na uglovima sa prevezom monolitnih blokova. Matičnu ulogu je, potom, preuzimao novougrađeni kruti korpus. Kako su pokazala iskustva iz različitih regiona, prilikom kasnijih zemljotresa, na tako saniranim zgradama dolazilo je do daljih oštećenja kamenih zidova. To se događalo upravo zbog neposrednog djelovanja robusnih armirano-betonskih sklopova, koji su sami odolijevali zemljotresu, prenoseći razorne sile na kamene zidove isječene i oslabljene lošim zahvatima.

Drugi tehnički postupak, koji je izazvao rezerve i otpore istraživača i konzervatora graditeljskog nasljeđa, jeste armirani torkret beton, kojim su oblagani kamene zidovi, fasadni sa jedne, a unutrašnji konstruktivni sa obje strane. Obloge su povezivane sa armirano-betonskim tavanicama.

U sklopu sanacije nekoliko značajnih sakralnih građevina, primjenjena je metoda saniranja zidanih kamenih struktura, koja je ranijih godina korišćena u međunarodnoj praksi. Ona sadrži kombinovan postupak injektiranja i armiranja. Ovakva metoda posjeduje veliku prednost u sanaciji kulturnih dobara, jer se njome postiže ojačanje starih konstrukcija, bez demontaže i preziđivanja, a uz očuvanje izvornog opusa zidova, lukova i svodova, time i njihovih kulturnih svojstava.

8.2.2. Stanje kulturne baštine u XXI vijeku

Nakon konstruktivne sanacije i opremanja infrastrukturom, koji su trajali desetak godina nakon zemljotresa, objekti profalne arhitekture privedeni su predviđenim namjenama, a sakralni objekti u okviru urbane cjeline privedeni kultu. Procesom revitalizacije urbane cjeline, koji je, u najvećem dijelu, završen devedesetih godina prošlog vijeka, uspostavljen je kontinuitet vjekovnog življenja.

Posljednjih deset godina karakterišu intervencije na objektima u urbanoj cjelini Starog grada. U postupku sprovođenja urbanističkih planova definisane namjene se mijenjaju, a evidentna je pojava favorizovanja jednoličnih poslovnih sadržaja (ugostiteljstvo, trgovina). Paralelno sa tim odvija se i proces izmjene vrste stanovanja. Uređenje javnih površina, trgova i ulica na kojima su postavljene terase ugostiteljskih objekata, koje svojom površinom, mobilijarom i nadstrešnicama remete i ugrožavaju komunikacije i vizure gradskih jezgara, predstavljaju poseban vid devastacija. Narušavanje graditeljskog nasljeđa nelegalno izvedenim investicionim radovima, na pojedinim objektima, ogleda se u zamjeni drvene stolarije bravarijom, zamjeni podova prizemlja od kamenih ploča drugim materijalima (keramika, laminat), instaliranju klima uređaja, satelitskih antena i drugih instalacija na fasadama.

U objektima profane arhitekture u procesu revitalizacije, koja je uslijedila nakon zemljotresa, izvršene su određene prenamjene i adaptiranja, shodno novim namjenama i savremenim načinom korišćenja. Spoljašnji izgled objekata i fasada, uglavnom, su očuvani, ali je unutrašnjost izmijenjena i preoblikovana. Funkcionalno i tehničko prilagođavanje ovih objekata je u ekspanziji posljednjih 15 godina.

Prilikom sanacije sakralnih ulturnih dobara, najčešće je saradnja vlasnika kulturnih dobara sa institucijama zaštite, bila na korektnom nivou, a konzervatorsko-restauratorski radovi urađeni na visokom stručnim nivou. U slučajevima, gdje je saradnja izostala prilikom obnove sakralnih objekata, nepoštovanjem konzervatorskih principa i planskih dokumenata, došlo je do devastacije kulturnog dobra.

Arheološki lokaliteti još uvijek nijesu sistematski istraženi, a samo jedan (Ri-sanski mozaici), je turistički valorizovan. Pojedini arheološki lokaliteti su devastirani neovlašćenim izronjavanjem (Podmorje Rta Strpačkog i Rta Murovina - Risan). Sistematska istraživanja obavljaju se u Risnu na ostacima antičke rimske vile i na Carinama. Prvi put rekognosciranje podmorja Rta Strpačkog i Rta Murovina u Risanskom zavilu, obavljeno je 2004. godine, a posljednje dvije godine u saradnji sa fondacijom RPM Nautikal sa Floride, snimljeno je podmorje Boke Kotrske i locirani podvodni arheološki lokaliteti.

Stanje kulturne baštine na Područja Kotora je rezultat uticaja različitih faktora, naročito:

- Kulturna dobra, koja nijesu privedena namjeni, nalaze se u potpuno zapuštenom ili ruševnom stanju i, zbog odsustva organizovane i osmišljene zaštitarske aktivnosti prema njima, prepušteni su neposrednom i neminovnom uticaju zuba vremena i vandalskom odnosu pojedinaca.
- Fizička lica, kao vlasnici kulturnih dobara, zaštiti svojih objekata, sve češće pretpostavljaju komercijalne interese, pri čemu kulturna svojstva i zaštićeni status objekata ne vide kao vrijednost i potencijal razvoja, već kao nepotrebno ograničenje prava svojine.
- Struktura službe zaštite i njegova kadrovska i tehnička osposobljenost nijesu adekvatni potrebama očuvanja i zaštite kulturnih dobara.
- Dokumentacija o kulturnim dobrima, koja se nalazi kod institucija zaštite, sadrži značajne nedostatke koji utiču na njenu validnost, a dokumentacija o arheološkim istraživanjima i arheološkom materijalu nije formirana, a poseban problem predstavlja što nije izvršeno rekognosciranje terena i izrađena Arheološka karta Crne Gore Pri tome, neophodno je stvoriti uslove da se dokumentaciona baza podataka radi u digitalnoj formi i u skladu sa evropskim standardima, u ovoj oblasti.
- Neadekvatan odnos organa lokalne vlasti prema nepokretnoj kulturnoj baštini ispoljava se naročito kroz proces izrade urbanističkih planova, koji ne uvažavajući principe zaštite, uglavnom nameću rješenja za legalizaciju bespravne gradnje, neprimjerene dogradnje i nadgradnje objekata, a infrastrukturna i druga razvojna rješenja naselja sa zaštićenim cjelinama ili kulturnim dobrima pretpostavljaju njihovom ambijentalnom izgledu i skladu.

- Nadležni inspekcijski organi, ne kontrolišu legalnost radova i njihovih izvođača na kulturnim dobrima.
- Na zaštitu pojedinih kulturnih dobara, a naročito sakralnih objekata i arheoloških lokaliteta, nepovoljno utiče to što nijesu određene granice njihove zaštićene okoline.
- Utvrđivanje svojinskih prava vršeno je isključivo na osnovu stanja prethodnog državninskog upisa. Nepostojanje zabilješke u evidenciji nepokretnosti da je određeni objekat ili lokalitet kulturno dobro, negativno utiče na tretman tog objekta prilikom promjene prava svojine, privođenja namjeni i preduzimanja investicionih aktivnosti.
- Održavanje kulturnih dobara (tekuće i investiciono) primarna je obaveza njihovih vlasnika i korisnika i zasniva se na principu ostvarenih prihoda od kulturnog dobra.. Praksa, a i stanje kulturnih dobara, pokazuju da se ovo zakonsko rješenje nije potvrdilo i da se, realno, nije moglo ni primijeniti.
- Ranija zakonska rješenja u pogledu obaveze održavanja kulturnih dobara, po osnovu ostvarenih prihoda i finansiranja djelatnosti Zavoda iz državnog Budžeta, ne predstavljaju cjelinu potrebnog finansiranja ukupnog sistema zaštite. Iz navedenih razloga, pored ostalog, nije zaživjelo ranije zakonsko rješenje i obaveza da opštine, odnosno njihovi nadležni organi, preuzimaju brigu o kulturnim dobrima koji se ne održavaju ili se nenamjenski koriste.
- Operativne nadležnosti Zavoda, a posebno obustava nelegalnih radova i radnji kojima se može oštetiti kulturno dobro i povraćaj objekta u prvobitno stanje, nijesu bile ranijim propisima precizno regulisane.
- Zbog nedostatka inspekcijskog nadzora u oblasti zaštite kulturne baštine, bez specifičnih ovlašćenja i mjera, sistem zaštite kulturne baštine uskraćen je za ključni operativni i preventivni segment i podložan je devijacijama, koje su se i ostvarile.
- Kulturni pejzaž, kao posebni segment nepokretne kulturne baštine, do 2010. godine Zakonom nije bio definisan i zaštićen.
- Posebnu i najveću opasnost i nadolazeći problem za nepokretnu kulturnu baštinu, Područja Kotora, predstavlja sve veća i nekontrolisana urbanizacija, koja može da ugrozi vrijednosti zbog kojih je Kotor uvršten na Listu svjetske kulturne baštine. Zbog opasnosti od urbanizacije za zaštićeno područje Kotora, pristupilo se i izradi Menadžent plana.
- Uvažavajući bogatstvo pokretne kulturne baštine Područja, kao i oklonost da Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture nije raspolagao adekvatnim brojem kadrovskih kapaciteta za poslove normativne i dokumentacione zaštite, može se zaključiti da se ne raspolaze sa tačnim podacima o broju i stanju pokretnih kulturnih dobara.
- Kako prostor za izlaganje velikog broja muzejskih predmeta još uvijek nije obezbijeden, dio muzejskog materijala nalazi se u neuslovnim depoima, a jedan broj u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Kotoru.
- Iako je respektibilan broj arheoloških nalaza iz Risna konzerviran i spreman za prezentaciju, trenutno ne postoji prostor za njegovo izlaganje i trajnu zaštitu. Najveći dio je, takođe, smješten u neuslovnim depoima.

8.2.3. Održavanje Područja

Održavanje dijelova graditeljskog tkiva, koji su najčešće skloni propadanju, a samim tim i često promjenljivi, u drugačijim društvenim uslovima u odnosu na društveni kontekst prošlosti, nosi rizik od postepenog gubljenja originalnih karakteristika pojedinih elemenata, kao i od trajnog nestajanja tradicionalnih materijala, oblika i tehnika gradnje.

To se u prvom redu odnosi na krovne pokrivače, obradu spojnica na kamenim fasadama, izgled prozora i vrata kao i na popločavanje ulica i trgova, a u manjoj mjeri i na druge elemente urbanog dizajna. Stariji format primorske kanalice koja predstavlja najzastupljeniju vrstu krovnog pokrivača u tradicionalnoj arhitekturi, zamjenjuje se kanalicom novog formata, čiji se ukupan izgled u velikoj mjeri razlikuju od izgleda starih krovova,

pokrivenih originalnom patiniranom kanalicom tamnocrvene boje. Nerijetko, stara kanalice se zamjenjuje srodnim pokrivačima ("meridijan", "meridijal" i sl.), čime se unose sasvim nove vrste u istorijsko tkivo zaštićenog područja, što je u suprotnosti sa konzervatorskim principima.

Prilikom održavanja kamenih fasada postoji rizik od temeljitog uklanjanja originalnih spojnika od maltera čije tehnike, zajedno sa tehnikama obrade kamenih blokova i načinom zidanja, sadrže podatke o porijeklu i genezi građevina, neophodne za datovanje. Stoga se u praksi preporučuje zadržavanje zdravih originalnih spojnika i dopuna na mjestima oštećenja. Za recepture maltera preporučuju se produžni malteri, tonski prilagođeni boji originalnog patiniranog maltera.

Za održavanje zapuštenih kamenih fasada preporučuje se pranje mlazom vode pod pritiskom i premazivanje zaštitnim sredstvima, uz provjeru da li se sa njihovim nanošenjem stvara tanki sjajni film, što se isključuje. Takođe, se isključuje i štokovanje kamena, kao vid obnove fasada, jer se na taj način gube podaci o originalnoj obradi kamena.

Kod održavanja vrata i prozora u tradicionalnoj arhitekturi preporučuje se čuvanje zdrave stolarije uz potrebne konzervatorske intervencije i bojenje, po uzoru na originalne boje za koje se ispitivanjem utvrđuje da su prvobitne.

U konzervatorskim smjernicama za održavanje građevina isključuje se upotreba plastificirane stolarije vrata i prozora. Međutim, mnogi vlasnici ignorišu ta uputstva i originalnu drvenu stolariju zamjenjuju ovim savremenim proizvodom, navodeći njegove tehnološke karakteristike, kao primarne u odnosu na karakteristike originalne stolarije, koje čine jednu građevinu kulturnim dobrom.

Kotorsko područje se ističe raznovršnošću i kvalitetom kamenih pločnika, čije održavanje je i ovdje kao i u drugim područjima predmet zajedničke brige. Pločnici u Kotoru su izrađivani od kamena krečnjačkog sastava, koji se tokom niza vijekova vadio u kamenolomu Đurići iznad Kamenara. Ovaj kamen je vrlo pogodan za obradu, a nijansiran je u crvenoj, sivkastoj i oker boji. Dekorativni slogovi pločnika ovog područja se razlikuju među sobom, ali najviše ih ima geometrijskih. Kamene pločnice predstavljaju veoma značajno svojstvo urbane arhitekture i kulture, stoga se njihovoj obnovi poklanja posebna pažnja, nastojanjem da se prilikom popravki ili zamjene oštećenih partija sve njihove karakteristike zadrže.

O održavanju javnih površina zaštićenog područja stara se Javno komunalno preduzeće Kotor. Sakupljanje otpada vrši se u kontejnerima, raspoređenim na nekoliko punktova u Starom gradu Kotoru, Perastu i Risnu, kao i na punktovima duž priobalnog puta i na drugim mjestima u ostalim naseljima. Komunalni otpad se, do prije dvije godine, doponovao na privremenu sanitarnu deponiju "Lovanja" (za Opštine Kotor, Tivat i Budva), van zaštićenog područja, i od tada državni i lokalni organi preduzimaju aktivnosti na pronalaženju adekvatne lokacije za tu namjenu.

Javno komunalno preduzeće posjeduje komunalna vozila - kompaktore za skupljanje i transport otpada, kao i vozila za čišćenje ulica sa vakum sistemom.

Kontejneri najčešće narušavaju ambijentalne i arhitektonske vrijednosti prostora, jer su postavljeni na istaknutim lokacijama, u istorijskim gradovima, pored puteva i na obali mora.

Komunalnim održavanjem nisu obuhvaćeni kompleksi kao što su kotorska tvrđava, istočni dio grada (prema brdu), tvrđava Sv. Križa u Perastu i niz drugih značajnih lokaliteta.

Područje Kotora zahtijeva bolje održavanje komunalne higijene i u pogledu čišćenja, načina odlaganja i transporta, kao i proširenje zona održavanja na kompletno zaštićeno područje. Posebno je važno da se kontejneri dislociraju iz starih urbanih cjelina, na manje vidna mjesta, što je neophodno primjeniti i za ostala naselja zaštićenog područja.

8.3. STANJE PRIRODNE SREDINE U ZAŠTIĆENOM PODRUČJU

Područje Kotorsko-risanskog zaliva predstavlja niz veoma osjetljivih ekosistema, gdje je veoma izražen antropogeni faktor. Na kvalitet prirodnih vrijednosti utiče gotovo svaka intervencija u prostoru i mnoge vrste ljudskih djelatnosti, koje sa sobom nose opasnosti po ekosistem mora i kopna.

8.3.1. Kvalitet vazduha

Na području Crnogorskog primorja, a samim tim i na zaštićenom području, nema većih zagađivača vazduha. Lokalno zagađenje, u najvećoj mjeri, potiče od saobraćaja. On je najdinamičniji u ljetnjoj sezoni i nepovoljni efekti se mogu osjetiti na malom prostoru, uz frekventne saobraćajnice i u gradskim jezgrima.

Kontrola kvaliteta vazduha u Kotoru vršena je od strane Centra za ekotoksikološka ispitivanja Crne Gore, na lokaciji „Lučka kapetanija“, „Institut za biologiju mora“ i „Riva“, u periodu od 1999.-2009. godine.

Stacionarna stanica za mjerenje emisije osnovnih i specifičnih zagađujućih materija u Kotoru, je tokom 2009. godine, locirana u krugu Instituta za biologiju mora.

Rezultati navedenih mjerenja osnovnih i specifičnih zagađujućih materija pokazali su prisustvo zagađivača ispod zakonom propisanih normi, odnosno da je vazduh u Kotoru dobrog kvaliteta, sa izuzetkom kotorske Rive i to samo u špicu turističke sezone.

8.3.2. Kvalitet zemljišta

Resorno ministarstvo za zaštitu životne sredine je u posljednjih 7 godina, sprovelo Program ispitivanja štetnih materija na lokacijama koje su najviše izložene zagađivanju. Na osnovu rezultata dobijenih analizom 40 parametara, konstatovano je stanje zemljišta, sa aspekta prisustva opasnih i štetnih materija. Na području opštine Kotor, analizirano je zemljište na 10 lokacija, čiji rezultati pokazuju da je zagađenost zemljišta u granicama dozvoljenog, izuzev prostora pored manjih komunalnih deponija i u blizini najprometnijih saobraćajnica.

8.3.3. Kvalitet vode

U većem dijelu godine (8-9 mjeseci) lokalna izvorišta na području Opštine su dovoljne izdašnosti i dobrog kvaliteta vode za piće. Međutim, stanje infrastrukturnih objekata i uređaja za vodosnabdijevanje, koji su najvećim dijelom izgrađeni prije 30-40 godina, je, uglavnom, nezadovoljavajuće, što prouzrokuje gubitak velikih količina vode u sistemima. Pored toga, u Kotoru, već nekoliko decenija, postoji prirodni fenomen, povlačenja izvorišta Škurda, što prouzrokuje ulivanje morske vode u sistem za vodosnabdijevanje. Ova pojava je u zimskom periodu kratkotrajna, ali je posebno izražena u ljetnjem periodu, naročito kod dužih sušnih perioda, kada prouzrokuje velike probleme stanovništvu i ukupnoj komunalnoj infrastrukturi.

Priključivanjem kotorskog vodovodnog sistema na izgrađeni sistem Regionalnog vodovoda za crnogorsko primorje, avgusta 2010. godine, stvoreni su uslovi za obezbjeđenje nedostajućih količina vode dobrog kvaliteta, u kritičnom ljetnjem periodu.

U cilju osiguranja kvalitetne i sanitarno ispravne vode za piće, na svim lokalnim izvorištima ugrađena je adekvatna oprema za kontrolisano hlorisanje, a formirane su i sanitarne zone, što će uz planiranu obnovu i sanaciju sistema vodosnabdijevanja, omogućiti lokalnom stanovništvu, posjetiocima i turistima redovno snabdjevanje vodom dobrog kvaliteta.

8.3.4. Kvalitet kupališta

Kako su pješčane plaže rijetke na području Opštine Kotor, kupališni prostor se nadomještuje korišćenjem ponti i mandrača, koji su izvorno imali funkciju veza i zaklona, za barke i brodice.

Jedna od djelatnosti Javnog preduzeća „Morsko dobro“, je unaprijeđenje kvaliteta organizacije i usluga na uređenim kupalištima i za dio djelimično uređenih kupališta obezbijedi svu neophodnu infrastrukturu, koja zadovoljava potrebe turista.

Međutim, imajući u vidu specifičnost izgrađene obale u Kotorsko-risanskom zalivu (ponte i mandrači), od kojih veliki broj ima i svoju kulturno istorijsku vrijednost, to se ova infrastruktura mora zadržati u svom autentičnom i originalnom obliku.

Neizgrađeni dijelovi obale (Kostanjica, dio između Perasta i Risna i dio Risna i Perasta) predstavljaju stjenovito - kamenitu obalu, sa velikim brojem podvodnih izvora, i kao takvi su vrijednost biodiverziteta akvatorija, pa zbog toga na ovim potezima ne bi trebalo uređivati kupališta, već zadržati njihovo korišćenje u izvornom “divljem” obliku.

8.3.5. Zagađenja prirodne sredine

a) Zagađenje bukom

Ispitivanja zagađenja bukom u Crnoj Gori vrše se u kontinuitetu od 2004. godine, ali u Informaciji o stanju životne sredine nema podataka o zagađenju bukom na konkretnim lokacijama u opštini Kotor. Međutim, evidentno je, tokom ljetnje sezone u posljednjih nekoliko godina, da je nivo buke ispred ugostiteljskih objekata i na plažama, u skoro svim primorskim opštinama, prelazio maksimalno dozvoljene granice.

b) Zagađenje mora

Kvalitet morske vode u akvatorijumu Kotorsko-risanskog zaliva, kontroliše i prati Javno preduzeće za upravljanje morskim dobrom, od 1996.godine, na više od 10 lokacija. Na svim lokacijama, shodno važećim propisima, analizirani su parametri morske vode i to: mikrobiološki-ukupne koliformne bakterije (TC/100ml) i fekalne koliformne bakterije (FC/100ml); fizičko-hemijski - temperatura, salinitet, gustina, koncentracija kiseonika, zasićenje kiseonikom, koncentracija vodonikovih jona (pH), providnost mora, boja mora, mineralna ulja i tragovi masnoće i plivajući čvrsti otpad.

Prema analizama rađenim u ljeto 2010. godine, morska voda, na mjernim mjestima na području Opštine Kotor, je uglavnom zadovoljavajućeg kvaliteta za kupanje i rekreaciju (II klasa), osim povremeno na nekim lokacijama (kupalište hotela “Amfora” u Orahovcu, “Pirate bar” u Perastu, “Alibaba” Sv. Matija u Dobroti).

Glavni uzrok zagađenja je neriješen problem ispuštanja kanalizacije u more, gdje usljed spore cirkulacije vode, dolazi do razvoja bakterija i pojave eutrofikacije.

Nastavkom, odnosno završetkom investicionih poslova na aktiviranju kanizacionog sistema Kotor-Trašte, na koji se vrši priključak svih otpadnih voda iz Kotorsko-risanskog zaliva, otkloniće se rizik od zagađenja mora otpadnim vodama.

Međutim, proces antropogene eutrofikacije (obogaćivanja mora hranljivim solima djelovanjem čovjekovih aktivnosti sa kopna), je danas generalno jedan od najčešćih faktora zagađivanja priobalnog mora. Posljedice antropogene eutrofikacije su: povećanje organske produkcije, promjene u sastavu i odnosima među vrstama u planktonu i bentosu, smanjenje providnosti, promjena boje mora, trend opadanja kiseonika u slojevima pri dnu, uz istovremeno povećanje kiseonika na dubinama, kao i pojava učestalih cvjetanja fitoplanktona.

Bokokotorski zaliv je veoma osjetljivo područje sa aspekta antropogene eutrofikacije, a naročito je ugrožen njegov najplići dio - Koterski zaliv. S tim u vezi, ovom problemu

se treba posvetiti vrlo ozbiljno, te se iz tih razloga i počeo realizovati program monitoringa mora, koji Institut za biologiju mora u saradnji sa Centrom za ekotoksikološka ispitivanja, radi za potrebe Agencije za zaštitu životne sredine. Takođe, u pripremi je projekat evidentiranja liste zagađivača u Zalivu, što će pomoći da se navedeni problemi sistematski i trajno riješe.

8.4. INFRASTRUKURA ZAŠTIĆENOG PODRUČJA

Značajan segment u očuvanju, zaštiti i daljem razvoju jednog područja jeste njegova infrastrukturna opremljenost. Ona stvara osnovne preduslove za normalan život svake sredine, pa se često pojavljuje kao limitirajući ili pak temeljni faktor za budući razvoj. Infrastruktura je najčešće polazište i opredjeljujući element za sva planiranja u prostoru, polazište razvojnih planova i projekata.

8.4.1. Komunalna infrastruktura zaštićenog područja

8.4.1.1. Vodosnabdijevanje

Vodosnabdijevanje na području Opštine Kotor povjereno je Javnom preduzeću „Vodovod i kanalizacija“, koje je uspješno da uz pomoć osnivača i investicionih aktivnosti obezbijedi, uglavnom, uredno snabdijevanje potrošača priključenih na vodovodni sistem, tokom cijele godine. Glavna izvorišta su:

Izvorište Škurda predstavlja najvažnije izvorište, zato što u najvećem dijelu godine ima dovoljne količine vode, a izvorište se nalazi u neposrednoj blizini Starog grada. Kvalitet vode je dobar, osim u ljetnjem periodu, kada voda zaslani.

Izvorište u tunelu Vrmac se nalazi u neposrednoj blizini naselja Škaljari, koje je do prošle godine funkcionisalo sa privremenim, tehnički neuslovnim sistemom preuzimanja vode. Tokom 2010. godine, ovo izvorište je opremljeno savremenom opremom i crpnom stanicom, koja omogućava kontrolu i preuzimanje vode iz sistema Regionalnog vodovoda.

Izvorišta u Orahovcu je sezonskog karaktera sa varijabilnim kvalitetom vode, ali veoma značajno za ljetni period kada zaslani izvorište Škurda, nakon čega se na ovom izvorištu pojavljuje znatna količina pitke vode. Na izvorištu je, 2006. godine, izgrađena crpna stanica sa pet novih pumpnih agregata, sa pripadajućom savremenom opremom.

Izvorište Spila u Risnu ima promjenljivu izdašnost i kvalitet vode, zbog čega se voda sa ovog izvorišta povremeno koristi. Na izvorištu je ugrađena crpna stanica sa pripadajućom opremom za regulaciju i hlorisanje.

Gornjegrbaljska izvorišta - Ponikve i Simiž su dva odvojena izvorišta, kaptirana prije više od 100 godina. S obzirom da se nalaze na relativno velikim visinama, voda se do potrošača transportuje gravitaciono. Ovim izvorima gravitira ruralno područje, tako da se voda uglavnom koristi za snabdijevanje ovih naselja, osim zimi, kada se višak vode gravitaciono dovodi do gornjih Škaljara, Vidikovca, Pržica, Kavča i Privredne zone.

Pored navedenih izvorišta i crpnih stanica vodovodni sistem raspolaže i sa 4 pre-pumpne stanice i to: rezervoara Škaljari, Sveta Vrača, Risan i Morinj.

8.4.1.2. Otpadne vode

Prema usvojenom konceptu, od prije 20-ak godina planirano je da se sve otpadne vode, sa obje strane Kotorsko-risanskog zaliva, sakupe u crpnu stanicu Kotor, koja je locirana u Škaljarima, a preko nje u sistem za odvođenje otpadnih voda Kotor - Trašte. Ovaj sistem omogućava odvođenje otpadnih voda daleko od naselja zaštićenog područja. Međutim, iako je izgrađen krajem 90-ih godina XX vijeka, sistem funkcioniše samo u pojedinim dijelovima područja.

Kako se gotovo sva industrija, koja je godinama bila skoncentrisana u najužem dijelu Zaliva, premjestila van zaštićenog područja, to je i problem ispuštanja industrijskih otpadnih voda uklonjen, ali ne i zagađenje otpadnim vodama iz drugih izvora. Zbog toga je realizacija nevedenog koncepta za odvođenje otpadnih voda iz zaliva od izuzetne važnosti za poboljšanje kvaliteta života i građana i posjetilaca.

Odvođenje otpadnih voda iz Kotorsko-risanskog zaliva predviđa se sljedećim planiranim rješenjima, koja se fazno realizaciju:

- Otpadne vode sa poteza Orahovac-Ljuta-Dobrota-Stari grad-Škaljari-Muo-Prčanj i Stoliv, posredstvom prepumpnih stanica, dovode na glavnu kanalizacionu crpnu stanicu u Škaljarima, odakle se otpremaju u otvoreno more. U skladu sa tim, izgrađen je i stavljen u funkciju kanalizacioni sistem na potezu Auto-kamp Dobrota prema Starom gradu, najveći dio donjeg dijela Starog grada, područje Škaljara, na potezu od Doma kulture- Rakita- Novog naselja.
- Naredne godine realizovaće se, već ugovoreno, planirano proširenje kanalizacionog sistema od Auto-kampa do Sv.Stasija, sanacija sekundarne kanalizacione mreže od Tabaćine do Auto-kampa, izgradnja sistema na potezu Peluzica-Muo-Stoliv, dok će se otpadne vode Perasta i Risna prečišćavati u lokalnom autonomnom sistemu.
- Sljedeća faza će obuhvatiti izgradnju zajedničkog postrojenja, na prostoru Solila, za preradu otpadnih voda za Opštine Kotor i Tivat

8.4.2. Elektroenergetska infrastruktura

Zaštićeno područje Kotora je pokriveno elektroenergetskom mrežom. Međutim razne neracionalnosti u korišćenju električne energije i niska energetska efikasnost postojećih uređaja, kao i česte vremenske nepogode, otežavaju elektroenergetsku situaciju. Iz tih razloga, u toku godine vrlo često se dešavaju prekidi u snabdijevanju električnom energijom, čime su najviše pogođena naselja Muo i Prčanj.

Problem energetike više nije samo problem energetske potencijala, njihove eksploatacije, transformacije i korišćenja, već i međusobne zavisnosti između tri „E”: (Energetike, Ekologije i Ekonomije). Zato su danas EEE u Crnoj Gori, kao u ostalom i na najširem međunarodnom planu, postali jedan od najbitnijih, jedinstvenih i višedimenzionalnih problema razvoja.

Tome treba dodati i probleme sa prenosnom mrežom (konfiguracija terena, česte vremenske nepogode, dotrajalost i slaba propusna moć vodova na nekim područjima koji uzrokuju česte kvarove i ispade iz sistema).

Elektroenergetsku infrastrukturu je potrebno razvijati kroz funkcionalno i prostorno objedinjene sisteme: proizvodnja električne energije, prenos, transformacija i distribucija, i dr. Sve planove i druge razvojne dokumente u ovoj oblasti treba praviti polazeći od saznanja o tome da Crna Gora raspolaže ograničenim energetske resursima, te da korišćenje treba da bude racionalno i efikasno.

Prioritet ima obnavljanje, rehabilitacija i osavremenjavanje i ekološka sanacija postojećih postrojenja, uvođenjem savremenih tehnoloških, proizvodnih, prenosnih i distributivnih sistema u ovoj oblasti, sa ciljem da se sistem prilagodi potrebama privrede i domaćinstava.

Pri obnavljanju i unapređenju uvog sistema neophodno je elektroenergetsku infrastrukturu udruživati sa drugim infrastrukturnim koridorima.

Na Području Kotora, prednost treba dati kablovskim vodovima. Sa usvajanjem novih tehnologija na području prenosa i distribucije električne energije, treba maksimalno iskoristiti postojeće trase i infrastrukturne koridore, a nove planirati tamo gdje nema drugih mogućih rješenja.

8.4.3. Telekomunikaciona infrastruktura

Djelatnost telekomunikacija obavljaju javni telekomunikacioni sistemi, dvije regulatorne agencije (Agencija za telekomunikacije i Agencija za radio-difuziju) i Pošta Crne Gore, u oblasti:

- Fiksne telefonije (jedan operator)
- Mobilne telefonije (tri operatera: Telenor, T-mobile i M:tel)
- Radio-difuzije (javni servisi i privatni emiteri)
- Internet (postoji dominantni operator) i funkcionalni telekomunikacioni sistemi

Povezivanje svih mrežnih grupa oslanja se na fiber-optičku infrastrukturu, koja je izuzetno kvalitetan i pouzdan transmisioni sistem, sa postojanjem velikih rezervi za dalje proširenje kapaciteta, a što je ostvarivo intervencijom samo na perifernoj opremi. Takođe, na toj osnovi ostvarene su veze sa zemljama u okruženju, Srbijom, Bosnom i Hercegovinom, Hrvatskom i Albanijom.

Interkonekcioni kapaciteti prema operatorima mobilne telefonije i prema telekomunikacionim resursima EPCG, takođe, su realizovani na bazi fiber-optičkih kablova i potpuno su usaglašeni sa aktuelnim zahtjevima. Većina lokalnih mreža realizovana je u proteklih desetak godina na bazi savremenih bakarnih kablova.

Trenutno postoje tri operatora mobilne telefonije (Telenor, T-mobile i M:tel). Operatori imaju slične karakteristike u pogledu broja korisnika i strukture mobilne telefonije. Dominantni internet provajder je T-com.

Internet se oslanja se na transmisionu infrastrukturu Telekoma CG, a raspoloživ je i bežični pristup Internetu.

Radio-difuzni centar vrši usluge prenosa i distribucije signala radija i TV za potrebe Javnog servisa RTV CrneGore.

Poštanski i telegrafski saobraćaj vrši Pošta Crne Gore, a karakteriše ga dobro razvijena mreža, dobra informatička podrška i dominantna uloga i učešće na tržištu poštanskih i srodnih usluga.

8.4.4. Saobraćajna infrastruktura

Jedan od velikih izazova sa kojima se susreće zaštićeno područje i koji zahtijeva dugoročno rješenje predstavlja problem saobraćaja i transporta u granicama Prirodno i kulturno-istorijskog područja Kotora. Pitanje saobraćajnog koncepta unutar zaštićenog područja se, zbog prirode infrastrukturnih sistema, ne može posmatrati izolovan i nezavisno od regionalnog, državnog i međunarodnog nivoa.

Postojeći saobraćajni podsistemi u Crnoj Gori razvijali su se nezavisno, tako da sada funkcionišu manje ili više nezavisno. Naime, u postojećem stanju različiti saobraćajni podsistemi ne funkcionišu u cjelini kao jedinstven transportni sistem sa tehničko-tehnološkog i organizacionog aspekta. Pozitivni izuzetak čini tehnološka povezanost različitih vidova transporta u morskim lukama.

Generalni okvir za formulisanje i sprovođenje saobraćajne politike u Crnoj Gori je težnja da se ostvari dobra prohodnost, uz što manju povredu prostora, smanjivanje negativnih uticaja saobraćaja na životnu sredinu i povećanje bezbjednosti.

Strategijom razvoja saobraćaja Crne Gore među 25 prioriternih projekata predviđena je izgradnja Jadransko-Jonskog autoputa, kao načina uključivanja Crne Gore u TEN-T mrežu. Ovim projektom predviđa se rekonstrukcija Jadranske magistrale, izgradnja zaobilaznica oko gradova na Jadranskoj magistrali, izgradnja trećih traka i sanacija.

Plovni putevi, prekomorski, obalni i lučki u obalnom pojasu u Bokotorskom zaliva, imaju ukupnu dužinu od 16 Nm (29,6 km). Za obezbjeđenje i funkcionisanje plovnih puteva u Zalivu postoji niz infrastrukturnih objekata.

Posebno mjestu u dijelu pomorske infrastrukture zauzima Lučka kapetanija Kotor sa ispostavama H. Novi, Zelenika i Tivat.

U smislu izgrađenosti lučke infrastrukture, vrste i nivoa pružanja usluga, izgrađena lučko-operativna obala se može kategorisati na sljedeći način: ponte, mandraći, privezišta (pristaništa), marine i luke.

Na području Kotorsko-risanskog zaliva, karakteristične su ponte, mandraći i privezišta, tradicionalni objekti za pristajanje i vezivanje, uglavnom manjih čamaca.

Ponte su prostori na izgrađenoj obali koji služe za izvlačenje ribarskih mreža. U odnosu na područje cijele Crnogorske obale, ponte su uglavnom zastupljene u Boki Kotorskoj. Služba zaštite kulturnih dobara i postojeća planska dokumentacija, preporučuju njihovo očuvanje u izvornom obliku.

Mandraći su vještački ograđeni dijelovi mora, koji svojom površinom i dubinom akvatorija omogućavaju vez i zaštitu od nevremena plovilima, koji ih dimenzijama i gazom mogu koristiti. Načinom gradnje i materijalom korišćenim za gradnju (kamen) predstavljaju specifičnu ambijentalno-arhitektonsku karakteristiku Boke Kotorske u kojoj su gotovo isključivo zastupljeni.

Privezišta (pristaništa) u odnosu na ukupnu dužinu Crnogorske obale iskazuju visoku prostornu koncentraciju u zalivu Boke Kotorske (oko 90% ukupne privezišne obale). U zaštićenom području aktivna su pristaništa Sv. Matija, Orahovac, Perast, Risan, Stoliv, Prčanj i Muo i privezište u Risnu.

Na prostoru akvatorija zaštićenog područja postoje dvije, već izgrađene, marine: Luka Kotor i „Kordić” u Prčanju, a planirana je izgradnja nove marine kapaciteta 150 vezova, na potezu „Fjord“- Peluzica.

Aktiviranjem kratkih pomorskih linija redovnog saobraćaja podigla bi se upotrebna vrijednost ovih pristaništa i umanjila saobraćajna gužva i problem parkinga, posebno u ljetnjim mjesecima. Povezivanje lokaliteta na Području Kotora, integracija jedinstvenog turističkog proizvoda i ekonomski efekti, koji bi logično proistekli iz navedenog, bila bi moguća afirmacijom lokalne plovidbe. To bi istovremeno značilo i oživljavanje i uključivanje zapostavljenih tradicionalnih resursa u turističku ponudu, kao i lokalnog stanovništva, koje mora biti nosilac razvoja turizma u destinaciji.

Aerodrom Tivat ima poletno-sletnu stazu dužine 2500m, širine 45m. Osnovna staza je široka 150m i njeno proširenje na 300 m nije moguće zbog već izgrađenih objekata u pristanišnom dijelu aerodroma (putnička zgrada, kontrolni toranj, itd.). Da bi se perspektivno riješio problem odgovarajuće širine osnovne staze, predložena je izgradnja nove poletno-sletne staze, koja bi bila dovoljno udaljena od objekata.

Broj putnika na aerodromu Tivat je u posljednje tri godine u konstantnom porastu. Ovaj aerodrom je, zbog svoje blizine (oko 4 km), Području Kotora veoma značajan za unaprijeđenje i razvoj područja, a posebno s aspekta obezbjeđenja uslova za razvoj turizma, na ovoj turističkoj destinaciji.

Zbog činjenice, da je postojeća glavna drumska saobraćajnica (jadranska magistrala - E65) kroz zaštićeno područje projektovana i građena na saobraćajnom konceptu od prije skoro jednog vijeka značajnije mjere za unaprjeđenje saobraćajnog koncepta pokazale su se kao neminovnost, a samim tim postale su i značajan faktor koji može ugroziti univerzalne vrijednosti zaštićenog područja.

Prije razmatranja planova za budući saobraćajni koncept u Boko-Kotorskom zalivu potrebno je istaći da se i postojeći saobraćajni koncept (lokalne saobraćajnice i Jadranska magistrala E65) može ocjeniti kao neadekvatan sa aspekta očuvanja vrijednosti prirodno-kulturno-istorijskog regiona Kotora. Velika koncentracija vozila (posebno u ljetnjim mjesecima) i redovne gužve na Jadranskoj magistrali, koja prolazi duž zidina starih gradova Kotora i Perasta, već sada direktno i indirektno ugrožavaju kulturno-prirodne vrijednosti bilo emisijama buke, štetnih gasova i vibracija putničkog i teretnog saobraćaja bilo sve učestalijim i neminovnim parcijalnim intervencijama na saniranju lošeg stanja putne infrastrukture (dodatna proširenja puta, novi potporni zidovi i sl.).

Sadašnji saobraćajni planovi Crne Gore dokumentovani su u Prostornom planu Crne Gore do 2020. godine, koji, između ostalog, prikazuje obimne infrastrukturne mjere za izgradnju, proširenje i rekonstrukciju putnog sistema Crne Gore. Ovi planovi sadrže dva paralelna nadregionalna nosioca saobraćaja Sjever-Jug, koji se uglavnom direktno i indirektno odnose na saobraćajne planove Boke Kotorske. U unutrašnjosti zemlje, istočno od zaštićenog Područja Kotora, ubuduće treba da prolazi novi autoput, kako bi se omogućio brži tranzitni saobraćaj između Albanije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine. U Prostornom planu se taj novi nosilac saobraćaja naziva „Jadransko-Jonska magistrala“ („Adriatic-Ionian Highway“).

Uz planirani autoput dodatno je planirano da se izgradi Brza obalna cesta (Speed Coast Highway) duž obale Crne Gore. Ta, sa četiri kolovozne trake planirana brza cesta treba da prihvati kako tranzitni saobraćaj pored obale između Albanije, Crne Gore i Hrvatske, tako i regionalni saobraćaj unutar Bokokotorskog zaliva. Planirani Most Verige dobija u tom planskom projektu ključnu funkciju, jer treba da omogući direktan prelazak Tjesnaca Verige u pravcu Sjever-Jug, koji je potreban u okviru ovog planskog projekta. Brza obalna cesta većim dijelom prati pravac postojećeg obalnog puta unutar zaštićenog područja, te ima za cilj znatno rasterećenje saobraćaja u postojećoj lokalnoj putnoj infrastrukturi uključujući i Jadransku magistralu (E65).

Da bi se lokalna saobraćajna mreža Boke Kotorske spojila sa novom Brzom obalnom cestom, planirano je u skladu sa aktuelnim planskim stanjem da mjesta priključenja na postojeću Jadransku magistralu (E 65) i planirani Most Verige odnosno Brzu obalnu cestu treba situirati na ca. 3 kilometra udaljenosti sjeverozapadno odnosno jugoistočno od mosta Verige. Na sjeverozapadnoj strani iznad Bijele predviđeno je kratko spajanje između oba puta. Na jugoistočnoj strani planirano je da se na visini „tunela Vrmac“ realizuje još jedna tačka spajanja između dva puta. Ova mjera služi za ublažavanje saobraćajne situacije na uskom mjestu u Tjesnacu Verige blizu rtova Neđelja i Opatovo i izmještanje na manje osjetljiva područja blizu Bijele i Tivta. Povezivanje između nove Brze obalne ceste na crnogorskoj obali i „Jadransko-Jonske magistrale“ u unutrašnjosti zemlje ostvaruje se ubuduće putem za povezivanje sa tri kolovozne trake od Risna do Žabljaka. Prvi dio ovog puta izgrađen je prije nekoliko godina i vodi poprečno do sjevernih strmih obronaka Boke Kotorske, pa se priključuje na E 65 kod Morinja, na sjeverozapadu unutrašnjeg dijela Boke Kotorske. Mjesto priključenja na „Jadransko-Jonsku magistralu“ biće na oko 15 kilometara udaljenosti od Risna blizu Grahova. Cilj ovog priključnog puta je da se od planirane „Jadransko-Jonske magistrale“ stvori brza veza ka Bokokotorskom zalivu.

Za sam postojeći glavni obalni put E 65, nazvan i Jadranska magistrala, dalje su predviđene mjere saniranja i proširivanja. Između ostalog je, u okviru tih mjera, planirana i dodatna „obilaznica“ u unutrašnjem dijelu Boke Kotorske, koja treba da prolazi između Perasta preko Kotora do postojećeg tunela Vrmac u pravcu glavnog puta Tivat - Budva. Predviđeno je da se taj novi put za rasterećenje situira iznad Dobrote na obroncima tamošnjih planinskih masiva. Ta mjera treba da stvori rasterećenje postojećeg obalnog puta, a naročito prolaze kroz mjesta Dobrota i Kotor. Jednu osobenost u vezi s tim predstavlja predviđeni tunel ispod istorijskog utvrđenja Kotora u visini centra grada Kotora, koji za cilj ima stvaranje efikasnijeg kratkog spajanja u pravcu tunela Vrmac, kao i da omogući planirano priključenje na obalni put koji vodi od Tivta do Budve. Da bi se poboljšalo otvaranje centra Kotora i povećao postojeći volumen parkirališta, sjeverno i južno od centra grada predviđene su višespratne garaže za parkiranje.

Dakle, iako se postojeći saobraćajni koncept u zaštićenom području može ocijeniti kao neadekvatan, još više zabrinutosti stvaraju prezentovani planovi za poboljšanje saobraćajnog koncepta (izgradnja brze obalne ceste, priključnih puteva sa postojećom jadranskom magistralom i Jadransko-jonskim autoputem, planirana izgradnja obilaznice oko Kotora, tunel ispod istorijskog utvrđenja Kotora u visini centra grada Kotora, predviđene višespratne garaže za parkiranje). Jasno je da se ni jedan od navedenih infrastrukturnih zahvata ne može obaviti bez značajnog uticaja na prirodne i kulturno - istorijske vrijednosti

zaštićenog područja, a prije svega bez velikog uticaja na sam kulturni pejzaž zaštićenog prostora. Ukoliko bi se realizovali svi navedeni planovi, kumulativan efekat na kulturni pejzaž mogao bi biti dovoljan za konačno ukidanje statusa svjetske baštine.

Važno je napomenuti da se Odlukom 32.COM 7.B koju je donio Komitet za svjetsku baštinu 2008. godine, a koja se tiče prirodnog i kulturno-istorijskog regiona Kotora, između ostalog, navodi zahtjev da „...Država članica ima u vidu detaljne preporuke zajedničke misije i takođe zahtijeva od vlasti da sprovede studiju vizuelnog uticaja projekta mosta na Verigama“. U skladu sa navedenim zaključcima kao i zaključkom 32.COM 7B.114 UNESCO Komiteta kao i zaključkom Vlade Crne Gore br 03-2385 od 01.04.2010. godine Ministarstvo uređenja prostora i zaštite životne je iniciralo izradu predmetne Studije i istu dostavilo Komitetu svjetske baštine na razmatranje. Slični zahtjevi od strane UNESCO Komiteta mogu se očekivati i za bilo koju investiciju koja može ugroziti prirodno i kulturno-istorijske vrijednosti Kotora. Poštovanje najstrožijih standarda pri izvođenju aktivnosti koje mogu ugroziti očuvanje prirodnih i kulturno-istorijskih vrijednosti Kotora preduslov je za održavanje statusa Svjetske baštine.

Kao primjer ugrožavanja kulturnog pejzaža, uslovljen unaprijeđenjem saobraćajne infrastrukture, može poslužiti nedavno izgrađena dionica puta Risan-Grahovo (buduća veza Brze obalne ceste na crnogorskoj obali i „Jadransko-Jonske magistrale) koja je samo jedan dio budućeg saobraćajnog koncepta. Može se pretpostaviti da bi realizacijom svih planiranih aktivnosti na unaprijeđenju saobraćajne infrastrukture, kulturni pejzaž bio znatno izmjenjen, a vrijednosti, zbog kojih je kulturno-istorijski region Kotora proglašen Svjetskom baštinom, u tom slučaju, nepovratno izgubljene.

Nesporeći činjenicu da je postojeći saobraćajni koncept nezadovoljavajući, postavlja se pitanje da li je prirodno i kulturno-istorijskom području Kotora zaista neophodna saobraćajna povezanost u planiranoj mjeri.

Prilikom razmatranja saobraćajnih koncepta na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou, Područje Kotora mora imati izdvojen status, od generalno predloženog, te da se u procesu planiranja i izrade projektne dokumentacije za saobraćajnu infrastrukturu moraju ispitati i uvažiti sve moguće alternative, koje omogućuju smanjenje uticaja na univerzalne vrijednosti, što do sada, nije bio slučaj.

U tom smislu neophodno je prije bilo kakvog zahvata na saobraćajnoj infrastrukturi izraditi posebnu Studiju integralnog saobraćajnog koncepta (kao dio budućeg Master plana) Boko-Kotorskog zaliva, uz objedinjavanje baznih studija za saobraćaj u okviru izrade PUP-a za Opštine Herceg Novi, Kotor i Tivat.

Studija koja bi na integralan način sagledala predložena saobraćajna rješenja ali i potencijale pomorskog saobraćaja (kao svojevrsan povratak tradiciji) u Boko-kotorskom zalivu do sada nije urađena iako je navedena u jednom od Zaključaka sa sjednice Vlade Crne Gore, od 01. aprila 2010. godine, povodom razmatranja informacije o Studiji vizuelnog uticaja predloženog mosta Verige. Navedena studija, uz poštovanje i punu primjenu odgovarajućih instrumenata kao što su Procjena uticaja na životnu sredinu, Studija vizuelnog uticaja, razne studije i procjene nosivog kapaciteta (saobraćaja, posjetilaca) uslov su da intervencije u prostoru, neophodne za novu saobraćajnu infrastrukturu, postanu dio jedinstvenog kulturnog pejzaža i budu u funkciji očuvanja univerzalnih vrijednosti zaštićenog područja.

8.5. TURIZAM

Karakter turističkog prometa Kotora, njegove turističke ponude, ilustruju sljedeći statistički podaci.

Crnu Goru je, prema podacima Republičkog zavoda za statistiku - MONSTAT, 2009. godine, posjetilo 1.207.694 turista, od čega 1.044.014 ili 88,66% stranih, koji su ostvarili 7.552.006 noćenja, od čega strani gosti 88,66%. Prosječan boravak turista iznosio je 6,25 dana.

Kotor je 2009. godine posjetilo 54.887 turista, od čega 50.206 stranih, ili 91,47%, što je 4,83% više od prosjeka Crne Gore. Ostvareni broj noćenja iznosio je 316.130, od čega su 299.596 noćenja ostvarili inostrani turisti, što je za 6,16% više od prosjeka u Crnoj Gori. Prosječan boravak turista u Kotoru iznosi 6,25 dana, koliko i na nivou Crne Gore.

Učešće turista u prometu Crne Gore iznosi 4,54% a njihovih noćenja 4,18%. Razloge relativno malom učešću Kotora u turističkom prometu Crne Gore treba tražiti u specifičnosti karaktera ponude i veličini segmenta turista zainteresovanih za nju, ali i nedostatku odgovarajućih smještajnih kapaciteta, prije svega hotelskih. Za rast turističkog prometa, postojećih 20 hotela (18 manjih i 2 veća) sa 1.425 ležajeva i 2.420 kreveta u registrovanom privatnom smještaju, koliko ih ima na području Opštine, nisu dovoljni za razvoj turizma.

Izostavljen je značajan receptivni potencijal, koji bi se mogao osposobiti adaptacijom starih kamenih kuća u naseljima duž razuđene obale i smještajem u domaćinstvima, a koji bi obezbjeđivao jedan poseban kvalitet u smislu promovisanja etnosocijalnih vrijednosti prostora, kao nezamjenljivog u promovisanju kulturnog turizma. To je šansa za afirmaciju porodičnog biznisa i aktivno uključivanje lokalnog stanovništva.

Specifičnost Kotora jeste razvoj nautičkog turizma, kruzinga i jahtinga, koji bilježi stalni uspon. Tako je u kotorsku luku, 2010. godine uplovilo 309 kruzera sa 145.185 učesnika. Iste godine je u ovoj luci boravilo 1.018 jahti sa 5.007 korisnika. Navedeni vidovi turizma produžili su turističku sezonu na period mart - novembar, što je još jedna specifičnost turizma Kotora.

Kroz izletničke programe, tokom 2010. godine, Kotor je posjetilo 200.850 posjetilaca, što je za 26% više u odnosu na 2009. godinu.

8.5.1. Menadžment u turizmu

Prvi zahtjev upravljanja zaštićenim područjem je zaštita njegovih kulturnih dobara koja imaju poseban društveni interes. Kada se ovaj zahtjev ispuni, zaštićeno područje se može koristiti kroz turističku valorizaciju.

Turizam je dinamična grana privrede i njegov razvoj je neophodno planirati tako da kapaciteti zaštićenog područja i njegove infrastrukture ne budu prekoračeni.

Da bi se ostvarili ciljevi održivog turizma, koji može da bude pouzdani oslonac lokalnog razvoja, potrebno je pažljivo planirati i pri planiranju uzeti u obzir sljedeće aspekte: **potrebe lokalnog stanovništva, potrebe turista i posjetilaca, marketing, menadžment posjeta.**

Potrebe lokalnog stanovništva Pored povećanog broja radnih mjesta i ekonomskog prosperiteta lokalne zajednice, povećani broj turista nosi sa sobom znatne negativne uticaje. S obzirom na to, da je jedan od imperativa u očuvanju vrijednosti zaštićenog područja i očuvanje tradicionalnog načina života lokalnog stanovništva, treba im pri planiranju menadžmenta posjeta dati prednost. To se prije svega odnosi na saobraćajni pristup stambenim zonama, poslovnim objektima u kojima su zaposleni, trgovinskim mjestima, servisima, parkinzima, kupalištima. Takođe, lokalno stanovništvo, ne smije biti ugroženo prekomjernom bukom, zagađenjima mora i vazduha. Ovo se odnosi na stanovnike svih naselja zaštićenog područja, a naročito na stanovnike Starog grada Kotora i Perasta.

Potrebe turista i posjetilaca

Zadovoljavanje potreba turista i posjetilaca odnosi se prije svega na adekvatan smještaj, saobraćajni transport, parkirališta, raznolikost ponude ugostiteljskih objekata, raznovrsnu ponudu trgovinskih radnji, komunalnom higijenom, komunalnim redom, adekvatnim kupalištima, kvalitetom morske vode i raznovrsnim zabavnim i rekreativnim programima.

Saradnja sa ekspertima za turizam iz drugih područja Svjetske baštine, posjete, prezentacija i marketing, može biti od velike pomoći kod definisanja ciljne populacije i prepoznavanje njenih interesovanja.

Ankete sprovedene među posjetiocima, pomoći će da se utvrdi razlog posjete, odakle dolaze, način na koji su saznali za ovu destinaciju, koliko ostaju, primjedbe, sugestije i da li bi se ponovo vratili. Prikupljene informacije su vid monitoringa menadžmenta u turizmu i biće od koristi kod sastavljanja Programa aktivnosti za naredni period.

Marketing Područja Kotora, o svojoj istoriji može da „ispriča“ više od jedne priče, preko graditeljskog nasljeđa, kulture predhodnih civilizacija, te tradicije i običaja ljudi koji žive na ovom prostoru.

Savremeni turisti traže što više informacija o mjestu koje posjećuju i obično se opredjeljuju za destinacije o kojima znaju najviše. Te informacije odnose se na istorijat i opis znamenitosti područja, ali i na hotele, restorane, prevoz, rasonodu, infrastrukturu, i slično. Dostupnost većeg broja informacija može doprinijeti izboru turista za boravak ili posjetu ovom području.

Primarni vid marketinga su turistički sajmovi i berze za tur operatore. Sekundarni vid informisanja za potencijalnog turistu su najčešće, mediji, Internet, exploreri i turističke publikacije.

Definisanje ciljne publike i prepoznavanje njenih interesovanja je nezaobilazan indikator kojim se rukovode stručni timovi, zaduženi za promotivne materijale. U promotivnim materijalima Ministarstva turizma, područje Kotora je preporučeno upravo kao dio Svjetske kulturne baštine. Turistička organizacija Kotora, u saradnji sa lokalnom upravom, Regionalnim zavodom za zaštitu spomenika kulture, Pomorskim muzejem Crne Gore, udruženjima vodiča, NVO i lokalnim medijima, realizuje aktivnosti na promociji i prezentaciji zaštićenog područja.

Prezentacija se takođe realizuje preko: vodiča i predavača; mapa, brošura, info panoa i audio-vizuelnih prezentacija. Mnoge mape, brošure i drugi informativni materijal, u dijelu kojim se saopštavaju značajni podaci o istoriji i drugim značajnim vrijednostima područja, nijesu u skladu sa naučnim saznanjima o području. Prilikom izdavanja promo materijala, neophodno je saradivati sa stručnim institucijama, koje se bave zaštitom, proučavanjem i valorizacijom kulturne baštine područja.

Menadžment posjeta

Turizam može sa sobom donijeti brojne negativne posljedice po zaštićeno područje Kotora. Jedna od potencijalnih opasnosti je pritisak velikog broja posjetilaca u Starom gradu prilikom održavanja tradicionalnih manifestacija, koje okupljaju nekoliko desetina hiljada posjetilaca.

Zaštićeno područje je atraktivna destinacija za snimanje filmova i kao takav do sada je bio inspiracija mnogim poznatim režiserima. Bez obzira na to što takvo interesovanje može donijeti publicitet ovom području, neophodna su precizna upustva filmskim radnicima i TV ekipama, kako bi se spriječilo da se nepažnjom nanese šteta zaštićenom području.

Stari grad Kotor je destinacija koja privlači najveći broj turista, posebno u ljetnim mjesecima, što pored drugih uslova pretpostavlja i obezbjeđenje adekvatnih parking prostora. Nedostatak parking prostora je jedan od velikih problema lokalne zajednice. Novim urbanističkim planovima, neophodno je predvidjeti dodatne lokacije za tu namjenu, kako

bi se kontakt zona Starog grada rasteretila pritiska velikog broja automobila, čime bi se kontrolisalo i zagađenje vazduha i sačuvale okolne zelene površine. Novi, udaljeni parking prostori, podrazumijevaju i obezbjeđenje posebnih staza za starije i hendikepirane osobe.

Sa ciljem da se negativnosti kontrolišu i svedu na najmanju moguću mjeru, neophodno je uraditi menadžment ponude, kojim bi se planirao održivi razvoj turizma.

Da bi se zaštitilo područje i unaprijedila turistička ponuda, neophodno je uraditi detaljnu analizu uticaja razvoja turističkih kapaciteta na zaštićeno područje, kao i izradu procjene uticaja pritiska masovnih turističkih manifestacija na zaštićeno područje u odnosu na kapacitet i ograničenja.

Analize pomenutih procjena pružice potrebne informacije pri izradi Programa aktivnosti menadžmenta u turizmu, zasnovanih na potrebama, mogućnostima i ograničenjima zaštićenog područja.

8.6. KADROVSKI POTENCIJAL I EDUKACIJA

8.6.1. Kadrovski potencijal

Područje Kotora može se očuvati i održavati samo ako postoji dovoljan broj stručnog i obučenog kadra, svjesnog vrijednosti područja, Ovo se odnosi kako na stručni potencijal u organima lokalne uprave, službi zaštite i tijelima za implementaciju Menadžment plana, tako i na različite profile zanatlija.

Ukupni kadrovski potencijal, kojim raspolaže Područje Kotora, teško može odgovoriti tako zahtjevnom zadatku, kao što su zaštita univerzalnih vrijednosti i proces upravljanja područjem. Naime, postojeći potencijal nije adekvatan sa aspekta profila odgovarajućih zanimanja, za koje je potrebno visoko obrazovanje, odnosno zanatska obuka, ali ni sa aspekta njihovog brojčanog kapaciteta.

Pored toga, neophodno je da svi stručni kadrovi budu specijalizovani u svojim oblastima za rad na kulturnoj i prirodnoj baštini. To se prvenstveno odnosi na historičare, arheologe, arhitekate, pejzažne arhitekate, građevinske inženjere, historičare umjetnosti, etnologue, pravnike, ekonomiste, arhiviste, muzeologe, bibliotekare, ekologe, biologe i dr. Specijalizacija je, takođe, neophodna i za izvođače radova na kulturnim dobrima.

Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture Kotor, čija je djelatnost zaštita kulturnih dobara ima propisima utvrđen profil kadrova, ali, već dugi niz godina, nedovoljan broj izvršilaca, s obzirom da djelatnost obavlja na području Opština Kotor, Tivat i Herceg Novi, te da vodi brigu o zaštiti područja koje ima status Svjetske baštine.

Arhitektonski atelje Zavoda osposobljen je i opremljen za arhitektonska istraživanja, proučavanje, izradu programa, studija i projekata zaštite i unapređivanja stanja arhitektonske baštine područja.

U okviru Zavoda formiran je i Slikarsko-konzervatorski atelje osposobljen i opremljen za poslove istraživanja, konzervaciju i restauraciju djela likovnih umjetnosti (fresko slikarstvo, slike na platnu, slike na drvenom nosaču i dr.)

U Centru za dokumentaciju Zavoda čuva se, evidentira, obrađuje i proučava neophodna dokumentacija za kulturnu baštinu Područja, u okviru koje je i tehnička i foto-dokumentacija.

Ostale ustanove kulture, iz oblasti muzejske i arhivske djelatnosti, kadrovski su osposobljene za obavljanje svojih poslova.

Međutim, iako je u okviru lokalne samouprave formiran organ za zaštitu prirodne i kulturne baštine, kadrovski potencijal nije usklađen sa potrebama funkcije za koju je osnovan, jer aktom o osnivanju tog organa nije predviđeno zapošljavanje stručnih lica specijalizovanih za zaštitu i upravljanje područjem. Identična je situacija i u organu lokalne samouprave nadležnom za urbanizam.

Kotor je vijekovima bio i ostao grad pomorstva i pomoraca. Kadrovski potencijal svih

pomorskih struka, formira se u kontinuitetu školovanjem u Srednjoj nautičkoj školi, Višoj pomorskoj školi, a sada i na Fakultetu za pomorstvo, predstavlja veoma značajan preduslov za oživljavanje pomorske privrede, kao strateške razvojne grane lokalne zajednice.

Pored toga, osnivanjem Fakulteta za turizam i hotelijerstvo, a predhodno postojanjem Odsjeka za turizam, u okviru Više pomorske škole, obezbjedio se odgovarajući kadrovski potencijal u toj oblasti, sa trendom razvoja visokostručnog kadra svih profila. Ovo predstavlja uslov za razvoj svih oblika turizma, u kojem lokalna vlast i stanovništvo vidi razvojnu šansu.

8.6.2. Edukacija

Jedno od ključnih pitanja za zaštitu Područja Kotora je potreban nivo svijesti o vrijednostima područja kod svih političkih i građanskih struktura, lokalne i državne zajednice, kako bi se pravilno mogle procijeniti potrebe i mogućnosti razvoja područja, u odnosu na njegove vrijednosti.

Zbog nedovoljne svjesnosti o izuzetnoj univerzalnoj vrijednosti zaštićenog područja, onih koji vrše vlast i odlučuju, vlasnika i korisnika objekata i prostora, lokalnog stanovništva i posjetilaca, na Području Kotora izražena je potreba za edukacijom.

Nedovoljno znanje o vrijednostima Područja Kotora proizilazi, pored ostalog, iz činjenice što u obrazovnim programima za škole osnovnog i srednjeg obrazovanja, dugo nije postojala adekvatna nastava o kulturnoj baštini.

Međutim, određena znanja, odnosno osnovne informacije o zaštićenom području, učenici osnovnih i srednjih škola dobijaju kroz organizovane posjete institucijama kulture (Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture Kotor, Pomorski muzej Crne Gore Kotor, Istorijski arhiv Kotor i Muzej u Perastu), zahvaljujući entuzijazmu pojedinih nastavnika i spremnosti tih institucija da se angažuju u tom smislu.

Pored toga, organizovano je nekoliko radnih kampova u Perastu, u okviru kojih su se studenti arhitekture i članovi NVO iz Crne Gore, susjednih i evropskih država, bavili izučavanjem kulturne baštine i neposredno izvodili konzervatorsko - restauratorske radove.

Određeni vid edukacije šire javnosti postiže se redovnim izvještavanjem o preduzetim radovima na zaštićenom području u svim medijima, objavljivanjem stručnih radova, organizovanjem izložbi, naučnih i stručnih skupova i seminara, kao i putem štampanja publikacija i knjiga, vezanih za istoriju, kulturu i prezentaciju kulturno-istorijskih vrijednosti zaštićenog prostora.

Pored nedovoljne svijesti o istorijskim, prirodnim, kulturnim, urbanističkim, arhitektonskim i društveno-ekonomskim vrijednostima područja, prisutno je i nedovoljno znanje o statusu i značaju Svjetske baštine, odnosno mogućnosti korišćenja tog statusa za unapređenje i razvoj područja, kao i poboljšanje uslova života lokalnog stanovništva.

U državnim i lokalnim organima i institucijama kulture neophodno je započeti aktivnosti za stvaranje preduslova za uključivanje tema iz oblasti kulturne baštine u nastavne programe. Takođe, potrebno je unaprijediti njihovu saradnju sa obrazovnim ustanovama.

Analizom razloga nedovoljne iskorištenosti naučnih i obrazovnih potencijala Područja Kotora, nameće se potreba za preduzimanjem adekvatnih aktivnosti, koje podrazumijevaju, prije svega, saradnju Ministarstva prosvjete i sporta, Ministarstva nauke, Ministarstva kulture, Zavoda za školstvo, u cilju dopune nastavnih planova i programa i publikovanjem udžbenika sa temama značaja i vrijednosti Područja Kotora i unaprjeđenje saradnje lokalnih obrazovnih institucija sa institucijama kulture.

ODRŽIVO KORIŠĆENJE POTENCIJALA PODRUČJA SVJETSKJE BAŠTINE 9

9. ODRŽIVO KORIŠĆENJE POTENCIJALA PODRUČJA SVJETSKJE BAŠTINE

Kulturni pejzaž jedinstvene estetike, kao simbioza višemilenijumskog djelovanja čovjeka i prirode, svojim čudesnim kontrastima, karakteristikama, bogatstvom i raznovrsnošću prirodne i kulturne baštine, uspjehnosti graditeljskih i umjetničkih ostvarenja i očuvanju njihove autentičnosti, te klimatskim karakteristikama, predstavljaju strateški potencijal za savremeni ekonomski razvoj kulture, nauke i obrazovanja, turizma, pomorstva i saobraćaja, ribarstva i marikulture.

Razvoj područja treba da bude označen kroz jedinstveno geografsko područje, promovisan kao jedinstvena cjelina, kao autentični identitet, koristeći prefiks UNESCO brenda.

Kulturna baština, prezentovana starim zaštićenim urbanim cjelinama Kotora, Perasta i Risna, gradske zidine, arheološka nalazišta, kompleksi zgrada, pojedinačne zgrade, su najznačajniji potencijal materijalne kulturne baštine, njene specifičnosti i različitosti, počev od pećinskih nalazišta iz mlađeg kamenog doba, Spila iznad Perasta, i pećinskih crteža u Lipcima, iz mlađeg bronzanog doba, do kasnog baroka, u kontinuitetu pet milenijuma. To je svojevrsan muzej na otvorenom prostoru: arheologije, urbanizma, arhitekture, simbioze uticaja i međusobnog prožimanja Zapada i Istoka. To je kulturni potencijal materijalnih dobara, turistički resurs, na kome se zasniva kulturni turizam i njemu korespondentni: urbani, vjerski, nautički, kongresni.

Kulturna baština, kao proizvod ljudske kreacije, umijeća, vještina, izraza, tradicije, danas očuvana u: Istorijskom arhivu, Biskupskom arhivu, Franjevačkoj biblioteci, Pomorskoj biblioteci, Institutu za biologiju mora, Pomorskom muzeju, Muzeju sakralne umjetnosti, Muzeju grada Perasta, Arheološko-etnološkom muzeju Gospe od Škrpjela, Zbirci ikona, rijetkim umjetničkim ostvarenjima poput ciborijuma Katedrale, pozlaćene oltarske pale, poznate kotorske zlatarske škole, slikarskog stvaralaštva Tripa Kokolje u Gospi od Škrpjela, nazvanoj Ploveća galerija, do savremenih umjetničkih ostvarenja u crkvi Rođenja Bogorodice na Prčanju, Svetom Eustahiji u Dobroti, zbirke poznate dobrotorske čipke, sve ovo praćeno sa dvanaest vjekova stare Bokeljske mornarice, jedne od najstarijih pomorskih organizacija u svijetu, u čijem su obredu saćuvani nošnja i oružje kao proizvod umjeća i vještina, jezik u komandam, obiçaji, poznato kolo.

Bogatstvo, originalnost, visoka umjetnička, kulturna i naučna vrijednost, te istorijsko trajanje osnovne su karakteristike nematerijalne kulturne baštine Područja Kotora, koje su posebno prepoznatljive u tradicionalnim svećanostima i manifestacijama, ali i u novim savremenim programima:

- Tradicionalne svećanosti vezane za proslavu Sv. Tripuna patrona grada Kotora, uz ućešće u bogosluženju pripadnika katolićke i pravoslavne provinijencije, kao izraz vjekovnog suživota u razlićitostima.

- Tradicionalna manifestacija na moru, Bokeljska noć i Karnevalske svećanosti, proizvod su ljudske mašte, umjeća i vještina, po kojima je Kotor nadaleko prepoznat.

- Fašinada, povorka ćamaca punih kamenja, koji svake godine 22. jula, poćapanjem kamenja oko ostrva Gospe od Škrpjela, simboliše njegov postanak, unikatnost, neponovljivost, istorijsko trajanje.

- Dani kamelije posvećeni uspomeni prenošenja ovog cvijeta iz Istoćne Azije od strane pomoraca.

- Festival Kotor Art, ostvarenje vrhunskih umjetnika, Kotori festival pozorišta za djecu, Don Brankovi dani muzike, Kotor arTeatar i Pjaca od filozofa glavna su obilježja savremenog Kotora u ljetnjem periodu.
- Pučke zabave sa karakteristikama tradicionalnih folklornih običaja i gastronomije.

9.1. NAUKA I OBRAZOVANJE

Malo je gradova na svijetu, u kojima je civilizacija tako rano počela, preko kulture i obrazovanja, da krči sebi put ka dostizanju najvećih vijednosti ljudskog postojanja, duhovnoj kulturi jednog naroda.

Postoje brojna svjedočanstva o viševjekovnoj tradiciji obrazovanja u Kotoru. Najstarija obrazovna ustanova u Kotoru je Stara srednja škola - Gimnazija, osnovana u XIII vijeku. Kao i u drugim kulturnim gradovima evropskih zemalja, ona je tokom više vjekova objedinjavala osnovnu i srednju nastavu. U XV i XVI vijeku, u doba humanizma i renesanse, radila je kao gramatikalno-humanistička škola, u kojoj se pored ostalog, predavala poetika i retorika. U tom periodu, mnogi mladi Kotorani, nakon završene gimnazije u Kotoru, odlaze na univerzitete u Italiju, najčešće u Padovu, gdje stiču visokoškolsko obrazovanje.

S padom Mletačke Republike, nakon pet vjekova rada, Gimnazija prestaje sa radom. Ovaj prekid je trajao 50 godina, sve do 1864. godine, kada se otvara današnja Gimnazija „Stefan Mitrov Ljubiša“, koja nastavlja život petovjekovne srednje škole. Prema tome, tradicija srednjoškolskog obrazovanja u Kotoru traje skoro sedam vjekova i svrstava se u najstarije srednje škole u Evropi.

Kroz viševjekovnu slavnu pomorsku tradiciju zaštićenog područja Kotora, postojale su, i danas postoje, školske ustanove za obrazovanje pomoraca. Prva među njima osnovana je 1637. godine, u Perastu, u kojoj su pomorske vještine sticali i čuveni pomorci svjetskog glasa, Marko Martinović i Matija Zmajević.

U Perastu je 1698. godine, Marko Martinović, osnovao pomorsku školu, koja je školovala generacije poznatih pomoraca iz lokalnih mjesta, ali i pomorce iz mnogih evropskih zemalja. Posebno poštovanje, ova škola je uživala u carskoj Rusiji, u vrijeme Petra Velikog, koji je na pomorsko obrazovanje u Perast slao čak i svoje kneževce. U slavu čuvenog pomorca, 1849. godine, osnovana je srednja pomorska škola „Kapetan Marko Martinović, kada je osnovana i nautička škola u Kotoru.

Viša pomorska škola, osnovana jer 1959. godine, a Fakultet za pomorstvo počinje sa radom 1981. godine, u okviru Univerziteta Crne Gore.

Bogatstvo dokumentacionog i knjižnog fonda arhiva, muzeja i drugih institucija kulture, bogati fundus crkvenih biblioteka i arhiva, uz Fakultet za turizam i hotelijerstvo i Fakultet za pomorstvo predstavljaju značajan naučno-obrazovni potencijal Područja Kotora za istraživanja u oblasti istorije, arheologije, arhitekture, etnologije, istorije umjetnosti. Ova istraživanja mogu se vršiti kroz:

- Istraživanje Istorijskog arhiva Kotora
- Istraživanje Biblioteke Franjevačkog samostana Sv. Klare u Kotoru
- Istraživanje Arhiva župnog ureda u Perastu
- Istraživanje arhiva i biblioteke Srpske pravoslavne crkve u Kotoru
- Istraživanje Biskupskog arhiva u Kotoru
- Istraživanje zbirke dosadašnjih istraživanja (Regionalni zavod Kotor)
- Terenska istraživanja
- Saradnju sa drugim istorijskim arhivima (u Veneciji, Beču, Zadru i Spli-tu)

Svakako jedna od najznačajnijih institucija je Istorijski arhiv u Kotoru, koja baštini izuzetno vrijednu građu za naučna istraživanja, kako zaštićenog područja Kotora, Crne Gore, tako i građu za istraživanje prošlosti i drugih zemalja u Regionu. Na osnovu arhivske građe Arhiva u Kotoru napisano je oko 2000 studija i članaka i 80 knjiga. Građu istražuju naučni

istraživači i sami arhivisti Arhiva. Čitav fond Istorijaskog arhiva Kotor je popisao. Postoje razne vrste izrađenih naučno-informativnih sredstava. Za cjelokupne fondove i zbirke objavljen je Vodič kroz arhivsku građu Arhiva u Kotoru. Arhiv objavljuje zbirke dokumenata, naučno-stručne radove, izložbe, CD prezentacije i predavanja.

U obrazovnom smislu, funkcionalna vrijednost zaštićenog područja, sa aspekta prirodnog okruženja, ogleda se i kroz organizovanje kongresnog turizma za edukaciju stručnog i naučnog kadra na valorizaciji prirodnih vrijednosti, kao i edukaciju školske i univerzitetske populacije kroz organizovanje škola u prirodi, ljetnjih škola, kurseva i sl. Faunističko-florističke vrijednosti, kao prirodna baština zaštićenog područja Kotora, predstavljaju dobar potencijal za razvoja botanike, zoologije, zoogeografije, medicine, farmacije i sl.

Vrijednosti zaštićenog Područja predstavljaju izvanredan potencijal za razvoj saradnje sa renomiranim domaćim i svjetskim institutima i univerzitetima u oblasti proučavanja, zaštite i revitalizacije kulturne baštine.

9.2. TURIZAM

Polazeći od globalnih i regionalnih turističkih trendova koji ukazuju, između ostalog, na specifičnost i autentičnost ponude, kao suprotnosti globalizaciji i stapanju kultura i zahtjeva turističke tražnje za unikatnim prostorima, razvoj turizma na području Kotora treba da ide u tom smjeru. Autentičnost prirodnog i kulturnog prostora mora biti objedinjena u jedinstvenu turističku ponudu, koja se mora kreirati u skladu sa konceptom održivog razvoja turizma.

Precizna diverzifikacija ciljnih grupa turista i kreiranje konkretnih turističkih proizvoda u skladu sa njihovim interesovanjima, obezbijedili bi izbjegavanje problema koji neminovno donosi masovni turizam, a istovremeno i okretanje stabilnim, cjelogodišnjim turističkim prihodima, koji se mogu obezbijediti kroz ponudu selektivnih vidova turizma.

Prioritet budućeg razvoja mora biti afirmacija kulturnog turizma. Turistička kretanja prema Kotoru, motivisana antropogenim vrijednostima, su indikativna i ako ne možemo govoriti o

egzaktnim podacima koji se ostvaruju u gradu po tom osnovu. Imajući u vidu značaj Starog gradskog jezgra, neophodno je insistirati na postojanju loko-vodiča, koji su licencirani za vođenje grupa kroz grad, što je praksa razvijenih turističkih destinacija u prostorima poput ovog. Uvođenje lokalnih vodiča, u mjeri da isključivo oni mogu provesti turista

kroz staro gradsko jezgro, obezbijedilo bi kako preciznu evidenciju broja turista, tako i mogućnost za organizovanje kompletne turističke ponude, što bi dovelo do višestrukih ekonomskih efekata.

Povezivanje lokaliteta na Području Kotora, integracija jedinstvenog turističkog proizvoda i ekonomski efekti koji bi logično proistekli iz navedenog, bila bi moguća afirmacijom lokalne plovidbe. Uvođenjem tematskih itinerera po zalivu, uz adekvatnu posadu i lokalne vodiče, obezbijedila bi se raznovrsna, kvalitetna turistička ponuda i jedinstven turistički doživljaj. To bi istovremeno značilo i uključivanje zapostavljenih resursa u turističku ponudu, kao i lokalnog stanovništva koje mora biti nosilac razvoja turizma u destinaciji. Pritisak koji trpi Stari grad Kotor bi bio manji, a turisti bi se ravnomjernije rasporedili po prostoru.

Manifestacije kao afirmacija etno-socijalnih vrijednosti prostora, kako postojeće, tako i buduće treba da budu u funkciji stvaranja stabilnog cjelogodišnjeg turističkog proizvoda. Posljednjih godina se bilježi kontinuiran rast turističkog prometa kruzing turista, ali se mora zapitati da li taj porast broja turista podržavamo sa kvalitetnim i raznovrsnim turističkim programima i adekvatnom promotivnom i propagandnom aktivnošću.

Receptivni kapaciteti na Području Kotora su nedovoljni i neadekvatni. Master planom razvoja turizma Crne Gore klaster 3, kojem pripada Boka, sa pravom je prepoznat kao prostor koji ima najviše potencijala za razvoj cjelogodišnjeg turizma. Blizina aerodroma u Tivtu i Čilipi u Dubrovniku, obezbjeđuje dodatni kvalitet avio povezanosti, ali i mogućnost za regionalnu saradnju i kooperaciju. Predviđen je porast receptivnih kapaciteta u domenu vrhunskog hotelijerstva i malih porodičnih hotela od 3 do 5 zvjezdica. Izostavljen je značajan receptivni potencijal koji bi se mogao osposobiti adaptacijom starih kamenih kuća u naseljima duž razuđene obale i smještajem u domaćinstvima, a koji bi obezbjeđivao jedan poseban kvalitet u smislu promovisanja etnosocijalnih vrijednosti prostora, kao nezamjenljivog u promovisanju kulturnog turizma. To je šansa za afirmaciju porodičnog biznisa i aktivno uključivanje lokalnog stanovništva.

More predstavlja prirodnu komunikaciju sa svijetom, preko njega su na ovo Područje stizali različiti kulturni uticaji, ali, i sa ovog prostora odlazili u svijet. I danas je more izuzetno važna komunikacija kojom stižu turisti, nautičari, učesnici kruzing i jahting turizma, koji Kotoru daje ulogu treće luke na Jadranu, po ostvarenom prometu ove kategorije turista.

Mirna površina zaštićenog dijela morskog akvatorija, 24 km², zbog svojih maritimnih karakteristika, 214 dana u godini bez talasa i 140 dana u godini sa temperaturom mora i vazduha iznad 180 C, pruža izvanredne uslove za sportove na mirnim vodama i za kupanje.

Vertikalna razuđenost reljefa, u kome 75,7 km² ili 20,5%, pripada planinskom dijelu, tj. visokom iznad 500 metara nadmorske visine, govori ne samo o vizuelnim karakteristikama koje asociraju na fjord, već i na uticaj na mikro - klimu koja ima karakteristike prirodnog faktora liječenja nespecifičnih plućnih bolesti.

Navedenim karakteristikama pejzaža čovjek se vjekovima prilagođavao svojim načinom života, zanimanjem, korišćenja prostora, njegovom zaštitom. More je doživljavao kao dio toga prostora i tako se odnosio prema njemu.

Za Područje Kotora veoma su značajne kontakt zone, koje zbog svoje atraktivnosti pružaju mogućnosti rekreacije, sporta, avanture i vizuelnih doživljaja, a posebno:

- Stari karavanski put Kotor - Krstac - Njeguši, koji znatnim dijelom vodi kroz kanjon rijeke Škurde do zaleđa Kotora, nadmorske visine 900 m.
  - Pješačka i biciklistička staza na brdu Vrmac, vodi do vrha ove planine, visine 768 metara, i nastavlja duž čitavog planinskog vijenca do naselja Donja Lastva u Tivatskom zalivu .
  - Krivošije - planinsko zaleđe Risanskog zaliva poznato po fenomenu, preko 5 500 mm godišnjih padavina, austrougarskim utvrđenjima i objektima, te velikim šumskim površinama.
  - Izletničke dnevne i noćne brodske ture po Bokokotorskom zalivu, autobuske veze sa Cetinjem, Budvom, Herceg Novim i Dubrovnikom
  - U perspektivi žičara Kotor (Dub) - Lovćen - Cetinje i lift Kotor - brdo Sv. Ivan
- Navedeni projekti predstavljaju motivacionu osnovu, ali i uslove za zadovoljenje različitih potreba turista: kulturnih, naučnih, kongresnih, obrazovnih, vjerskih, zabavnih, manifestacionih, zdravstvenih, sportskih, rekreacionih i avanturističkih.

Ovo je realna osnova za razvoj navedenih vidova turizma. Da bi se ona realizovala do nivoa turističkog proizvoda, karaktera i imidža prostora, koji pripada Svjetskoj baštini, potrebno je stvarati materijalnu osnovu, infra i suprastrukturu, za navedene vidove turizma.

Na taj način zaštićeno područje Kotora, karakteristikama svoje ponude, bilo bi specifično po svojoj turističkoj ponudi i izvan konkurencije ostalih turističkih destinacija u Crnoj Gori i regionu.

9.3. POMORSTVO I SAOBRAĆAJ

Saobraćajna povezenost (kopnena, morska i vazdušna) Područja Kotora unutar Crne Gore, sa regionom i svjetskim centrima je jedan od bitnih preduslova za korišćenje i ekonomsku valorizaciju potencijala.

Postojeći saobraćajni sistem je u vrijeme izgradnje, početak XX vijeka, izazvao velike promjene u prostoru, ali s vremenom je postao sastavni dio kulturnog pejzaža Područja. Do izgradnje prioballog puta, duž obale čitavog Bokokotorskog zaliva, lokalni saobraćaj obavljao se, uglavnom, morskim putem. Prolazak ove saobraćajnice znatno je izmjenio dotadašnji način života i navike lokalnog stanovništva.

Kada je područje Kotora 1979. godine, upisano na Listu svjetske baštine, odnos izgrađenih struktura i prirodnog pejzaža ocijenjen je kao dobro od svjetskog značaja, odnosno da postojeći infrastrukturni koridori ne ugrožavaju ambijentalne i druge vrijednosti zaštićenog područja.

Generalni okvir za formulisanje i sprovođenje saobraćajne politike u Crnoj Gori je težnja da se ostvari dobra prohodnost, uz što manju povredu prostora, smanjivanje negativnih uticaja saobraćaja na životnu sredinu i povećanje bezbjednosti.

Najznačajnija investicija u funkciji unaprjeđenja drumskog saobraćaja, bila je početkom 90-ih godina prošlog vijeka, izgradnjom višenamjenskog tunela kroz brdo Vrmac. Stavljanjem u funkciju navedenog tunela, pored znatno olakšanog pristupa zaštićenom području, ovaj infrastrukturni objekat je doprinio i poboljšanju vodosnabdijevanja područja.

Osim glavnog magistralnog puta, drumski saobraćaj na zaštićenom području odvija se i lokalnim putevima: priobalni put, duž cijelog naselja Dobrota, dijelom priobalja Orhovca i priobalni put kroz Perast. Osim priobalnih lokalnih puteva, u funkciji su stari put kroz naselje Škaljari i magistralni put Kotor -Trojica.

Pomorski saobraćaj se odvija preko dvije međunarodne luke: Luka Kotor i Luka Risan.

Luka Kotor je savremena putničko-turistička i nautička luka za brodove u linijskom putničkom saobraćaju i brodove na izletničkim i kružnim putovanjima. Smještena na krajnjem unutrašnjem dijelu Bokokotorskog zaliva, posluje u međunarodnom pomorskom saobraćaju u prevozu putnika i robe i posebno kao odredište nautičkih turista, brodova i jahti na kružnim putovanjima.

Luka Risan ima značajno manji opseg usluga, koje može pružati korišćenjem sopstvenih resursa.

Aktiviranjem kratkih pomorskih linija redovnog saobraćaja podigla bi se upotrebna vrijednost ovih pristaništa i umanjila saobraćajna gužva i problem parkinga, posebno u ljetnjim mjesecima. Povezivanje lokaliteta na Području Kotora, integracija jedinstvenog turističkog proizvoda i ekonomski efekti, koji bi logično proistekli iz navedenog, bila bi moguća **afirmacijom lokalne plovidbe**. To bi istovremeno značilo i oživljavanje i uključivanje zapostavljenih tradicionalnih resursa u turističku ponudu, kao i lokalnog stanovništva, koje mora biti nosilac razvoja turizma u destinaciji.

Povezanost vazdušnim saobraćajem Područja Kotora sa regionalnim, evropskim, i preko njih, svjetskim centrima, obezbjeđuje blizina aerodroma: Tivat, Podgorica i Čilipi.

9.4. RIBARSTVO

Početak prošlog vijeka, jedna od značajnih tradicionalnih privrednih grana u Kotorsko- Risanskom zalivu bilo je ribarstvo, o čemu svjedoče podaci o postojanju fabrike za preradu ribe. Kotorski zaliv kao dio Bokokotorskog zaliva i danas raspolaže određenim ribljim fondom, od kojega se love uglavnom ekonomski manje vrijedne vrste, kao što su, mala plava riba, incun, sardela, bukva, lonkarda i palamida. Pored ovih vrsta manje je zastupljen ribolov na ekonomski isplative vrste riba, kao što su bukva, špar ali i najcjenjenija vrsta riba brancin, zubatac, orada, arbun, ombra itd. Intenzivnijeg komercijalnog ribolova navedenih vrsta (kočarenje) u Zalivu nema, jer je važećim propisima kočarenje zabranjeno.

Međutim, obezbjeđivanjem sigurnog tržišta za plasman brojnije, a jeftinije vrste riba, stekli bi se uslovi za oživljavanje ovog tradicionalnog zanimanja. To bi bilo od višestruke koristi za različite oblasti razvoja Područja Kotora. Omogućilo bi se upošljavanje većeg broja ljudi, unaprijedila turističku ponudu sa tradicionalnim ribljim jelima i doprinijelo promociji ovog područja. Stavljanjem pod zaštitu djelova obale Bokokotorskog zaliva na kojima se izvlače ribarske mreže potegače, tzv. ribarske poste, pored očuvanja ovog jedinstvenog načina ribolova, uz tradicionalni način čuvanja ribe soljenjem, doprinosi se promociji i valorizaciji vjekovnih kulturnih i gastronomskih vrijednosti Boke, odnosno prepoznatljivog stila življenja na obalama Zaliva.

9.5. MARIKULTURA

Marikultura kao dio akvakulture, podrazumijeva vještački ciljani uzgoj morskih organizama u djelimično ili potpuno kontrolisanim uslovima. U tom kontekstu je uzgoj tržišno interesantnih vrsta riba i drugih morskih organizama, strateško pitanje za svaku državu koja hoće da zaštiti svoje prirodne resurse. I pored toga što je uzgoj jestivih školjki posebno dagnji i ostriga jedna od najstarijih, najbolje savladanih i najsigurnijih marikulturnih djelatnosti, Crnogorsko primorje je do sada najmanje korišteno u tu svrhu u cijelom mediteranskom basenu. Razlozi su višestruki, ali i bez njihove analize treba istaći da ne leže u nepogodnosti prirodne sredine za razvoj kako ove tako i ostalih marikulturnih aktivnosti. Rezultati dugogodišnjih eksperimentalnih, naučnih i stručnih istraživanja Instituta za biologiju mora pokazuju da je gotovo čitava naša obala pogodna za proizvodnju zdrave hrane iz mora kao i da zadovoljava sve neophodne preduoslove za tržišnu proizvodnju:

Prostorni plan područja posebne namjene za morsko dobro (2007. godina) i Zakon o morskome ribarstvu i marikulturi predviđa u Bokokotorskom zalivu zone pogodne za marikulturu. One se uglavnom nalaze na mjestu dotoka slatkih voda u Zaliv, bilo rijekama, bilo vruljama. U Kotorskom zalivu naročito je značajan lokalitet Orahovac, gdje se uliva rijeka Ljuta. Trenutno u Kotorsko-risanskom zalivu postoji 15-ak uzgajališta školjki, dagnji *Mitilus galloprovincialis*, jedno i prvo uzgajalište kamenica, *Ostrea edulis*, Orahovac, kao i dva uzgajališta ribe, orada, *Sparus aurata* i brancin, *Dicentrachus labrus*. S obzirom da kapaciteti Bokokotorskog zaliva omogućavaju proizvodnju oko 600 tona školjki, neophodno je, što hitnije, preduzeti sistemske mjere za njen dalji razvoj.

Marikultura, kao resurs razvoja, ima nesumljive prednosti, kao što su :

- očuvanje biološke raznovrsnosti
- ostvarivanje pozitivnih ekonomskih efekata kroz proizvodnju kvalitetne hrane u moru

FAKTORI I RIZICI KOJI UGROŽAVAJU VRIJEDNOSTI PODRUČJA KOTORA 10

10. FAKTORI I RIZICI KOJI UGROŽAVAJU VRIJEDNOSTI PODRUČJA KOTORA

S obzirom na to, da je zbog izuzetne univerzalne vrijednosti Područje Kotora dio Svjetske baštine, od suštinske je važnosti očuvanje njegove autentičnosti i integriteta. Detaljnom analizom vrijednosti Područja Kotora prepoznati su i definisani faktori i rizici koji utiču na devaluaciju vrijednosti. Njihova identifikacija je osnova za planiranje optimalne zaštite i korišćenje potencijala Područja, u skladu sa strategijom održivog razvoja.

10. 1. FAKTORI KOJI UGROŽAVAJU VRIJEDNOSTI

- Zastarjelost i neusaglašenost Zakona o zaštiti spomeničke cjeline Kotora sa novim Zakonom o zaštiti kulturnih dobara i drugim sistemskim zakonima
- Nepostojanje Menadžment plana Područja
- Nepostojanje Upravljačkog tijela u skladu sa smjernicama UNESCO (agencija, savjeti i sl.)
- Neadekvatan monitoring cjelokupnih aktivnosti na zaštićenom području i neposrednom okruženju
- Nepoštovanje zakona i podzakonskih akata
- Nedovoljan stručni i inspekcijski nadzor za spriječavanje nelegalne gradnje i radova
- Zastarjela urbanističko-planska dokumenta, posebno planova najvišeg ranga za obuhvat Opštine Kotor (PPO i GUP), odnosno nedonošenje Prostorno urbanističkog plana Opštine
- Neusklađen redosled izrade i donošenja planskih dokumenata
- Nedovoljna koordinacija među subjektima u sistemu zaštite i upravljanja
- Nedovoljna istraženost, stručna valorizacija prostora, nepostojanje studija zaštite kulturnih dobara za sva naselja Područja, kao i nedefinisana zaštićena okolina Područja
- Nepostojanje studije kulturnog pejzaža Područja i Boke Kotorske
- Nesprovođenje normativne i dokumentacione zaštite pokretne, nepokretne i nematerijalne kulturne baštine, propisane zakonom
- Nedostatak zakonske obaveze za izradu studija vizuelnog uticaja na prirodne i kulturne vrijednosti Područja Kotora u procesu izrade planske i projektne dokumentacije
- Nedovoljna obučenost stručnih profila za poslove planiranja, projektovanja i izvođenja radova za prostore sa visokom koncentracijom kulturnih dobara
- Nepodudaranje standardnih planerskih koncepata unapređenja stanja naslijeđene baštine sa propisanim kriterijumima zaštite principa poštovanja vrijednosti tradicionalne arhitekture
- Nepodudaranje razvojnih koncepata sa prostornim potencijalima zaštićenog područja i ograničenjima koja postavljaju kriterijumi zaštite (krupni turistički kompleksi, saobraćajna infrastruktura, infrastrukturne tehnologije: postrojenja, stanice, rezervoari, skladišta)
- Nedovoljno razvijena svijest o vrijednostima i potencijalima prostora
- Nedovoljna i neadekvatna edukacija društva, posebno školske populacije o vrijednostima i potencijalima zaštićenog područja
- Nelegalni i nestručni radovi na kulturnim dobrima i nepoštovanja principa zaštite
- Nedovoljna briga i održavanje kulturnih dobara od strane vlasnika i korisnika

- Neadekvatne mjere stimulacije za vlasnike kulturnih dobara za čuvanje, održavanje i sprovođenje mjera zaštite
- Nedovoljni stručni kapaciteti u poslovima proučavanja, zaštite, konzervacije i restauracije kulturnih dobara
- Nedovoljni stručni kapaciteti za izvođenje radova u tradicionalnim tehnikama
- Nepostojanje stalnih izvora i kontinuiranog načina sticanja sredstava za zaštitu i unapređenje stanja kulturne baštine
- Nedostatak prostora za čuvanje, zaštitu i prezentaciju pokretnih kulturnih dobara, posebno arheoloških nalaza sa Području Kotora
- Neadekvatna fizička zaštita kulturnih dobara na kopnu i u podmorju što za posljedicu posebno ima nelegalno vađenje arheoloških predmeta iz podmorja
- Neadekvatni uslovi za očuvanje zidnih slika, ikonostasa i slika na platnu i drvetu u unutrašnjosti crkava
- Neadekvatni muzejski prostori i depoi za bezbjedno čuvanje muzejskih predmeta i njihovu zaštitu od krađe, vandalizma, vatre i drugih štetnih uticaja koji se mogu predvidjeti, kao i neblagovremeno i neadekvatno sprovođenje konzervatorskog tretmana muzejskog materijala
- Nedostatak kadrovskih kapaciteta, nedostatak jasne strateške kadrovske politike i nepostojanje specijalizovanih obrazovnih institucija za školovanje i obuku kadrova iz oblasti kulturne baštine
- Nekontrolisana eksploatacija biljnih vrsta, čime se uništavaju staništa mnogih vrsta, mijenja se izgled pejzaža i uslovi života biljaka i životinja
- Nestručni i nelegalni radovi, vezani za nasipanje i proširenje prirodnih plaža i obalne linije vještačkim kamenom i rekonstrukciju ponti betonom i drugim savremenim materijalima, kojima se uništavaju se ekosistemi priobalnog mora
- Nelegalno ispuštanje kanalizacionih voda u more
- Nedovoljna kontrola ispusta sa velikih brodova i kruzera
- Nedostatak specijalnog broda za čišćenje morske površine
- Nasipanje šuta i drugog građevinskog otpada u more
- Nekontrolisana izgradnja u priobalnom dijelu
- Prekomjerni ulov ribe
- Migracija stanovništva izazvana prodajom nekretnina
- Nedovoljno i neblagovremeno ulaganje u infrastrukturu
- Neadekvatno upravljanje prostorom
- Nedostatak stručnih kadrova
- Izumiranje starih zanata
- Neubiranje pripadajućih komunalnih prihoda po osnovu korišćenja prirodnih i kulturnih dobara
- Nedovoljno jasna strateška vizija razvoja turizma Područja i neadekvatna turistička valorizacija kulturnih dobara
- Nedostatak smještajnih - hotelskih kapaciteta
- Nedovoljan nivo svijesti stanovništva o vrijednostima zaštićenog područja kao potencijalima razvoja
- Nezadovoljavajuće stanje saobraćajne infrastrukture, nedovoljni kapaciteti parking prostora i nedovoljno korišćenje akvatorijuma za redovan prevoz lokalnog stanovništva i turista u Kotorsko-Risanskom zalivu
- Nedovoljna prilagođenost infrastrukture za lica smanjenih sposobnosti

10.2. PREKOMJERNA I NEKONTROLISANA URBANIZACIJA SA NAJTIPICNIJIM PRIMJERIMA DEVASTACIJE PROSTORA

I pored proklamovanih načela, u pogledu zaštite prostora Svjetske baštine Područja Kotora od prekomjerne i nekontrolisane urbanizacije, sadržanih u Nacrtu Menadžment plana Kotora, i uprkos činjenici da je taj Plan rađen sa ciljem sprječavanja ove pojave koja se u ciklusima javljala nekoliko puta u toku posljednjih stotinu godina, period od januara 2007. godine do danas karakteriše upravo novi talas novogradnji. Može se reći da u odnosu na susjedne opštine Tivat i Herceg Novi, čiji prostor nema status Svjetske baštine, Područje Kotora nije pretrpjelo manji stepen urbanizacije. “Investitorski bum” se u vremenskom smislu poklapa sa proteklom periodom od izrada Nacrta Menadžment plana do danas.

Gradnja stambenih kompleksa, najčešće su to stanovi za sezonski boravak i odmor, predviđala je niz zasebnih objekata uniformne i tipske arhitekture. Lokacije su određivane u zavisnosti od planom predviđenih mogućnosti i atraktivnosti u pogledu blizine morske obale, saobraćajnih pogodnosti, izolovanosti u odnosu na već postojeća naselja i sl.

Ovaj period karakteriše i izuzetna dinamika u izradi novih planova. Jednovremeno su izrađeni planovi za gotovo sva naselja u zaštićenom području, a da prethodno nije donešen Prostorno urbanistički plan Opštine.

Planovi koji predviđaju gradnju turističkih naselja, stambenih kompleksa i novih saobraćajnica ne zasnivaju se na valorizaciji prostora niti su usklađeni sa principima očuvanja i zaštite urbanističkih, arhitektonskih i pejzažnih vrijednosti Područja Kotora.

Realizovani kompleksi za stanovanje i turizam tačkasto su raspoređeni duž obale i to počev od Mua preko Prčanja i Stoliva, sa jedne strane, i od Dobrote preko Orahovca, Dražin vrta, Risna i Strpa, Morinja i Kostanjice sa druge strane zaliva.

10. 3. RIZICI KOJI UGROŽAVAJU VRIJEDNOSTI

U cijeloj Crnoj Gori, ljudi i njihova imovina, kao i sva ostala dobra, stalno su izloženi dejstvu manjih i srednje jakih zemljotresa, a povremeno i dejstvu razornih zemljotresa velike magnitude. Kao izrazito seizmički aktivan prostor Crne Gore, je dio Crnogorskog primorja, koji pored ostalih područja obuhvata seizmogenu zonu Boke Kotorske, a samim tim i Područje Kotor, koje karakteriše mogući maksimalni intenzitet zemljotresa od IX stepeni po (EMS981);

Poslije katastrofalnog zemljotresa iz 1979. godine, na osnovu pregleda i analiza svih oštećenih objekata definisan je koncept integralnog razmatranja i kontrole seizmičkog rizika. Međutim, izostankom odgovarajućeg institucionalnog sistema, kao i nepoštovanje donijetih prostornih i urbanističkih planova nižeg reda, propisanih mjera aseizmičke zaštite, nivo seizmičkog rizika se povećao u odnosu na rani postzemljotresni period. Ovdje su naročito nepovoljno uticali bespravna izgradnja, nelegalno i nestručno izvedeni konzervatorsko-restauratorski radovi na kulturnim dobrima, kao i nekontrolisana i prekomjerna urbanizacija. U tim okvirima, ostaje otvoreno pitanje koliko je Područje Kotor, izuzev stare graditeljske cijeline Kotor, sigurno u seizmičkom pogledu.

Područje je izloženo riziku i od drugih akcidenata, kao što su požari, poplave i havarije na moru.

Požari se na Crnogorskom primorju, pa i zaštićenom području, dešavaju uglavnom u ljetnjem periodu, kao posljedica velikih vrućina ili neodgovornog ponašanja pojedinaca, ali i dotrajale ili neispravne elektroinstalacije, što je posebno opasno za muzeje, arhive i druge objekte u kojima se čuvaju pokretna kulturna dobra.

Područje Kotor, odnosno pojedini njegovi dijelovi ili pojedinačna kulturna dobra izloženi su i riziku od poplava.

S obzirom da je u okviru zaštićenog područja i cijeli akvatorijum Kotorsko-risanskog zaliva, to su florističko-faunističke vrijednosti izložene riziku od raznih brodskih havarija i ekoloških akcidenata.

SMJERNICE, MJERE, REŽIM I KONCEPT ZAŠTITE KULTURNIH I PRIRODNIH VRIJEDNOSTI 11

11. SMJERNICE, MJERE, REŽIM I KONCEPT ZAŠTITE KULTURNIH I PRIRODNIH VRIJEDNOSTI

Menadžment planom definiše se koncept režima, mjera i preporuka zaštite kulturne baštine koji za cilja imaju zaštitu očuvanje i unaprijeđenje Prirodnog i kulturno - istorijskog područja Kotora, kao i preliminarne mjere integralne zaštite njegove okoline.

Smjernicama za implementaciju i sprovođenje Menadžment plana preciziraju se principi, posebni uslovi i mjere zaštite koje je potrebno sprovesti kroz planove nižeg reda. Pri tom je potrebno poštovati osnovne konzervatorske principe koji očuvanje kulturnih, ambijentalnih i ostalih vrijednosti obezbjeđuju prvenstveno kroz maksimalno očuvanje prvobitnog, odnosno zatečenog stanja, pa je shodno tome, nakon detaljnog uvida i valorizacije zatečenog stanja potrebno formulirati i potrebne mjere zaštite kao i eventualne programe rehabilitacije područja u kojima je došlo do degradacija prvobitnih vrijednosti.

11.1. Održivi koncept zaštite

Koncept zaštite kulturne i prirodne baštine, glavnog repera u planiranju prostornog razvoja Područja Kotora podrazumjeva:

- Očuvanje, zaštitu i unapređenje kulturne baštine, a pogotovo kulturnih dobara i njihove sinergije sa okolinom, kao osnove razvoja održivog turizma na području opštine
- Definisane i očuvanje zaštićene okoline kulturnih dobara
- Očuvanje zatečenih, odnosno prvobitnih prostornih odnosa, te kulturnih i kulturno-istorijskih vrijednosti naselja, ambijentalnih cjelina i ostalih segmenata tradicionalne arhitekture i prirodnih vrijednosti karakterističnih za ovo područje
- Uvažavanje vrijednosti i integritet svakog naselja ili cjeline pojedinačno, ali i uticaj koji svaka zasebna cjelina ima na cjelokupno zaštićeno Prirodno i kulturno- istorijsko područje Kotora i na njegove vanredne vrijednosti koje ga čine dijelom Svjetskog kulturnog nasljeđa
- Valorizaciju zatečenog stanja cijelog područja i njegove zaštićene okoline radi izricanja odgovarajućih mjera zaštite i programa rehabilitacije u cilju usklađivanja recentnih, često nestručnih intervencija (i odredjenih intervencija nastalih usljed realizacije razvojnih projekata), sa principima struke, odnosno kriterijumima zaštite nepokretne kulturne baštine
- Revalorizaciju postojećih kulturnih dobara, u skladu sa odredbama Zakona o zaštiti kulturnih dobara; evidentiranje potencijalnih kulturnih dobara i pokretanje inicijative za proglašenje novih kulturnih dobara
- Koordinaciju rada svih subjekata sa nadležnim službama zaštite, kako bi se obezbjedila adekvatna zaštita i pravilno upravljanje kulturnom baštinom, te koncipiranje razvojnih i konkretnih projekata, uz pravilnu valorizaciju kulturnog nasljedja.

11.2. Generalne smjernice, mjere i režim zaštite kulturne i prirodne baštine

Smjernice i mjere za zaštitu kulturnih i prirodnih vrijednosti Područja Kotora obuhvataju u prvom redu slijedeće:

- Izradu strategije razvoja zaštićenog područja i kontakt zone u skladu sa prepoznatim opštim ciljevima Menadžment plana i u skladu sa kriterijumima zaštite (institucije kulture, obrazovne institucije, turistički kompleksi, infrastruktura, tehnološka postrojenja, stanice, rezervoari, skladišta, i sl.)
- Očuvanje, zaštitu i unapređenje kulturne baštine, a pogotovo nepokretnih

- kulturnih dobara i njihove sinergije sa okolinom, kao osnove razvoja održivog turizma na području opštine
- Implementaciju i poštovanje važeće zakonske regulative iz oblasti zaštite kulturnih dobara
  - Aktiviranje kontrole sprovođenja važeće zakonske regulative (inspekcijski nadzor, kaznene odredbe...)
  - Usvajanje novog Zakona o zaštiti Područja Kotora
  - Arheološko rekognosciranje Područja i kontaktne zone
  - Arheološko rekognosciranje podmorja (unutrašnje vode, teritorijalno more)
  - Formiranje dokumentacije o objektima i predmetima za koje se pouzdano vjeruje da imaju kulturnu vrijednost u skladu sa Zakonom
  - Formiranje dokumentacije o ljudskim umijećima, izražajima, vještinama ili izvođenjima, predmetima, rukotvorinama, instrumentima ili prostorima koji su sa tim povezani a koje zajednice, grupe ili pojedinci u okviru zaštićenog područja i kontaktne zone prepoznaju kao dio svoje kulturne baštine
  - Određivanje granica zaštićene okoline nepokretnih kulturnih dobara
  - Formiranje dokumentacije o kulturnim dobrima od lokalnog značaja
  - Izrada programa sanacionih mjera za nestručno i nelegalo izvedene radove na kulturnim dobrima Izrada cjelovite studije zaštite Područja sa akcentom na jedinstvenom kulturnom pejzažu
  - Izrada Prostorno - urbanističkog plana Opštine Kotor
  - Inteziviranje sistematskih istraživanja prostora i kulturnih dobara sa ciljem boljeg poznavanja i proučavanja Područja, karakteristika istorijskih epoha i njihovih vrijednosti
  - Izradu studija zaštite nepokretnih kulturnih dobara za sva naselja u zaštićenom području (Muo, Škaljari, Morinj, Vitoglav, Strp, Lipce, Kostanjica, Prčanj, Stoliv, Gornji Stoliv)
  - Jačanje institucionalne zaštite područja
  - Podsticanje međuinstitucionalne saradnje između institucija koje se bave istraživanjem, čuvanjem, održavanjem, edukacijom, prezentacijom i popularizacijom kulturnih dobara isaradnje sa vlasnicima i držaocima kulturnih dobara, nevladinim organizacijama i drugim subjektima
  - Analizu savremenih arhitektonskih kompleksa i objekata, izrada programa njihove sanacije i rekultivacije pejzaža, ako je koji je njihovom izgradnjom uništen
  - Preciziranje zakonske regulative u dijelu propisivanja stručne kompetentnosti za planiranje, projektovanje i realizaciju gradnji na zaštićenom području
  - Obuku stručnih profila za poslove planiranja, projektovanja i izvođenja radova u zaštićenom području
  - Edukaciju planera koji rade u zaštićenom području o vrijednostima područja i načinima unapređenja stanja kulturnih dobara tokom izrade planske dokumentacije
  - Obezbeđivanje integralnog pristupa smanjenju seizmičkog rizika prilikom izrade prostornih i urbanističkih planova i prilikom sanacija, nadgradnji i rekonstrukcija objekata u zaštićenom području
  - Podsticanje edukacije stručnjaka za zaštitu kulturnih dobara (arhitektonki fakultet, likovna akademija, filozofski fakultet, formiranje odsjeka za zaštitu kulturnih dobara na fakultet za turizam u Kotoru u saradnji sa srodnim visokoškolskim institucijama)
  - Obezbeđivanje mehanizama permanentnog obrazovanja za stručne profile važne za očuvanje kulturnih dobara; (studijski boravci, specijalizacije, stručni seminari, konferencije, okrugli stolovi, izdavačka djelatnost, stručni časopisi, namjenski kursevi i obuke)
  - Stvaranje uslova za obnovu starih zanata u cilju primjene tradicionalnih tehnika,

- zanata i materijala prilikom provođenja konzervatorskih mjera na kulturnim dobrima
- Iniciranje nastave o kulturnim dobrima kroz obrazovne programe u školama za osnovno i srednje obrazovanje
  - Iniciranje rada sa djecom u predškolskom uzrastu na temu zaštite kulturnih dobara, kroz igru
  - Osmišljavanje strategije permanentne edukacije građanstva, tj. šire javnosti o vrijednostima kulturne baštine i potrebi njene zaštite i prezentacije (mediji, izložbe, publikacije...)
  - Stvaranje uslova za obezbjeđivanje stalnih izvora prihoda za zaštitu i očuvanje kulturnih dobara u skladu sa zakonom (vlasnici i držaoci, budžet Crne Gore, renta za očuvanje kulturnih dobara, budžet opština, donacije, drugi izvori prihoda). Aktivirati mehanizme finansijske podrške vlasnicima kulturnih dobara za održavanje kulturnih dobara i za sprovođenje konzervatorskih mjera
  - Definisanje lokaliteta ili područja koja imaju svojstva kulturnog pejzaža
  - Obezbeđivanje poštovanja zakonske regulative pri sakupljanju ljekovitog bilja i korišćenju prirodnih vrijednosti (nekontrolisano krčenje šuma, prekomjerni ulov ribe, kontola ulova rijetkih vrsta ptica i životinjskih vrsta)
  - Obezbeđivanje poštovanja zakonke regulative prilikom sprovođenja građevinskih radova, agrotehničkih mjera i drugih intervencija na zemljištu
  - Obezbeđivanje uslova za istraživanje akvatorijuma i kontakt zone
  - Obezbeđivanje sprovođenja zakonske kontrole svih radova u priobalnom moru i kontaktnoj zoni (nelegalna gradnja, proširenje prirodnih plaža i obalne linije, rekonstrukcija ponti i mandrača neadekvatnim savremenim materijalima, nasipi šuta, građevinskog otpada i smeća)
  - Obezbeđivanje sprovođenja zakonske regulative za rješenje i kontrolu kanalizacionih voda (odvodi, čišćenje, održavanje kanalizacionih sistema...)
  - Obezbeđivanje sprovođenja zakonske regulative za kontrolu ispusta brodova i njihovo održavanje u lukama
  - Obezbeđivanje i realizacija tehnički izvodljivog, ekonomski i ekološki opravdanog i održivog rješenja za zaštitu od poplava
  - Primjena odgovarajućih mjera iz oblasti zaštite od požara u postupak prostornog i urbanitičkog planiranja, pri projektovanju naselja, stambenih blokova, višespratnica i sl, te pri rekonstrukcijama i sanacijama muzeja, arhiva, crkvenih riznica i drugih objekata gdje se čuvaju pokretna kulturna dobra
  - Stvaranje uslova za formiranje upravljačkog tijela zaštićenim područjem
  - Stvaranje uslova za povezivanje institucija sistema, vjerskih zajednica, nevladinog sektora i svih aktera
  - Stvaranje uslova za primjenu važeće zakonske regulative
  - Stvaranje uslova za kontinuiranu edukaciju stručnog kadra za zaštitu i menadžment Područja koristeći naučno-obrazovne vrijednosti područja kao potencijal razvoj
  - Izradu strategije razvoja turizma u zaštićenom području i neposrednom okruženju (hotelski kapaciteti, privatni smještaj, turističke manifestacije, valorizacija kulturnih dobara u turističke svrhe)
  - Stvaranje uslova za obnovu starih zanata i njihovu primjenu u turizmu u smislu stvaranja autentičnog turističkog proizvoda i turističkog brenda
  - Stvaranje uslova za očuvanje tradicionalnog načina ribarenja, kao načina života i očuvanje tradicionalnih ribarskih alata (srdele, potegače) i ribarskih posta u zalivu
  - Stvaranje uslova za razvoj marikulture (uzgoj školjki) kao podrška razvoju turizma
  - Uspostavljanje Regionalnog centra za očuvanje maringorskog biodiverziteta, autohtonih vrsta i njihovih populacija

- Stvaranje uslova za kontinuirano ulaganje u infrastrukturu (analiza saobraćajnih rješenja, pomorski saobraćaj, vazdušni saobraćaj, prilagođavanje infrastrukture licima sa posebnim potrebama)
- Stvaranje uslova za permanentnu edukaciju građanstva tj. šire javnosti o vrijednostima zaštićenog područja kao potencijalu razvoja
- Stvaranje uslova za kontinuirani monitoring svih aktivnosti u zaštićenom području i neposrednom okruženju

11.3. Smjernice za integralnu zaštitu

Međunarodni značaj i status Prirodnog i kulturno-istorijskog područja Kotora, nalažu poseban oprez u procesu planiranja i projektovanja, na ovom prostoru. Osnovna mjera zaštite kulturno istorijskih i prirodnih vrijednosti zasniva se na potrebi uvažavanja uobičajenih konzervatorskih principa, koji se odnose na analizu, valorizaciju, zaštitu i unapredjenje zatečenih vrijednosti.

Uz neophodnost uvažavanja realnih prostornih kapaciteta ovog prostora, potrebno je obezbijediti hitno suspendovanje prakse usvajanja planskih dokumenata bez predhodne konzervatorske saglasnosti, odnosno saglasnosti službe zaštite.

Pri izradi planskih dokumenata koji obrađuju ovo područje, potrebno je predvidjeti zadržavanje planerskog kontinuiteta odnosno poštovanje prostorno programskih elemenata datih u okviru planskog dokumenta PPO Kotor. Ovi elementi detaljno propisuju načine izgradnje i revitalizacije u zonama Prirodno i kulturno-istorijskog područja Kotora, kao i principe urbanizacije, i to kroz opšte i posebne uslove.

Osnovni konzervatorski princip podrazumjeva očuvanje vizura čitavog zaliva, što se odnosi očuvanje postojećeg graditeljskog nasljeđa, kontakt zona kulturnih dobara, karakterističnih objekata i pojedinačnih naselja, kao i očuvanje morfologije terena, zelenih površina i razvijene vegetacije.

Pri koncipiranju planskog rješenja potrebno je zatečene vrijednosti prihvatiti kao osnovnu vrijednost, a ne ograničavajući faktor. S tim u vezi, nije moguće planirati rješenja koja podrazumijevaju maksimalnu eksploataciju prostora, ili ne poštuju morfologiju terena.

U zoni zaliva novu izgradnju je moguće planirati jedino u segmentima, uz zadržavanje morfologije postojećih naselja, bez tendencije njihovog spajanja i izgradnje u zonama između njih. U tom cilju, pri planiranju novih objekata, potrebno je predvidjeti grupisanje manjih objekata na način koji ne predstavlja stvaranje vizuelne barijere, a pogotovo ne narušava integritet i vizure prema objektima koji markiraju fizionomiju određenih djelova zaliva i zaliva kao cjeline.

Spratnost novoprojektovanih objekata po pravilu treba biti usklađena sa Posebnim uslovima iz PPO Kotor koji nalažu da je potrebno "sve planirane objekte projektovati do visina P+2+Pk odnosno niže u zavisnosti od nasleđenog okruženja".

Kao jedan od primarnih zadataka potrebno je usvojiti očuvanje urbanističke matrice naselja i njihovog istorijskog konteksta.

Arhitektonska rješenja u područjima sa ambijentalno vrijednim objektima potrebno je planirati tako i samo na način da su novi objekti prilagodjeni zatečenoj arhitekturi i ambijentalnim vrijednostima, a u arhitektonski izraz novih objekata potrebno je ugraditi vrijednosti tradicionalnog graditeljstva i tradicionalne organizacije prostora.

- Potrebno je predvidjeti izradu projekata rehabilitacije i sanacije prostora sa degradiranim kulturno-istorijskim i prarodnim vrijednostima
- Potrebno je predvidjeti izradu planske dokumentacije Područja u skladu sa zakonskom regulativom
- Potrebno je predvidjeti izradu studija zaštite nepokretnih kulturnih dobara za sva naselja u zaštićenom području i bafer zoni (Muo, Škaljari, Morinj, Vitoglav, Strp, Lipce,

Kostanjica, Prčanj, Stoliv, Gornji Stoliv + kontaktna zona) koje će uključiti i analize potencijalnih arheoloških lokaliteta i prostora sa izraženim ambijentalnim vrijednostima i propisivanje mjera njihove zaštite

- Posebno je potrebno predvidjeti podsticanje saradnje između organa Opštine zaduženog za urbano planiranje i nadležne Službe zaštite, te obuku stručnih profila za poslove planiranja, projektovanja i izvođenja radova u zaštićenom području, te edukaciju planera koji rade u zaštićenom području o vrijednostima područja i načinima unapređenja stanja kulturnih dobara tokom izrade planske dokumentacije
- Potrebno je obezbjediti integralni pristup smanjenju seizmičkog rizika prilikom izrade prostornih i urbanističkih planova i prilikom sanacija, nadgradnji i rekonstrukcija objekata u zaštićenom području

Pri izradi planskih dokumenata koji obradjuju ovo područje, potrebno je posebno predvidjeti sljedeće:

11.3.1. Zaštita okoline Područja Kotora

- Sačuvati iskonski pejzaž koji čini okvir zaliva Boke Kotorske
- Sačuvati bez prekida i poremećaja vizuelnu osu koja povezuje četiri zaliva u jedinstveni prostor Boke
- Sačuvati prirodne karakteristike obale
- Sačuvati i nasleđe starih gradova (Kotor, Perast, Risan, Herceg Novi) i graditeljske vrijednosti tradicionalnih naselja duž obale
- Sačuvati nasleđe sela i seoskih cjelina (Grbalj, Luštica, Krtole, Vrmac, Orjen...)
- Sačuvati karakter kulturnog pejzaža Tivatskog zaliva sa srednjovjekovnim imanjima kotorske vlastele i letnjakovcima na obali
- Sačuvati karakter i fizionomiju prostora Tivatskog arhipelaga sa poluostrvom Prevlaka i ostrvima Sv. Marko i Gospa od Milosti
- Sačuvati ostrva naspram Perasta i njihov prirodni okvir
- Sačuvati unikatni prostor polja u Morinju sa slatkovodnim izvorima i mlinovima
- Sačuvati i unaprijediti prostor srednjovjekovnih solana u Krtoljskom zalivu sa ušćem rijeka Odoljenštice i Koločunja
- Sačuvati strukturu naselja duž zaliva, njihovu morfologiju i imaginarne granice
- Obnoviti pomorski saobraćaj uz korišćenje i obnovu starih pristaništa
- Sačuvati ruralno nasleđe u gornjim zonama naselja sa starim terasastim imanjima i njihovom parcelacijom, regulacijama potoka, putevima, starim kućama i pomoćnim objektima, maslinjacima, vinogradima i drugim elementima tradicionalnog načina života
- Sačuvati i obnoviti stara utvrđenja na vrhovima brda i predvidjeti maršrute za njihove obilaske; obnoviti stare komunikacije fortifikacionog sistema kao i prateće objekte (bistijerne, magacini, kasarne...)
- Sačuvati, bez poremećaja njihovog prirodnog okruženja, karakteristične vizure na prostorne dominante i repere (Savina, rt sa crkvom Sv. Nedelje, ostrva ispred Perasta, Bogorodičin hram na Prčanju, Gornji Stoliv, crkva Sv. Vida, Gornja Lastva, crkva Sv. Luke, Gošići...)
- Predvidjeti mjere kojima će se ublažiti povrede pejzaža nastale usled eksploatacije prostora (kamenolomi u Šišićima, Lješevićima, Višnjevi, Oblatnom, Lipcima, Kamenom iznad Herceg Novog...)
- Predvidjeti mjere kojima će se ublažiti posledice pretjerane urbanizacije pojedinih naselja
- Ukloniti tehnička postrojenja čija namjena i način korišćenja su u suprotnosti sa principima očuvanja i zaštite prirodnih vrijednosti pejzaža

11.3.2. Prirodno i kulturno- istorijsko područje Kotora

- Sačuvati iskonski pejzaž kojim je uokviren Kotorsko-Risanski zaliv sa istorijskim gradovima (Kotor, Risan i Perast) i naseljima (Dobrota, Prčanj, Stoliv, Morinj, Kostanjica, Orahovac i Dražin vrt, Muo i Škaljari)
- Sačuvati imaginarne granice priobalnih naselja bez međusobnog spajanja
- Sačuvati strukturu pojedinačnih naselja sa priobalnim aglomeracijama, izgrađenom obalom i obradivim imanjima na višim kotama
- Sačuvati bez poremećaja savremenom gradnjom istorijske vizure na najznačajnije graditeljske tvorevine i karakteristične prostorne repere u pejzažu (Tvrđava Sv. Ivana u Kotoru, Stari grad Kotor, ostrva ispred Perasta, Perast, Bogorodičin hram na Prčanju, Gornji Stoliv, crkva Sv. Đorđa iznad Orahovca, palata Zmajević sa crkvom Gospe od Rozarija i zvonikom, Tvrđava Sv. Krsta u Perastu, crkva Sv. Eustahija (Sv. Stasije) u Dobroti i crkva Sv. Matije u Dobroti, zvonik crkve Sv. Nikole u Perastu i dr.)
- Sačuvati uz mjere revitalizacije ruralno nasljeđe gornjih zona priobalnih naselja
- Sačuvati karakteristike kulturnog pejzaža sa starom parcelacijom kultivisanih imanja, putevima, regulisanim potocima, podzidima, sačuvanim starim kamenim kućama i pomoćnim zgradama, maslinjacima, starim zasadima i ostalim elementima ruralne arhitekture. Predvidjeti njihovu obnovu u skladu sa konzervatorskim principima.
- Predvidjeti mjere oživljavanja poljoprivredne djelatnosti kao najprirodnijeg načina za revitalizaciju kulturnog pejzaža
- Predvidjeti obnovu i revitalizaciju starih napuštenih aglomeracija, ansambala i kuća, tek kada budu stavljene u funkciju sve stare ruševine razmatrati mogućnost savremene gradnje
- Sačuvati karakteristike izgrađene obale sa pontama i mandračima
- Obnoviti morski saobraćaj plovilima uz korišćenje starih pristaništa
- Obnoviti mrežu starih puteva
- Obnoviti zapuštene vodotokove i kamene mostove
- U pogledu novogradnji slijediti naslijeđene urbanističke karakteristike prostora i konfiguraciju terena; u okviru studijskog postupka ispitati najpovoljnija rješenja u odnosu na oblikovanje, upotrebu materijala, tehnike gradnje i uređenje terena kao i transponovanjem tradicionalne stambene arhitekture u pogledu volumena, ritma, spratnosti, oblika krovova, odnosa puno-prazno i dr.
- Ukloniti tehnička postrojenja koja narušavaju vrijednosti pejzaža (Lipci) i građevine neusklađene sa ambijentom
- Predvidjeti mjere ublažavanja posledica izazvanih u pejzažu probijanjem novog puta Risan-Grahovo-Žabljak

11.3.3. Stari grad Kotor

- Očuvati neporemećene površine prirodnog okruženja, stjenovitih masiva, samonikle vegetacije i drugih svojstava pejzaža koji čini pozadinu srednjovekovnog grada. Svaka povreda površinskog sloja terena ili vegetacije, kao i pojava tehničkih elemenata i novogradnji, čak i malog volumena, ozbiljno bi poremetila snažan utisak sraslosti iskonske prirode i drevnog graditeljstva.
- Nastaviti otkrivanje urbane hronologije putem arheoloških i arhitektonskih istraživanja i proučavanjem pisanih izvora
- Očuvati urbanističku matricu grada
- Očuvati vrijednosti gradskih fortifikacija
- Restauraciju sakralnih građevina zasnovati na sistematskim istraživanjima

- Uspostavljati izvorna rješenja stambenih zgrada uz zadržavanje osnovnih materijala za gradnju konstrukcija, otvora vrata i prozora, stolariju i krovni pokrivač
- Primjenjivati specifične metode sanacije istorijskih građevina korišćenjem izvornih materijala i tehnika
- Restauraciju enterijera zasnovati na podacima o njihovom izvornom izgledu
- Obradu eksterijera uz restauraciju izvornih elemenata fasada predvidjeti u skladu sa konzervatorskim principima
- Obradu slobodnih prostora zasnovati na podacima o izvornim rješenjima i primjenom originalnih materijala i tehnika obrade

11.3.4. Dobrota

- Očuvati i zaštititi urbanističke, arhitektonske, ambijentalne i pejzažne vrijednosti naselja
- Očuvati i zaštititi urbanističke i arhitektonsko-ambijentalne vrijednosti prostorno-funkcionalnih cjelina koje su pripadale istaknutim pomorsko-trgovačkim porodicama iz Dobrote (Milošević, Radoničić, Kamenarović, Ivanović, Dabinović, Radimiri i dr.)
- Očuvati i zaštititi vrijednosti crkvenih kompleksa Sv. Matije, Sv. Eustahija (Sv. Stasije) i crkava Sv. Ilije, crkva Sv. Ivana, Sv. Vrača, Sv. Mihovila i dr. kao i njihovog prirodnog okvira
- Očuvati vrijednosti i karakteristike originalnog uređenja obale sa karakterističnim sistemom ponti i mandrača.
- Očuvati i zaštititi prirodne vrijednosti kulturnog pejzaža Dobrote

11.3.5. Orahovac i Dražin vrt

- Sačuvati iskonsku prirodu koja okružuje naselje
- Sačuvati vizure na crkvu Sv. Đorđa koja predstavlja prostornu dominantu i jedan od najznačajnijih vizuelnih repera Boke
- Sačuvati strukturu naselja sa izgrađenom aglomeracijama tradicionalne stambene arhitekture u priobalnom prostoru i ruralnim nasleđem u višim zonama
- Sačuvati karakteristike uređenja obale
- Na osnovu rezultata Studije kulturnog pejzaža odrediti zone u kojima je moguća novogradnja
- Sačuvati komplekse šuma na sjevernoj strani i vegetaciju Bajove kule
- Predvidjeti mjere poboljšanja izgleda grupacija novogradnji u sjeveroistočnom dijelu naselja
- Spriječiti širenje novogradnji u blizini Bajove kule

11.3.6. Perast

- Očuvati imaginarne granice naselja kao jedne od najznačajnijih odlika urbane cjeline Perasta
- Očuvati urbanističku matricu grada sa originalnom mrežom ulica, puteva i stepeništa
- Predvidjeti nastavak arhitektonskih istraživanja
- Obnoviti stambene cjeline istaknutih peraških porodica (Zmajević, Bronza, Mazarović; Visković, Burović, Čizmai - Štukanović, Čorko itd.)
- Sprovesti restauraciju ruševnih palata (Krilović, Martinović...)
- Sprovesti revitalizaciju tvrđave Sv. Krsta

- Očuvati vrijednosti ostrva Sv. Đorđa i Gospe od Škrpjela uz potrebne mjere zaštite
- Obnoviti crkvene građevine u Perastu i u brdu iznad grada (crkva Sv. Ane, crkva Gospe od zdravlja)
- Predvidjeti asanaciju i adaptaciju prostora konfekcije «Jadran»
- Obnoviti originalni zastor ulica i trgova
- Predvidjeti uređenje slobodnih prostora (dvorišta, vrtovi, pjacete ispred crkava i dr.)
- Obnoviti fasada i enterijer zgrada tradicionalne arhitekture
- Očuvati karakteristike obale
- Ukloniti recentne neadekvatne dogradnje
- Poboljšati izgled građevina neusklađenih sa ambijentom
- Očuvati zeleni prostor između Perasta i Risna, na jednoj i Perasta, Dražin vrta i Orahovca na drugoj strani, kao trajno neizgradiv

11.3.7. Risan

- Sačuvati iskonski pejzaž kojim je uokviren amfiteatar unutar kojeg se razvijao Risan, grad duge istorije i širokog hronološkog spektra
- Sačuvati urbanističku matricu grada
- Predvidjeti revitalizaciju područja ulice Gabela u skladu sa principima zaštite istorijskih urbanih cjelina
- Predvidjeti nastavak arheoloških istraživanja i prezentaciju arheološkog nasleđa Risna
- Sačuvati imanja u gornjim zonama Risna sa reprezentativnim stambenim zgradama, dvorištima, ekonomijama, terasastim obradivim parcelama, regulisanim potocima, kaldrmisanim putevima i prilazima, bunarima, gumnima, sačuvanom vegetacijom i razvijenim stablima
- Sačuvati vrijednosti sakralnog kompleksa crkve Sv. Pavla i njene okoline
- Predvidjeti obnovu zadužbine Ljubatović na Rtcu uz uspostavljanje nove savremene namjene
- Savremenu gradnju planirati u skladu sa rezultatima Studije kulturnog pejzaža

11.3.8. Strp

- Sačuvati strukturu naselja sa izgrađenom aglomeracijama tradicionalne stambene arhitekture u priobalnom prostoru i ruralnim nasleđem u višim zonama
- Sačuvati karakteristike uređenja obale
- Predvidjeti mjere poboljšanja izgleda grupacija novogradnji u zapadnom dijelu naselja
- Spriječiti stihijno širenje novogradnji
- Na osnovu rezultata Studije kulturnog pejzaža odrediti zone u kojima je moguća novogradnja

11.3.9. Lipci

- Ukloniti tehnički kompleks sa rezervoarima za tečna goriva koji svojom namjenom, oblicima i djelovanjem na okolinu predstavlja suprotnost principima očuvanja vrijednosti Područja Kotora
- Urediti pristupnu stazu do okapine pećine Lipci sa praistorijskim crtežima kao i njenu neposrednu okolinu
- Preduzeti mjere za ublažavanje povreda pejzaža izazvanih probijanjem puta Lipci -Grahovo- Žabljak

- Preduzeti mjere za sanaciju „kamenoloma“ na raskrsnici puta Lipci - Grahovo - Žabljak
- Očuvati stare aglomeracije naselja sa crkvom Sv. Ivana
- Preduzeti mjere za zaustavljanje stihijnog širenja naselja

11.3.10. Morinj

- Obnoviti trasu starog puta preko Polja, Pjace i dalje prema sjeveru zajedno sa Velikim i Malim mostom, kao i stari put koji od mosta kod Vojvodića mlina preko Pjace vodi u gornje zone Morinja i dalje prema Herceg Novom zajedno sa mrežom puteva
- Obnoviti narušene elemenata unikatnog predjela sa izvorištem rijeke Trn
- Zaustaviti svaku dalju stambenu gradnju u Polju kojom se narušava jedinstveni prostor između dvije rijeke
- Pažljivim odabirom savremenih funkcija kompatibilnim sa izvornom arhitekturom i uz mjere konzervacije i restauracije revitalizovati sistem mlinova sa akumulacijama („jaže“) i kanalima. Obnoviti kanale za prilaz mlinovima i puteve
- Obnoviti ansamble stambene arhitekture sa stambenim i pomoćnim zgradama, originalnim elementima uređenja dvorišta i vrtova
- Obnoviti obradiva terasasta imanja sa ogradnim i potpornim zidovima, regulacijama potoka i prolazima. Predvidjeti mjere unapređenja poljoprivredne djelatnosti kao najprirodnijeg oblika revitalizacije prostora
- Predvidjeti mjere obnove sakralnih obkjekata u skladu sa principima i metodologijom zaštite sgraditeljske baštine
- Novogradnje zonirati na osnovu pažljive analize slobodnog prostora na sjevernoj strani naselja, u okviru nove stambene zone i na lokacijama pogodnim za gradnju na padini sjeverno od trase novog puta
- Zaustaviti val novogradnji duž trase novog puta prema Gornjem Morinju za koji se već može utvrditi da rasporedom, volumenima, oblicima i raznolikošću graditeljskih ukusa remeti naslijeđene prostorne odnose i prirodno okruženje Morinja
- Isključiti mogućnost gradnje novih kuća za turizam sa južne trase starog puta prema Gornjem Morinju jer se na toj strani nalaze najvredniji stambeni ansamblji sa oblikovanim obradivim površinama čijom revitalizacijom treba obnoviti istorijski prostor u cjelini
- Predvidjeti mjere uklapanja izgleda postojećih novogradnji sa karakteristikama arhitekture područja
- Predvidjeti uklanjanje naselja montažnih zgrada sa terena na sjevernoj strani crkve Sv. Tripuna. Prostor treba da ostane neizgrađen a njegova savremena namjena treba da bude prilagođena potrebama obnove istorijskih karakteristika prostora
- Predvidjeti mjere za uklanjanje recentnih dogradnji podignutih uz zgrade tradicionalne arhitekture i mjere uklapanja u ambijent
- Obnoviti elemente kulturnog pejzaža (međe, puteve, regulacije potoka) na mjestima gdje su usled zapuštenosti i nedovoljnog održavanja pokriveni nanosima i vegetacijom
- U skladu sa preporukama nadležnih institucija za zaštitu prirode sanirati stanje nastalo nasipanjem terena na izvorištu Velike rijeke
- Sačuvati postojeću vegetaciju vrtova i voćnjaka kao i razvijena stabla - karakteristične repere u prostoru (hrast na zapadnoj strani Vojvodića mlina, čempres na jugozapadnom uglu crkve Sv. Tripuna, ukrasno stablo u dvorištu crkve Sv. Save...)

11.3.11. Kostanjica

- Sačuvati strukturu naselja sa priobalnim nizom kuća i crkvom Sv. Ivana, starim aglomeracijama u brdu, izgrađenom i prirodnom obalom, obradivim imanjima i kompleksima zelenila sa stablima kestena
- Sačuvati kao trajno neizgradiv prostor na južnoj strani naselja zajedno sa rtom Verige. Ovaj vjekovima obrađivani prostor smatra se veoma značajnim segmentom kulturne baštine i podleže kriterijumima zaštite budući da predstavlja kategoriju kulturnog pejzaža. Njegovo očuvanje podrazumijeva obnovu graditeljskih tvorevina i uspostavljanje prvobitnog načina korišćenja. Tako obnovljen prostor bi predstavljao kulturološki i ekonomski poduhvat u skladu sa kriterijumima za unapređenje stanja Svjetske baštine
- Sačuvati od narušavanja savremenom gradnjom istorijske vizure iz Perasta prema Kostanjici i tjesnacu Verige
- Sačuvati od narušavanja prirodni zeleni okvir peraškim ostrvima Sv. Đorđa i Gospe od Škrpjela koja su među najvrjednijim kulturnim dobrima zaštićenog područja i jedan od simbola Boke Kotorske. Narušavanjem pejzažnih karakteristika Kostanjice ne bi se narušile samo njene vrijednosti već i jedna od najatraktivnijih vizura Boke

11.3.12. Škaljari

- Sačuvati strukturu starih aglomeracija tradicionalne arhitekture u središnjem dijelu naselja uz crkvu Sv. Luke, u ulici Put prvoborca kao i grupacije ispod brda u jugoistočnom dijelu (između arheološkog lokaliteta i autobuske stanice)
- Zadržati strukturu Njegoševe ulice koja svojom arhitekturom odražava dva razdoblja u razvoju naselja (period između dva rata i gradnju prvih decenija poslijeratnog perioda) uz potrebne adaptacije i uređenje slobodnih prostora
- Predvidjeti zaštitu i prezentaciju arheološkog lokaliteta na Gurdiću koji predstavlja ostatke crkve i samostana Sv. Franja iz 1288. godine sa srednje-vjekovnim grobljem Kotora. Potrebe daljih arheoloških istraživanja ovog sakralnog kompleksa podrazumijevaju uklanjanje zgrade samoposluge «Vračar», uklanjanje nanosa u izvorištu potoka u kojem se nalaze ostaci crkve Sv. Petra iz IX vijeka, uklanjanje prizemne zgrade u podnožju brda kao i ispitivanje mogućnosti rušenja zgrade Socijalnog osiguranja kako bi se prostor neposredne blizine Kotora uredio kao arheološki park
- Predvidjeti očuvanje crkve Sv. Dujma i karakteristika okolnog pejzaža
- Predvidjeti obnovu i revitalizaciju stambenog kompleksa porodice Zifra sa crkvom Sv. Vinćenca
- Najstarije sačuvane zgrade fabrike sapuna «Rivijera» i dimnjak iz perioda 1926-1938 godine adaptirati za nove poslovno-komercijalne ili kulturne sadržaje
- Nove gradnje na prostoru bivših fabrika predvidjeti slijedeći naslijeđene urbanističke karakteristike prostora sa manjim kubusima zgrada okruženim zelenilom
- Predvidjeti uspostavljanje postojećih vodotokova kao bitne karakteristike prostora
- Sačuvati karakteristike obale bez nasipanja

11.3.13. Muo

- Očuvati karakteristike originalne strukture naselja sa priobalnim nizom kuća, padinom brda sa terasastim imanjima te crkvenim zdanjima okruženim zelenilom

- Očuvati komplekse zemljišta obrasle vegetacijom u gornjoj zoni naselja
- Sačuvati karakteristično uređenje obale sa pontama i mandračima
- Obnoviti stari put koji vodi prema tvrđavi na Vrmcu
- Sačuvati stari put koji od obale vodi prema crkvi Sv. Kuzme i Damjana i starom groblju
- Sačuvati postojeće prirodne karakteristike prostora na sjevernoj strani naselja, na granici sa Glavatima, uz obnovu postojećih objekata (kasarna, magacin)
- Sačuvati karakteristike kulturnog pejzaža sa podzidima, ogradnim zidovima i starim zasadima, stambenim cjelinama ruralnog karaktera kao i starim komunikacijama u kamenu
- Lokacije za novogradnje predvidjeti na osnovu rezultata Studije kulturnog pejzaža

11.3.14. Prčanj

- Sačuvati karakteristike strukture istorijskog naselja sa priobalnim stambenim cjelinama, uređenom obalom i obradivim imanjima u gornjim zonama
- Sačuvati vizure na centralni dio istorijskog naselja čiju prostornu dominantu i najznačajniju graditeljsku tvorevinu predstavlja Bogorodičin hram
- Kao trajno neizgradiv prostor očuvati vizuelnu osu između sakralnog kompleksa na obali i Stare župne crkve
- Zbog izrazitih vrijednosti kulturnog pejzaža neophodno jer sačuvati staru parcelaciju sa kultivisanim obradivim imanjima, ogradne kamene zidove, sačuvane kamene kuće i pomoćne objekte, puteve, maslinjake i ostale elemente ruralne arhitekture. Predvidjeti njihovu obnovu u skladu sa konzervatorskim principima
- Predvidjeti obnovu starog puta koji od Velje rijeke vodi do Stoliva
- Predvidjeti očuvanje i obnovu puta koji od obale vodi prema Staroj župnoj crkvi
- Novogradnje predvidjeti jedino na mjestima koja će odrediti Studija kulturnog pejzaža

11.3.15. Stoliv

- Sačuvati strukturu naselja sa dispozicijom grupacija priobalnih kuća i crkvom Sv. Marije, i obradivim imanjima u gornjoj zoni
- Sačuvati karakteristike obale sa smjenjivanjem izgrađenih djelova sa pontama i mandračima, uvale i zatoni
- Sačuvati odlike naselja Gornji Stoliv uz mjere sanacije i revitalizacije u skladu sa metodologijom rada na zaštiti istorijskih cjelina
- Sačuvati i obnoviti put koji od obale u centralnom dijelu naselja vodi u gornji Stoliv
- Sačuvati komplekse kestenove šume, staru parcelaciju obradivih imanja imanja, podzide, ogradne zidove, stare zasade, maslinjake, kuće i pomoćne zgrade ruralne arhitekture u gornjoj zoni naselja
- Novogradnje planirati na prostoru određenom u Studiji kulturnog pejzaža kojoj je prethodila valorizacija prostora na osnovu čijih rezultata je moguće određivanje zona u okviru kojih su intervencije moguće kao i zona u kojima, zbog zaštite postojećih vrijednosti prostora, intervencije nisu moguće
- Predvidjeti mjere kojima bi se ublažile posljedice stihijske gradnje koja ugrožava prirodnu i graditeljsku baštinu naselja

11.4. SMJERNICE ZA SMANJENJE RIZIKA

11.4.1. Smanjenje seizmičkog rizika

Uvođenje aseizmičkog upravljanja fondom postojećih objekata (u smislu dijagnoze njihove seizmičke sigurnosti) neophodno je za standardno urbanističko planiranje. Naznačena problematika mora predstavljati područje suštinske i dugoročne brige društvene zajednice, na svim nivoima, uz primjenu integralnog pristupa, pri čemu je neophodno hitno, organizovano i efikasno djelovanje. U tom smislu potrebno je obezbjediti adekvatan pravni, tehnički i planski okvir, primjeren savremenim konceptima seizmičke evaluacije i aseizmičkog ojačanja objekata.

11.4.2. Smanjenje rizika od požara

Za smanjenje rizika od požara neophodno je da se:

- Obezbjedi adekvatan pravni okvir iz oblasti protivpožarne zaštite
- U postupak prostorno-urbanističkog planiranja i pri projektovanju rekonstrukcije i sanacije nepokretnih kulturnih dobara i objekata u kojima se čuvaju pokretna kulturna, dobra, uključe stručna lica iz oblasti zaštite od požara
- Pojača inspekcijska kontrola postavljanja i ispravnosti protivpožarnih uređaja
- Pri izradi planova zaštite od požara šumskih kompleksa neophodno je obezbjediti prosijecanje i pravljenje požarnih puteva, te parcelisanje u smislu požarnih prepreka i spriječavanja širenja požara na čitave komplekse

11.4.3. Smanjenje rizika od poplava

Specifičan slučaj potrebe zaštite od voda predstavlja Kotor, koji je za vrijeme izuzetnih kiša i juga, djelimično pod vodom, jer je visina njegovog pločnika 96 cm iznad mora, a gornja tačka amplitude plime dostiže 130 cm. Iz tog razloga potrebno je da se mjere za smanjenje rizika od poplava realizuju integralnim i cjelovitim rješenjima, definisanim na nivou Opštine. Samo na taj način može da se definiše tehnički izvodljivo, ekonomski i ekološki opravdano i održivo rješenje zaštite od poplava.

11.4.4. Smanjenje rizika od brodskih havarija i ekoloških akcidenata

Smanjenje rizika od brodskih havarija i ekoloških akcidenata biće jedino moguće ako se pristupi integralnom rješenju za čitav Bokokotorski zaliv.

To prije svega podrazumijeva jasnu pravnu regulativu i inspekcijsku kontrolu svih brodova radi sprječavanja havarija, odnosno otklanjanja štetnih posljedica i spriječavanja ispuštanja štetnih materija u akvatorijum Bokokotorskog zaliva.

IMPLEMENTACIJA 12

12. IMPLEMENTACIJA

Ovaj dio Menadžment plana bavi se preporučenim mehanizmima i resursima koji su neophodni za njegovu uspješnu implementaciju.

Izazovi novog oblika organizacije upravljanja, imaju za cilj zajednički rad na implementaciji Menadžment plana.

Implementacija Menadžment plana će obezbijediti kontinuiranu zajedničku saradnju svih subjekata, od kojih se očekuje preuzimanje odgovornosti i usklađivanje aktivnosti sa ciljevima Menadžment plana. Na taj način će se prepoznati subjekti, koji će imati lidersku ulogu u implementaciji Menadžment plana.

12.1. ODGOVORNOST I ADMINISTRACIJA

Za uspješnu implementaciju Menadžment plana od predsudnog značaja, u procesu upravljanja, je uključivanje lokalne zajednice, kao i državnih organa, institucija i NVO koji su na direktan ili indirektan način uključeni u zaštitu i očuvanje Područja Kotora.

Mehanizam za nadgledanje i koordiniranje implementacije Menadžment plana je upravljačko tijelo u formi agencije, savjeta i sl., koje može, prema potrebi, formirati ekspertske radne grupe sastavljene od stručnjaka raznih profila u zavisnosti od specifičnosti teme, zbog koje se obrazuje.

12.2. UPRAVLJAČKO TIJELO

Upravljačko tijelo je sastavljeno od predstavnika relevantnih lokalnih i državnih organa uprave i institucija, NVO i UNESCO.

Obaveze Upravljačkog tijela su da:

- 1) promovise značaj univerzalnih prirodnih i kulturnih vrijednosti Područja Kotora, kao Svjetske baštine;
- 2) koordinira izradu, reviziju i sprovođenje Menadžment plana;
- 3) inicira i prati realizaciju projekata i aktivnosti koji su predviđeni Menadžment planom;
- 4) daje mišljenje na inicijative, programe, projekte i planska dokumenta koja se odnose na Područje Kotora i njegovu zaštićenu okolinu, radi njihovog usklađivanja sa Menadžment planom;
- 5) podstiče i usmjerava realizaciju aktivnosti i projekata koji doprinose unapređenju zaštite, očuvanja i razvoja Područja Kotora;
- 6) vrši monitoring stanja Područja Kotora, i zahtijeva od pojedinih subjekta preduzimanje odgovarajućih mjera iz njihovih nadležnosti;
- 7) priprema Godišnji izvještaj o sprovođenju Menadžment plana i stanju Područja Kotora;
- 8) priprema godišnje i periodične izvještaje o stanju Svjetske baštine UNESCO.

12.3. FINANSIRANJE I SREDSTVA

Za aktivnosti predložene Akcionim planom Menadžment plana predviđeni su različiti nosioci aktivnosti koji će za njihovu realizaciju planirati neophodna sredstva. Neke aktivnosti će zahtijevati minimalna sredstva, a neke, poput infrastrukturnih ulaganja, značajna sredstva.

12.4. REVIZIJA I MONITORING MENADŽMENT PLANA

Menadžment plan rađen je za period od 15 godina, iako će najvažniji elementi Plana biti relevantni i nakon toga.

U cilju relevantnosti dokumenta revizija Menadžment plana vršiće će se svake tri godine. Reviziju Menadžment plana sprovodi Upravljačko tijelo, na osnovu ažuriranih podataka o implementaciji Akcionog plana Menadžment plana.

Revidirani Menadžment plan usvaja Vlada Crne Gore

Monitoring implementacije Akcionog plana Menadžment plana sprovodi se na osnovu mjerljivih indikatora koji su dati Akcionim planom.

Rezultati monitoringa su osnov za izradu Godišnjeg programa uspješnosti implementacije Menadžment plana.

AKCIONI PLAN

Zakonodavni i institucionalni okvir					
Prioritetni zadatak	Aktivnosti/Mjere	Rok	Nosioci aktivnosti	Indikatori	
<p>Uspostaviti efikasan zakonski i institucionalni okvir za zaštitu i očuvanje kulturne i prirodne baštine (posebno vezano za sprječavanje devastacija u zaštićenom području)</p>	Usvajanje i implementacija Zakona o zaštiti Područja Kotora	K ¹	MK i OK	Usvojen zakon	
	Formiranje upravljačkog tijela zaštićenim područjem i stvaranje uslova za njegov rad (Agencije, Savjeta ili drugog tijela)	K	MK i OK	Osnovano upravljačko tijelo	
	Jačanje institucionalne zaštite područja (Uprava za zaštitu kulturnih dobara , Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore, Arheološki muzej, Muzej grada Kotora..)	kontinuitet	MK , UZKD,CKA OK	Broj osnovanih institucija	
	Utvrdjivanje zakonske obaveze za izradu studija vizuelnog uticaja na prirodne i kulturne vrijednosti Područja u procesu izrade planske i projektne dokumentacije	K	MK, MORT, OK, UT	Zakonom utvrđena obaveza	
	Određivanje granica zaštićene okoline nepokretnih kulturnih dobara	K	UZKD	Broj utvrđenih granica	
	Aktiviranje kontrole sprovođenja važeće zakonske i podzakonskih regulativa (inspekcijski nadzor, kaznene odredbe,..)	K	UZKD , MK, MORT	Broj izvršenih kontrola	
	Dosljedna primjena zakonske regulative prilikom sprovođenja građevinskih radova, agrotehničkih mjera i drugih intervencija na zemljištu	Kontinuitet	MORT i OK	Broj izdatih saglasnosti	
	Preciziranje zakonske regulative u dijelu propisivanja stručne kompetentnosti za planiranje, projektovanje i realizaciju gradnji na zaštićenom području	K	MORT	Izmjenjeni Zakoni	
	Obezbjedjivanje poštovanja zakonske regulative pri korišćenju prirodnih vrijednosti (nekontrolisano krčenje šuma, prekomjerni ulov ribe, kontola ulova rijetkih vrsta ptica i životinjskih vrsta)				

1 K=1-3 godine(kratkoročni), S=3-5 godina (srednjoročni), D=5+ godina (dugoročni)

Dokumentaciona osnova i prezentovanje kulturne i prirodne baštine				
Prioritetni zadatak	Aktivnosti/Mjere	Rok	Nosioci aktivnosti	Indikatori
Evidentirati, dokumentovati, valorizovati i prezentovati kulturnu i prirodnu baštinu zaštićenog područja i bafer zone	Formiranje dokumentacije o nepokretnim objektima i pokretnim predmetima za koje se pouzdano vjeruje da imaju kulturnu vrijednost u skladu sa Zakonom o zaštiti kulturnih dobara	K	UZKD	Broj urađenih elaborata
	Formiranje dokumentacije o nematerijalnoj kulturnoj baštini	D	UZKD	Broj urađenih elaborata
	Arheološko rekognosciranje Područja, kontaktne zone i podmorja	S	CKA	Rekognoscirana površina
	Izrada Arheološke katre	S	CKA, UZKD	Urađena arheološka karta
	Formiranje dokumentacije o dobrima sa potencijalnim kulturnim vrijednostima od lokalnog značaja	S	UZKD	Broj obrađenih dobara
	Inteziviranje sistematskih istraživanja prostora i kulturnih dobara sa ciljem boljeg poznavanja i proučavanja Područja, karakteristika istorijskih epoha i njihovih vrijednosti	S	CKA, UZKD, PM, NMCG, OK	Broj sistematskih istraživanja
	Definisanje lokaliteta ili područja koja imaju svojstva kulturnog pejzaža. Preduzimanje zakonskih radnji za proglašenje istih kao kulturnog dobra.	S-D	UZKD	Broj definisanih lokaliteta
	Obezbeđivanje uslova za istraživanje akvatorijuma i kontakt zone	S	MORT, IBM, JPMD, MSP	Broj sprovedenih istraživanja
	Izrada studija zaštite kulturnih dobara za sva naselja u zaštićenom području	S-D	OK, UZKD, CKA	Broj izrađenih studija
	Izrada cjelovite studije zaštite Područja sa akcentom na jedinstvenom kulturnom pejzažu	S-D	OK, UZKD, CKA	Urađena studija

Prostorno planiranje i urbanizam					
Prioritetni zadatak	Aktivnosti/Mjere	Rok	Nosioci aktivnosti	Indikatori	
Obezbeđivanje integralne zaštite zaštićenog područja kroz prostorno planska dokumenta	Izrada Prostorno-urbanističkog plana Opštine Kotor	K	OK	Donesen plan	
	Analiza savremenih arhitektonskih kompleksa i objekata, izrada programa njihove sanacije i rekultivacije pejzaža koji je njihovom izgradnjom uništen	K	UZKD i OK	Broj analiziranih objekata	
	Izrada programa sanacionih mjera za nestručno i nelegalo izvedene radove na kulturnim dobrima	K	UZKD, OK,	Broj urađenih programa	
	Obezbeđiti integralni pristup smanjenju seizmičkog rizika prilikom izrade prostornih i urbanističkih planova i prilikom sanacija, nadgradnji i rekonstrukcija objekata u zaštićenom području	K	OK, RSZ	Broj obrađenih predmeta	
	Obezbeđivanje uključivanja stručnih lica iz oblasti zaštite od požara u postupak prostornog i urbanističkog planiranja, pri projektovanju naselja, stambenih blokova, višespratnica i sl.	S	OK	Broj sprovedenih postupaka	
	Stvaranje uslova za kontinuirano ulaganje u infrastrukturu (analiza saobraćajnih rješenja, pomorski saobraćaj, vazdušni saobraćaj, prilagođavanje infrastrukture licima sa posebnim potrebama, parking prostori...)	S	MORT, MSP, ME, OK	Iznos finansijskih ulaganja	
	Formiranje botaničke bašte (ili botaničkog vrta), u kojoj bi svoje mjesto našle sve osjetljive i ugrožene vrste, čime bi se očuvao postojeći genofond biljnih vrsta	K-S	MORT, MPRR, IBM, RZZZP i OK	Formirana botanička bašta	

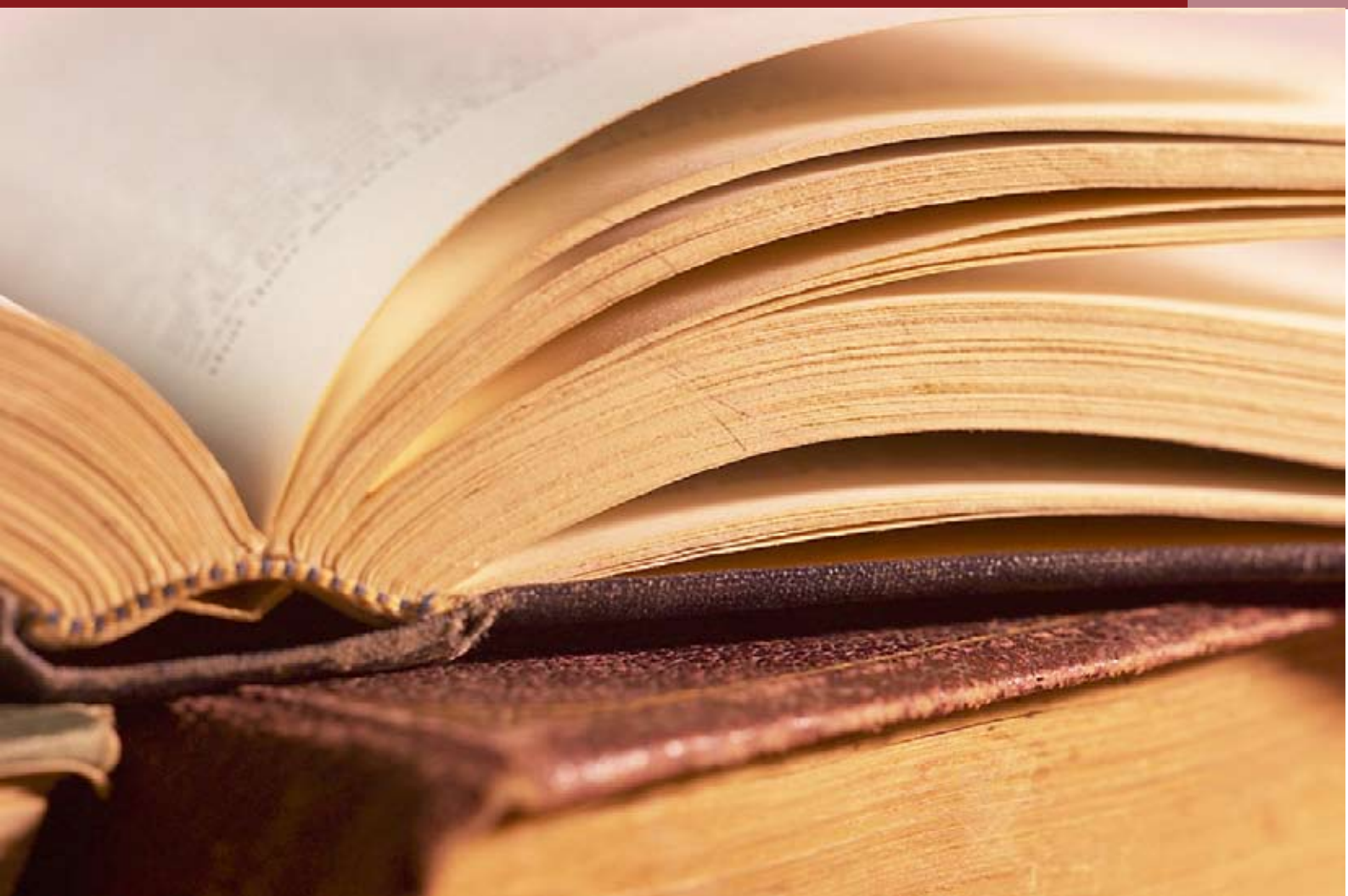
Održivi ekonomski razvoj					
Prioritetni zadatak	Aktivnosti/Mjere	Rok	Nosioci aktivnosti	Indikatori	
Razvijati ekonomske projekte i aktivnosti u oblasti turizma koji su zasnovani na ponudi kulturnih i prirodnih resursa (kulturni, ekološki, sportsko-rekreativni, nautički) uz minimalne uticaje na kulturnu i prirodnu baštinu područja Kotora	Obezbjedenje sredstava i kreditnih linija za realizaciju projekata zaštite i unaprjeđenja prirodne baštine	Kontinuitet	MORT, MF, ME, MPRR, OK, UT	Iznos obezbijeđenih sredstava	
	Stvoriti uslove za obezbjeđivanje stalnih izvora prihoda za zaštitu i očuvanje kulturnih dobara u skladu sa zakonom	K	MK, MF, ME, OK, UT	Obezbijeđeni uslovi	
	Aktivirati mehanizme finansijske podrške vlasnicima kulturnih dobara za održavanje kulturnih dobara i za sprovođenje konzervatorskih mjera	K	MK, MF, ME, OK, UT	Uspostavljen sistem	
	Izrada strategije razvoja turizma u zaštićenom području i neposrednom okruženju (hotelski kapaciteti, privatni smještaj, turističke manifestacije, valorizacija kulturnih dobara u turističke svrhe...) sa izradom procjene uticaja pritiska masovnih turističkih manifestacija na zaštićeno područje u odnosu na kapacitet i ograničenja	K	MORT, OK, TO, UZKD, RZZZP, UT	Donijeta strategija	
	Izrada Strategije razvoja zaštićenog Područja i kontakt zone	K	UZKD, CKA, MK, MORT, UT, OK	Donijeta strategija	
	Izrada Strategije razvoja kulture Opštine Kotor	K	OK, NVO, UT	Donijeta strategija	
	Stvaranje uslova za očuvanje tradicionalnog načina ribarenja, kao načina života i očuvanje tradicionalnih ribarskih alata (srdele, potegeće) i ribarskih posta u zalivu	K-5	IBM, MORT, MPRR, UZKD, RZZZP, JPMD	Broj očuvanih aktera i zanata	
	Obezbjedivanje i realizacija tehnički izvodljivog, ekonomski i ekološki opravdanog i održivog rješenja za zaštitu od poplava	D	MORT, OK, AZZZS, JPVK	Realizovano rješenje	
	Stvaranje uslova za razvoj marikulture (uzgoj školjki) kao podrška razvoju turizma	K-5	IBM, MORT, AZZZS, RZZZP, JPMD, MPRR	Broj uzgajališta	
	Uspostavljanje Regionalnog centra za očuvanje morskog biodiverziteta, autohtonih vrsta i njihovih populacija	K	MN, IBM	Osnovan Regionalni centar	
Sveobuhvatna turistička promocija i prezentacija Svjetske baštine područja Kotora, kroz aktivno učešće na sajmovima turizma u inostranstvu, s ciljem privlačenja turista veće platežne moći	Kontinuitet	OK, UT, MORT, MK, TO, NTO, NVO	Broj održanih promocija i prezentacija		

Edukacija, obrazovanje, uključivanje lokalne zajednica, međupoljska i međusektorska saradnja					
Prioritetni zadatak	Aktivnosti/Mjere	Rok	Nosioci aktivnosti	Indikatori	
Uspostavljanje efikasne međuinstitucionalne i međusektorske saradnje na lokalnom i nacionalnom nivou	Podsticanje međuinstitucionalne saradnje između institucija koje se bave istraživanjem, čuvanjem, održavanjem, edukacijom, prezentacijom i popularizacijom kulturnih dobara i saradnje sa vlasnicima i držaocima kulturnih dobara, nevladinih organizacijama i drugim subjektima civilnog društva	Kontinuitet	MK, MORT, MN, MPS, UZKD, RZZP, CKA, AZŽS, IBM, TO, OK, NVO, PMCG, NMCG, UT	Broj zajedničkih projekata	
	Podsticanje saradnje između organa Opštine zaduženog za urbano planiranje i nadležne Službe zaštite	Kontinuitet	OK, UZKD, CKA, AZŽS, MORT, IBM, RZZP, UT	Broj realizovanih zajedničkih aktivnosti	
	Obuka stručnih radova u zaštićenom području	Kontinuitet	MN, MORT, MPS, OK	Broj obučeni kadrova	
	Edukacija planera koji rade u zaštićenom području o vrijednostima područja i načinima unapređenja stanja kulturnih dobara tokom izrade planske dokumentacije	K	MN, MK, OT, UT	Broj obučeni kadrova	
	Podsticati edukaciju stručnjaka za zaštitu kulturnih dobara (arhitektonki fakultet, likovna akademija, filozofski fakultet, formiranje odsjeka za zaštitu kulturnih dobara na fakultet za turizam u Kotoru u saradnji sa srodnim visokoškolski institucijama)	Kontinuitet	MK, MN, OK, UCG, MPS	Broj obučeni kadrova	
	Obezbijediti mehanizme permanentnog obrazovanja za stručne profile važne za očuvanje kulturnih dobara: studentski boravci, specijalizacije, stručni seminari, konferencije, okrugli stolovi, izdavačka djelatnost, stručni časopisi, namjenski kursevi i obuke	K	MK, MN, OK, UCG, MPS	Broj obučeni kadrova	
	Inicirati nastavu o kulturnim dobrima kroz obrazovne programe u školama za osnovno i srednje obrazovanje	k	MPS, UZKD, OK, UT	Broj održanih predavanja	
	Inicirati rad sa djecom u predškolskom uzrastu na temu zaštite kulturnih dobara, kroz igru	K	MPS, UZKD, OK, UT, TO, NVO	Broj održanih predavanja	
	Osmisliti strategiju permanentne edukacije građanstva, tj. šire javnosti o vrijednostima kulturne baštine i potrebi njene zaštite i prezentacije (mediji, izložbe, publikacije. ..)	K	MK, MN, OK, UCG, MPS, TO, UT, NVO	Uradena strategija	

LITERATURA 14

LITERATURA

- 12 vijekova Bokeljske mornarice, "monografija", Beograd, 1972. godine.
- 800 godina katedrale Sv. Tripuna u Kotoru (1166-1966), Kotor 1966. godine.
- Akcioni plan primjene evropskih standarda u zaštiti životne sredine za opštinu Kotor-LEAP- Eko Centar „DELFIN“-Kotor 2005. godine.
- Arhiv i nauka -Katalog izložbe Istorijskog arhiva Kotor, Beograd, 1980. godine.
- Arhiv i nauka, Katalog izložbe dokumenata Istorijskog arhiva Kotora, Beograd 1980. godine.
- B. Čipan, Budućnost arhitekture prošlosti, De re Aedificatoria, Beograd 1990.godine.
- Bernard M.Filden, Juka Jokileto, Smjernice za upravljanje područjima Svjetske kulturne baštine, Kotor 2005.godine.
- Budak, V., Mačić., V., Anačkov., G., Mačić, Lj, Lekovite biljke u flori brda Sv. Ivan iznad Kotora, kao prirodni resursi. Prirodni potencijali kopna, kontinentalnih voda i mora Crne Gore i njihova zaštita. Zbornik Rezimea. Žabljak 2001.godine.
- Constantini Porphyrogeneti de administrando imperio (ed. Franjo Rački), Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, vol. VII, Zagreb, 1877. godine.
- Cornelius Flaminius, Catharus Dalmatia e civitas, Patavii, 1759. godine.
- Crkva Svetog Luke kroz vjekove, Kotor, 1997. godine.
- Dokumentacija o pokretnom spomeničkom fondu Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture, Kotor
- Don Anton Belan, Sveti Tripun i njegova Katedrala, Kotor 2002.godine.
- Don Gracija Brajković i Don Branko Sbutega, Gospa od Škrpjela, Perast, Zagreb, 1988. godine.
- Don Niko Luković, Bogorodičin hram na Prčanju, Kotor 1965. godine.
- Don Niko Luković, Zadužbina pomoraca, Godišnjak pomorskog muzeja u Kotoru, 1962. godine.
- Đakonović, F., Ekološke karakteristike priobalnog dela unutrašnjeg Boko Kotorskog zaliva. Univerzitet u Beogradu. Glasnik šumarskog fakulteta broj 52. Beograd,1977. godine.
- Farlati Coleti, Illiricum Sacrum, Tomus VI.
- G. Brajković, A.Tomić, M. Milošević, Z. Radimir; Neki manje proučavani primjeri građanske i crkvene arhitekture spomeničkog karaktera u Kotorskoj opštini, Godišnjak Pomorskog Muzeja Kotor, 1987-1988. godine.
- G. Gelcich, Storia documentata della Marinarezza bocchese, Ragusa 1889. godine.
- Horvatić, S., Biljnogeografski položaj i raščlanjenje našeg Primorja u svjetlosti suvremenih fitocenoloških istraživanja. Acta botanica croatica, XXII, Zagreb, 1963 godine.
- Ivan M. Đorđević, Novootkriveni fragmenti fresaka u crkvi Sv. Ane iznad Perasta (Boka Kotorska), Zograf br. 29. Beograd 2003. godine.
- Ivo Stjepčević, Katedrala Sv. Tripuna u Kotoru, Split 1938. godine.
- Jasminka Grgurević, Mozaik nad portalom crkve Sv. Nikole u Kotoru Godišnjak Pomorskog Muzeja, Kotor
- Jasminka Grgurević, Obrada enterijera u sakralnoj i stambenoj arhitekturi Perasta, Boka, Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti
- Karaman, V., Flora istočnog dela Bokokotorskog zaliva. Biološki fakultet Univerziteta u Beogradu. Magistarski rad. Beograd,1997. godine.
- Katedrala Sv. Tripuna u Kotoru, Boka, god.XCIII, decembar 2000.-januar 2001. godine.

- Korišćeni podaci iz Nacrta prostornog plana Crne Gore
- Korišćeni podaci iz Nacrta strategije održivog razvoja Crne Gore
- Kotor, "monografija", Zagreb, 1970. godine.
- Kotorski spomenici, Druga knjiga kotorskih notara. 1329. godine. 1332-1337, urednici Slavko - Mijušković, Vladislav Brajković, JAZU - CANU, Zagreb, 1981. godine.
- Kovačević Jovan, Srednjevjekovni epigrafski spomenici Boke Kotorske, Spomenik SAN, CIII, Beograd, 1953. godine.
- Kovačević Jovan, Srednjevjekovni epigrafski spomenici Boke Kotorske II, Spomenik SAN, CV, Beograd, 1956. godine.
- Krno Prijatelj, Slikar Tripo Kokolja, JAZU, Zagreb 1952. godine.
- Kulturna baština Balkana i seizmički problemi. Radovi sa naučnog skupa CANU, Budva 15. i 16.IV 1982, Titograd, 1983. godine.
- Lalošević Ilija, Kotorska tvrđava, Kotor 2003. godine.
- Lepetić, V., Sastav i sezonska dinamika ihtiobentosa i jestivih avvertebrata u Bokoko-torskom zalivu i mogućnosti njihove eksploatacije. Studija marina, Kotor, 1965. godine.
- M. Čanak-Medić, Novi pogledi na graditeljsko nasleđe i njihov mogući odraz na savremenu arhitekturu, De re Aedificatoria, Beograd 1990. godine.
- M. Prelog, Planiranje novog i «staro», Arhitektura, Zagreb 1967. godine.
- M. Prelog, Poslije planova, Arhitektura, Zagreb. 1971. godine.
- Majer Antun, Kotorski spomenici, I, Zagreb 1951. godine.
- Martinović Jovan, Najstariji sakralni objekti u Kotoru, Glasnik Odjeljenja umjetnosti CANU, br. 11, 1992. godine.
- Martinović Jovan, Zanatlijski podmadlak u Kotoru prve polovine XIV vijeka, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru,
- Massimo De Grassi, Venecijanska skulptura u Boki Kotorskoj, Podgorica 2001. godine.
- Master plan razvoja turizma, 2002. godine.
- Mijušković Slavko, Centralna komisija - zajednička vlada Crne Gore i Boke (povodom 160-godišnjice), Ovdje, Titograd, 1973. godine.
- Mijušković Slavko, Dnevnik generala Gotjea (Gauthier) o opsadi Kotora (sept.1813-jan.1814), Istorijski zapisi, Titograd, 1962. godine.
- Mijušković Slavko, Il traffico fra le Bocche di Cattaro ed il Regno Aragonese, Rivista Storica del Mezzogiorno, Lecce, 1966. godine.
- Mijušković Slavko, Iz zbirke ,Kotorski dukati i druge listine, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, 1956. godine.
- Mijušković Slavko, Kotorska mornarica, Podgorica, 1994. godine.
- Mijušković Slavko, Le relazioni italo-montenegrine nel Mediovo, Archivio storico pug-lise, XIV (Bari), 1961. godine.
- Mijušković Slavko, Le relazioni italo-montenegrine nel Mediovo, Per una storia delle relazioni tra le due sponde adriatiche, Bari, 1962. godine.
- Mijušković Slavko, Ljetopis popa Dukljanina, Titograd, 1967. godine.
- Mijušković Slavko, Natpisi katedrale Sv. Tripuna, Starine Crne Gore, Cetinje, 1966. godine.
- Mijušković Slavko, O rimskoj cesti kroz Boku Kotorsku, »Boka«, Herceg-Novi, 1969. godine.
- Mijušković Slavko, Osnivanje Bratovštine kotorskih pomoraca i njen statut iz 1463. godine, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, 1969. godine.
- Mijušković Slavko, Otpor bokeljskih mornara militarističkim težnjama francuskih vlasti krajem 1810. godine, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, 1953. godine.

- Mijušković Slavko, Otpor Brajića francuskim vlastima u Boki (1807-1814), Istorijski zapisi, Cetinje, 1954. godine.
- Mijušković Slavko, Protuaustrijske demonstracije u Kotoru juna 1914. godine, Istorijski zapisi, Titograd, 1964. godine.
- Mijušković Slavko, Spomenici kulture u Boki Kotorskoj i nužnost njihove zaštite, Starine Crne Gore, Cetinje, 1979. godine.
- Mijušković Slavko, Učešće Bokelja u ruskoj floti na Mediteranu za vrijeme velikog rusko-turskog rata (1768-1774), Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, 1962. godine.
- Milenko M. Pasinović: Kotor, vjekovi sačuvani za budućnost, Zagreb 1989. godine.
- Milka Čanak-Medić, Istraživanja i restauracija 1983 - 2000. godine.
- Miloš Milošević, Arhivska istraživanja o slikaru Tripu Kokolji, Stvaranje, 1968. godine
- Miloš Milošević, Arhivska istraživanja o slikaru Tripu Kokolji, Stvaranje, Cetinje, 1962. godine.
- Miloš Milošević, Freske u kotorskoj Katedrali, Zograf, časopis za srednovjekovnu umjetnost, Beograd 1966. godine
- Miloš Milošević, Pomorski trgovci, ratnici i mecene - Equilibrium Beograd i CID Podgorica, 2003. godine.
- Milošević Miloš, Barocco in Italia e nei paesi slavi del sud, Firenze 1983. godine.
- Milošević Miloš, Boka Kotorska, Bar i Ulcinj u Kiparskom ratu (1570-1573). Boka, Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti, Herceg Novi, 1972. godine.
- Milošević Miloš, Freske u kotorskoj katedrali, Zograf, Časopis za srednjovekovnu umetnost Galerije fresaka, Beograd, 1966. godine.
- Milošević Miloš, Katorske ponude Veneciji za preuzimanje vlasti (1396-1420). Glasnik cetinjskih muzeja, Cetinje, 1973. godine.
- Milošević Miloš, Nosioći pomorske privrede Kotora prve polovine XVII vijeka. Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, Kotor, 1960. godine.
- Milošević Miloš, Odjeci ilirskog pokreta u Boki Kotorskoj (1835-1848), Zadarska revija, 1987. godine.
- Milošević Miloš, Studije iz književne i kulturne prošlosti, Titograd 1987. godine.
- Milošević Miloš, Tempore Catharinorum (600 godina od početka samostalnosti Kotora kao grada-države 1391-1420), Boka, Kotor
- Milošević, Miloš, Granica Boke Kotorske za vrijeme mletačke vladavine (1420-1797). Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, Kotor, 1974. godine.
- Pavao Butorac, Gospa od Škrpjela, Kotor 1928. godine.
- Pavao Butorac, Kulturna povijest grada Perasta, Perast 1999. godine.
- Pavle Mijović, Bokokotorska slikarska škola 17.-19. vijeka, Zograf, Titograd 1960. godine.
- Pavle Mijović, Umjetničko blago Crne Gore, Titograd 1980. godine.
- Pravci razvoja Crne Gore kao ekološke države, Podgorica, 2000. godine
- Protocol concerning specially protected areas and biological diversity in the Mediterranean: Anex II, List of endangered or threatened species
- Rajko Vujičić, Studije iz crnogorske istorije umjetnosti, Cetinje 1999. godine.
- Rajko Vujičić, Zidno slikarstvo u Boki Kotorskoj i neki aspekti njegove prezentacije, Boka, Herceg Novi, 1986. godine.
- Roganović, D., Diversity of the bark beetles (Scolytidae, Coleoptera) on Whitebark Pine (*Pinus heldreichii* Christ.) on Mt. Šar Planina (Serbia and Montenegro). Bulletin of the Republic Institution for the protection of Nature in Podgorica, 2004. godine.
- S. Vučenović, Urbana i arhitektonska konzervacija II, Svet - Jugoslavija, rukopis knjige
- S. Vučenović, Zaštita i obnova graditeljskog nasleđa na području opštine Kotor, Godišnjak Pomorskog Muzeja Kotor, 1987-1988, godine.

- Saulačić Marija, Pokušaj razvitka svilarstva na Prčanju u drugoj polovini XIX stoljeća, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, Kotor,
- Slobodan Mileusić: Ikonostas u kapeli Svetog Spiridona u Kotoru, (stručni tekst) Crkva Sv. Luke kroz vjekove, Kotor 1997. godine.
- Smičiklas Tode, Codex Diplomaticus
- Stanje kulturne baštine Crne Gore, Ministarstvo kulture i medija, Podgorica, 2006. godine.
- Stjepčević Ivo, Katedrala Sv. Tripuna u Kotoru, Split, 1938. godine.
- Stjepčević Ivo, Kotor i Grbalj. Historijski pregled, Split, 1941. godine.
- Stjepčević, J., Parenzan P., Golfo delle Bocche di Cattaro-condizioni generali e biocenosi bentoniche con carta ecologica delle sue due baie interne. Studia Marina ,1980. godine.
- Strategija razvoja saobraćaja Crne Gore, 2006. godine.
- Ujedinjenje Crne Gore i Boke Kotorske 1813-1814. godine. Zbirka dokumenata u izdanju Istorijskog instituta Crne Gore i Državnog arhiva Crne Gore-Istorijski arhiv Kotor, Podgorica 1998. godine.
- V. Mako, Barokni elementi u estetici okruženja Perasta, Perast, 1999.godine.
- Veljković, V., Nikoloski, T. Prirodno obnavljanje munike na Šari i Prokletijama. Simpozijum o municiji 04.-07. IX 1972. Zbornik radova: 39-44. Beograd,1975. godine.
- Vodič kroz arhivsku građu sa sumarnim inventarima muzejskih i crkvenih fondova i zbirki, Kotor, 1977. godine.
- Vodič kroz arhivsku građu, Istorijski arhiv Kotor, Kotor 1977. godine.
- Vojislav J. Đurić, Jezici i pisma na srednjovjekovnim fresko-natpisima u Boki Kotorskoj: značaj za kulturu i umjetnost , (stručni tekst) , Crkva Sv. Luke kroz vjekove, Kotor 1997.godine .
- Vujić, A., Šimić, S., Radenković, S. Predlog za zaštitu Morinjskog zaliva. Prirodni potencijali kopna, kontinentalnih voda i mora Crne Gore i njihova zaštita. Zbornik Rezimea. Žabljak ,2001. godine.
- Z. Čubrović, Rezultati arhitektonskih istraživanja crkve Sv. Mateja u Dobroti, Godišnjak Pomorskog Muzeja Kotor, 1987-1988.godine.
- Z. Petrović, Tragajući za arhitekturom, Beograd 1981.godine.
- Zanati srednjovjekovnog Kotora, Državni arhiv Crne Gore, Istorijski arhiv Kotor, Kotor, Decembra 1993. godine.
- Zorica Čubrović: Crkva Sv. Ane u Perastu, Perast 2000. godine.

LISTA SKRAĆENICA

- MP- Menadžment plan
- UT- Upravljačko tijelo
- RT- Radni timovi
- CG - Crna Gora
- MK - Ministarstvo kulture
- MPS - Ministarstvo prosvjete i sporta
- MN – Ministarstvo nauke
- MORT - Ministarstvo održivog razvoja i turizma
- ME - Ministarstvo ekonomije
- MSP – Ministarstvo saobraćaja i pomorstva
- MPRR – Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja
- PMCG - Pomorski muzej Crne Gore
- NMCG - Narodni muzej Crne Gore
- JPMD - Javno preduzeće za upravljanje morskim dobrom Crne Gore
- IBM - Institut za biologiju mora
- UZKD - Uprava za zaštitu kulturnih dobara
- RZZZP - Republički zavod za zaštitu prirode
- CKA- Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore
- RSZ - Republički seizmološki zavod
- EPCG – Elektroprivreda Crne Gore
- JPV - Javno preduzeće „Vodovod i kanalizacija“ Kotor
- TO - Turistička organizacija Kotor
- NVO - Nevladine organizacije
- LEAP –Lokalni ekološki plan za Kotor

Spisak članova Koordinacionog tima i Radne grupe za izradu Nacrta (2006. – 2007. godine) i Nacrta (2011. godine) Menadžment plana Prirodnog i kulturno-istorijskog područja Kotora

Koordinatori procesom Izrade Menadžment plana:

Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture Kotor

Ružica Ivanović, dipl. pravnik

Ministarstvo kulture:

Lidija Ljesar, dipl. konzervator - restaurator

U izradi Nacrta 2006.-2007. učestvovali:

Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture Kotor:

Zorica Čubrović, arhitekta konzervator

dr Ilija Lalošević, arhitekta konzervator

Zorana Milošević, arhitekta konzervator

Jasminka Grgurević, dipl. konzervator - restaurator

Vilma Kovačević, dipl. arheolog

Vanja Konjević, dipl. pravnik

Ministarstvo zaštite životne sredine i uređenja prostora:

Vesna Rakčević, dipl. ing. arhitekture

Opština Kotor:

Radmila Muck - Radičević, dipl. pravnik

Miloš Dževerdanović, dipl. ekonomista

Safet Luković, dipl. politikolog

Zoran Mihaliček, dipl. ing. arhitekture

NVO Eko centar „Delfin“:

Ljiljana Radunović, nastavnik predšk. vaspitanja

NVO „Projektor“:

Katarina Nikolić, arhitekta konzervator

Ministarstvo pomorstva, saobraćaja i telekomunikacija

Olja Šestović, dipl. pravnik

Ministarstvo turizma

Alma Henić-Strahinja, istoričar umjetnosti

Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Cetinje

Svetlana Žugić, arhitekta konzervator

Republički zavod za zaštitu prirode

dr Dragan Roganović, dipl. biolog

Javno preduzeće za upravljanje morskim dobrom

dr Aleksandra Ivanović, dipl. biolog mora

Pomorski muzej Crne Gore

Milica Vujović, dipl. konzervator - restaurator

Institut za biologiju mora

mr Slavica Kaščelan, dipl. biolog

Istorijski arhiv Kotor

Snežana Pejović, profesor književnosti

Centar za arheološka istraživanja Crne Gore

Lenka Bulatović, dipl. arheolog

Turistička organizacija Kotor

Zoran Živković, akademski slikar i dipl. pravnik

Školski centar Kotor

Tatjana Zambata, profesor

„Skala radio“ Kotor

Slavko Mandić, novinar

NVO „Expeditio“ Kotor

Sandra Kapetanović, arhitekta konzervator

NVO Društvo prijatelja Kotora i Perasta

Božidar-Mašo Marković, pravnik, Marina Brainović, dipl. pravnik

U izradi Menadžment plana 2011. učestvovali:

Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture Kotor:

mr Zorica Čubrović, arhitekta konzervator

Jasminka Grgurević, dipl. konzervator - restaurator

Vanja Konjević, dipl. pravnik

mr Miloš Petričević, dipl.arheolog

Ministarstvo kulture:

Nemanja Čavlović, arheolog-istoričar umjetnosti

Ministarstvo održivog razvoja i turizma

Novak Čađenović, dipl. ekolog za zaštitu životne sredine

Opština Kotor

Tvrtko Crepulja,dipl.ing. mašinstva

Danijela Jablan, dipl. prostorni planer

Insitut za biologiju mora

dr Aleksandar Joksimović, dipl. biolog

Univerzitet Crne Gore

dr Tatjana Stanovčić, dipl.ekonomista

dr Ilija Lalošević, arhitekta konzervator

Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Cetinje i ICOMOS za Crnu Goru

mr Snježana Simović, arhitekta konzervator

NVO „EXPEDITIO“ Kotor

Aleksandra Kapetanović, arhitekta konzervator

Biljana Gligorić, dipl. ing. arhitekture

Opštine Herceg Novi

Zorica Ilić, dipl. ing. arhitekture

Opštine Tivat

Bose Radonjić, dipl. pravnik

Stručni konsultanti na izradi Menadžment plana su:

prof. dr Todor Kretev, ICOMOS, Sofija, Bugarska

prof. dr Katri Lisicin, ICOMOS, Upsala, Švedska

prof. dr Juka Jokileto, ICOMOS, Rim, Italija

arh. Svetislav Vučenović

prof. dr Rajko Vujičić

dr Miloš Milošević

prof. dr Milenko Pasinović

prof. dr Gracijela Čulić

mr Vesna Vičević

mr Jovica Martinović